

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

Psychologie - sociální psychologie

Hedvika Boukalová

**Vybrané psychologické charakteristiky
interakce a komunikace ve vyšetřování
násilné trestné činnosti**

**Selected psychological characteristics of
interaction and communication in criminal
investigation of violent criminality**

Disertační práce

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Ilona Gillernová, CSc.

2009

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

Děkuji doc. PhDr. Iloně Gillernové, CSc., vedoucí práce a mé školitelce, za kontinuální odbornou i osobní podporu nejen při vytváření této práce. Dále jsem vděčna mnoha členům katedry psychologie za neustálé zlepšování technických podmínek na pracovišti, zkvalitňování informačních zdrojů a softwarové podpory. V neposlední řadě chci poděkovat svým blízkým za trpělivost a všestrannou pomoc.

Abstrakt:

Práce se zaměřuje na vybrané aspekty interakce a komunikace mezi vyšetřovatelem a vyšetřovanou osobou ve vyšetřování závažné trestné činnosti. Sociálněpsychologický pohled na tuto interakci se snaží zároveň udržet důležité aplikační hledisko do oblasti kriminalistické psychologie. Práce se zprvu zaměřuje na důležité podmínky kriminalistické a dále také sociálněpsychologické. Posléze se přesouvá k vybraným podmínkám na straně vyšetřované osoby, zaměřuje se na motivaci k účasti v trestním řízení, sugestibilitu a její roli v utváření výpovědi, úlohu duševních poruch v rámci interakce s vyšetřovatelem a prostředím vyšetřování. Dalším tématem je výpověď, jež je výsledkem interakce vyšetřovatele s vyšetřovaným, kapitola je specifičtěji zaměřena na problémové situace v procesu jejího získávání a otázku lživé výpovědi. Následující tématické zacílení směřuje k problematice sociálního tlaku ve vyšetřování a různým způsobům, jimiž je tento tlak realizován. Podrobněji se věnujeme různým typům zpracování persvazivních informací, jako východisku k hlubšímu porozumění konkrétním výslechovým technikám. Kapitola zabývající se podmínkami na straně vyšetřovatele má přiblížit nároky na něj kladené a osvětlit náročnost jeho pozice v rámci vyšetřování. Vyšetřovatel je zároveň tím, kdo volí použití tzv. výslechových technik v rámci interakce zejména s nespolupracujícím obviněným. Tyto konkrétní techniky a jejich různá pojetí jsou předmětem kapitoly následující, která uzavírá teoretickou část práce. Výzkumná část byla realizována ve dvou fázích. V rámci první bylo cílem zjištění znalosti technik našimi vyšetřovateli a mapování jejich postojů k užití technik. Ve druhé fázi byl analyzován konkrétní úkon z vyšetřování trestné činnosti. Analýza vycházela z kvalitativního přístupu tzv. zakotvené teorie podle Strausse a Corbinové. Cílem bylo zjištění užitých výslechových technik a reakcí obviněné na jejich užití, analýza a interpretace v rámci daného úkonu a vyšetřování. Dalším výstupem byl návrh dimenzí a seskupení určitých technik, přičemž jde o materiál, který by měl obdržet ještě další výzkumnou pozornost.

Abstract:

The work is focused on selected aspects of interaction and communication between investigator and investigated person in investigation of serious criminality. The primary social-psychological point of view on this interaction tries to stay within the applied focus to the field of investigative psychology. At the beginning the work is focused on important investigative conditions and also social-psychological context. After that it

moves to specific conditions on the side of investigated person, to motivation of participation in criminal investigation, to the topic of suggestibility and its role in testimony, importance of psychological disorders in the interaction with the investigator and context of investigation. Another topic is testimony as a result of interaction between investigator and investigated person, this chapter is more specifically focused on problem situations and a question of deceitful testimony. Following is the topic of social pressure in investigation and its different manifestations. The attention is devoted more thoroughly to different approaches of persuasive information processing as a bases for deeper understanding of specific interviewing techniques. In the following chapter we are concerned with the conditions on the side of the investigator, to see closer the demands of his profession and highlight the complexity of his position in investigation. The investigator is at the same time the one, who decides about using the interviewing techniques, mainly in interaction with uncooperative defendant. These particular techniques and their different categorizations are included in the chapter, which closes the theoretical part of the work. The empirical part was divided into two subsections. In the first one the main goal was to map the knowledge and opinion on interviewing techniques among Czech investigators. In the second part a particular criminal proceeding was analyzed. The analysis was based on qualitative approach of “grounded theory” founded on the Strauss and Corbin concept. The purpose was to analyze the use of investigative techniques in a particular case and criminal proceeding and also to analyze and interpret the reactions of the defendant. Another output is a proposal of dimensions and grouping of the interviewing techniques, this result should obtain future research attention.

Obsah.....	6
Úvod.....	8
1 Právně kriminalistické podmínky vyšetřování trestné činnosti	9
2 Sociálněpsychologické podmínky vyšetřování trestné činnosti	15
2.1 Sociálněpsychologické dimenze rolí.....	15
2.2 Vybrané chyby sociální percepce a jejich charakteristiky	17
2.3 Prvky zátěže účastníků vyšetřování.....	20
3 Vybrané podmínky na straně vyšetřovaného	22
3.1 Motivace k účasti v trestním řízení.....	22
3.2 Sugestibilita ve výpovědi.....	25
3.2.1 Přístupy k výsledkové sugestibilitě a sugesci	27
3.2.2 Podmínky sugesce	29
3.2.3 Odolávání sugesci.....	29
3.3 Role duševních poruch a nemocí vyšetřované osoby	31
3.3.1 Vybrané poruchy týkající se dospělých	32
3.3.2 Poruchy specificky se týkající dětí a mladistvých.....	38
4 Výpověď jako výsledek interakce vyšetřovatele s vyšetřovaným	41
4.1 Příjem, uchovávání a vybavování informací	41
4.2 Základní problémové situace v procesu získávání výpovědi.....	42
4.3 Lživá výpověď.....	45
4.3.1 Rozpoznání lživé výpovědi	45
4.3.2 Psychické procesy podílející se na vytváření lživé výpovědi.....	47
4.3.3 Další přístupy ke lži.....	50
5 Psychologické charakteristiky sociálního tlaku ve vyšetřování závažné trestné činnosti	52
5.1 Alfa strategie vlivu	53
5.1.1 Elaborativní zpracování informací ve vyšetřování	53
5.1.2 Heuristické zpracování informace ve vyšetřování	58
5.2 Omega strategie vlivu.....	61
5.3 Zdroje odolnosti vyšetřované osoby vůči tlaku vyšetřovatele	64
5.4 Postupy zdolání odolnosti vyšetřovaného vůči tlaku vyšetřovatele	66
6 Podmínky na straně vyšetřovatele.....	70
6.1 Vybrané podmínky práce vyšetřovatele	70
6.2 Psychologické nároky na vyšetřovatele	72
6.2.1 Stabilní osobnostní charakteristiky	73
6.2.2 Specifické dovednosti a variabilní charakteristiky osobnosti.....	76
6.3 Adaptace a postup v roli vyšetřovatele	77
6.4 Komunikační dovednosti jako součást stylu práce vyšetřovatele	79
7 Výsledkové postupy – techniky	83
7.1 výsledkové postupy a jejich místo v procesu vyšetřování	83
7.2 Různá pojetí a klasifikace výsledkových technik.....	85

7.2.1 Postupy z případu McMartinova předškolního zařízení.....	85
7.2.2 Gudjonssonův přístup.....	87
7.2.3 Nejfrekventovanější výslechové techniky (Leo podle Gudjonsson, 2003, s.32)	90
7.2.4 Komplexní výslechový postup podle Reida	91
7.3 Doznání.....	100
8 Výzkumná část.....	103
8.1 Výzkumné otázky	103
8.2 Výzkumné cíle a jejich specifikace.....	103
8.3 Metody výzkumu a postup jeho realizace	104
8.4 První fáze výzkumu a její popis	105
8.4.1 Výzkumný postup.....	105
8.4.2 Přehled vybraných výslechových technik	106
8.4.3 Výzkumný soubor.....	106
8.4.4 Výsledky a jejich hodnocení	107
8.4.5 Souhrn.....	113
8.5 Druhá fáze výzkumu	114
8.5.1 Výzkumný materiál a postup jeho analýzy.....	114
8.5.2 Stručná informace o analyzovaném případě.....	116
8.5.3 Základní charakteristiky sledované interakce.....	117
8.5.4 Komunikace vyšetřovatelů a její analýza	118
8.5.5 Použité výslechové techniky a jejich výskyt.....	123
8.5.6 Analýza použití technik	130
8.5.7 Komunikace obviněné a její analýza	133
8.5.8 Reakce obviněné na použití technik	136
8.5.9 Komunikace znalce a její analýza	142
8.5.10 Návrh dimenzí a vztahů vybraných kategorií na základě axiálního kódování	143
Závěr.....	146
Literatura.....	147
Přílohy	152

Úvod

Interpersonální interakce ve vyšetřování trestné činnosti, tedy zejména interakce mezi vyšetřovatelem a vyšetřovaným (svědkem, poškozeným, obviněným) se zdá být již poměrně úzkým tématem. Při bližším pohledu však nacházíme celé množství proměnných se značným významem, které tento proces zásadně ovlivňují.

Procesní postavení vyšetřovaných, jejich minulé zkušenosti a četné charakteristiky na straně jedné a osobní i profesní charakteristiky vyšetřovatele na straně druhé. Použití konkrétních přístupů vyšetřovatelem v rámci interakce, která se navíc odehrává v neopomenutelných právních podmínkách. To je z psychologického hlediska velmi bohaté pole.

Některé oblasti již zaznamenaly jistou odbornou pozornost a je jim věnován rozsáhlý systematický výzkum, např. postupy identifikace – rekognice (Molnárová, 2008). Jiné oblasti nemenšího významu nejsou z různých důvodů v takové míře předmětem psychologického zkoumání. Tak je tomu kupříkladu s výsledkovými technikami a postupy. Jde o oblast málo přístupnou a velmi citlivou.

Přesto lze říci, že kvalitní odborné zhodnocení skutečností, jež mají na interakci vyšetřovatele s vyšetřovanou osobou vliv úzce souvisí s vlastními dopady, výstupy a efektivitou celého vyšetřovacího postupu. Tedy s tím, co představuje vlastní jádro profesionální činnosti vyšetřovatele. Není jistě cílem, ani pro vyšetřovatele, usvědčovat za každou cenu všechny podezřelé, ale především efektivně pátrat a pomáhat k usvědčení skutečných pachatelů. To je mimo jiné východisko a důležitý důvod podporující důkladnější odborný zájem o toto téma.

Disertační práce soustřeďuje své těžiště směrem k aplikovatelnosti poznatků, a proto se snaží některé obecnější poznatky či skutečnosti, kvalitně dokumentované jinde, odkázat na příslušné prameny a uvést nejdůležitější informace se vztahem k praxi vyšetřování. Cílem je zaměřit se jednak na klíčové proměnné stojící na obou stranách interakce, jakou jsou profesní požadavky na vyšetřovatele či charakteristiky možného psychického oslabení ve formě nejrozumnějších psychických poruch a onemocnění na straně vyšetřované osoby. Zejména je to však interakce jako taková a významné sociálněpsychologické proměnné, které do ní vstupují, na něž je práce zaměřena.

Specifickým prvkem interakce vyšetřovatele s vyšetřovanou osobou jsou pak postupy užívané vyšetřovateli, tzv. výslechové techniky. Jejich roli a možné dopady na průběh interakce a její výsledky se snaží zachytit tato práce ve své teoretické i výzkumné části. Výzkumný projekt se odehrával ve dvou částech, které jsou odlišné

zejména metodologicky – způsobem získávání informací o výslechových technikách. V první části výzkumu je cílem mapování znalosti a postojů několika vyšetřovatelů k výslechovým technikám, neboť v našich podmínkách nejsou výslechové techniky cíleně vyučovány ani trénovány. Ve druhé části výzkumu je zjišťován reálný výskyt výslechových technik v rámci úkonu rekonstrukce výpovědi ve vyšetřování závažného násilného trestného činu. Analýza je prováděna na základě zakotvené teorie v pojetí Stausse a Corbinové (Strauss, Corbinová, 1999). Cílem je zhodnocení použití výslechových technik a jejich role v rámci daného případu a hlubší poznání výslechových technik vedoucí perspektivně k návrhu dimenzí a modelů vztahů těchto postupů.

1 Právně kriminalistické podmínky vyšetřování trestné činnosti

Vyšetřování trestné činnosti je psychologicky velmi zajímavý, zároveň však velmi citlivý proces. **Množství kontextů** a pravidel, v jejichž rámci se odehrává významným způsobem ovlivňují jak proces samotný a všechny jeho aktéry, tak možnosti a podobu psychologické intervence do něj. Celý proces je regulován závaznými právními normami. Je jich několik, které přímo souvisejí s procesem vyšetřování, ale jistě mnoho dalších, jež tím, že upravují ostatní společenské poměry, se do něj promítají nepřímě. Z těch nejdůležitějších je to trestní zákon, trestní řád a zákon o policii. Jednotlivé kroky jsou přesně uvedeny. Je to především vyšetřovatel*, kdo je povinen se s nimi seznámit a řídit se jimi, v jejich rámci postupovat ve vyšetřování. Přirozeně ale i ostatní účastníci trestního řízení (jako např. lékaři: Štefan, Mach, 2005) využívají tyto normy k orientaci v situaci, svých právech i možnostech a hrozbách či případných sankcích při jejich porušení.

- V konkrétní podobě se pak realizují právní pravidla ve formě plánování, postupu a taktiky vyšetřování a v neposlední řadě také prostřednictvím jednotlivých **procesních úkonů** vyšetřování. Dílčí úkony mají určitá pravidla, která vyšetřovatel respektuje a zároveň uplatňuje i kriminalisticko-taktická hlediska (vhodnost načasování úkonu, jeho vedení aj.). Vyšetřovací úkony mají i svá psychologická specifika, jež jsou zdrojem podnětů pro psychologickou konzultační činnost a podporu vyšetřování. Jsou zařazovány podle povahy informací, které jsou již dostupné a zejména podle toho, jaké informace je ještě potřeba získat, podle stylu práce vyšetřovatele apod. Jednotlivé úkony mají své psychologické charakteristiky, jichž je vhodné využít. Rozdíl je např. v podmínkách a postupech prvovýlehu a opakovaného výlehu. Úkony odehrávající se na kriminalisticky důležitém místě, jako např. rekonstrukce, nabízejí jiné možnosti v interakci. Lze je navázat na prostorové uspořádání místa, využít emocionálního náboje místa činu ap. Vyšetřovatelé sami opakovaně zdůrazňují potenciální náročnost kteréhokoli z úkonů v konkrétních podmínkách, situaci. Za všeobecně velmi náročný úkon považují **výslech**. Je nejčastější, „nejběžnější“, zároveň zřejmě také z hlediska toho, že bývá

zařazován jako první, mohou se v něm projevit někdy komplikované a nečekané situace. Také je to úkon velmi složitý informačně, obsahově. Mezi náročné úkony je rovněž řazena **rekonstrukce**, odehrává se v prostoru, vyžaduje koordinaci, sledování všech komunikačních kanálů v pohybu a vysokou dynamiku interakce (Boukalová, 2007). Od typu a jeho specifík se také odvíjí příprava, průběžná konzultace i dodatečná analýza daného úkonu v rámci psychologické podpory – konzultace – ve vyšetřování. Jde o službu, která vytváří mimo jiné doporučení pro realizaci úkonu a vytváří na základě poznatků z něj plynoucích další podněty pro vyšetřování a postup vyšetřovatele. Je však důležité, že vyšetřovatel zaujímá svůj vlastní pohled na proces vyšetřování. K němu může psychologická podpora vyšetřování různým způsobem přispět, nejsou to ale pohledy překrývající se.

- Zákonem jsou také specifikovány **pozice jednotlivých účastníků trestního řízení** a z nich vyplývající práva a povinnosti. Jde znovu o důležitý kontext, který nastavuje podmínky mnoha kroků včetně komunikace vyšetřovatele s dalším účastníkem vyšetřování. Kupříkladu jsou rozdílné povinnosti svědka a obviněného v podávání přesných informací o trestném činu. Procesní postavení osoby vypovídá také o její ochotě spolupracovat a motivaci k takové spolupráci. Odlišná očekávání zřejmě lze mít od obviněného recidivisty a od prvopachatele; od oběti trestného činu; od očítých svědků trestného činu. Rozdílné je, jde-li o pravděpodobné spolupachatele a je-li podezřelým z činu jednatel, atp. Přístup vyšetřovatele by se měl od těchto poznatků odvíjet. Napomoci mohou i další souběžné informace. Tyto role se mohou v souladu s právem v průběhu vyšetřování měnit a to jak směrem např. od poškozeného k obviněnému, tak opačně. Toho si je vyšetřovatel vědom, neboť je to situace, jež může produkovat důležité zvraty v procesu vyšetřování. Na míru spolupráce svědka bude mít jistě vliv předchozí zacházení s ním jako s podezřelým; podezřelý může vnímat svou roli podezřelého (např. z chování policisty), ale zároveň registrovat, že nebyl dosud v případě obviněn; osoba vnímaná jako svědek může být dotazována s menší obezřetností, než podezřelý; ale osoba figuruje v případě jako poškozený mohla např. svým chováním k trestné činnosti také značně přispět. Z psychologického hlediska je pak zajímavé naplňování úloh jednotlivých aktérů a reakce na vlastní roli ve vztahu k dalším zúčastněným. Rozpor mezi rolí ve vyšetřování a psychologickou náplní této role může být pro vyšetřovatele

složitý, v různých případech až matoucí.

- Rozlišení **druhů trestné činnosti** není jen právní charakteristikou. Každý typ trestného činu vyžaduje jiné znalosti a jistě i jiný druh zkušeností vyšetřovatele a jeho psychické odolnosti. Hledání společných charakteristik pro skupiny trestných činů, jejich pachatelů či obětí ústí do vytváření různých typů, typologií, které se pohybují mezi oblastmi kriminalistiky a forenzní psychologie (Douglas et al., 1997; Holmes, Holmes, 2002; Hazelwood, Michaud 1997). I přes jejich užitečnost je nutné zachovávat vždy otevřenost pro výjimky a specifika jednotlivých trestných činů.
- **Zkušenosti s páčáním a vyšetřováním trestné činnosti** jsou důležitým faktorem v průběhu celého vyšetřování. Recidiva – opakované páčání (stejného) trestného činu vypovídá o trvalé motivaci pachatele k pokračování v trestné činnosti, o jeho problémech přistupovat nově k daným podmínkám a řešit je odlišně. Předchozí zkušenosti se projevují nejen v rámci páčání trestné činnosti a unikání odhalení (znalost kriminalistických postupů může vést ke snaze efektivněji likvidovat stopy), ale také v přístupu k podezření a vyšetřování policí. Na rozdíl od jedinců, kteří se s vyšetřováním pro určitý trestný čin setkávají poprvé, budou recidivní pachatelé a trestaní uplatňovat různé postupy – vlastní, již osvědčené či takové, jež získali doporučením okolí, například ze zkušenosti těch, se kterými sdíleli vazbu či byli vězněni.
- Vyšetřování se také odehrává po určité **časové linii** od spáchaného trestného činu a prochází svými fázemi. Časové parametry jsou důležité nejen pro včasný sběr stop po činu, ale reprezentují i určitou účinnost systému trestní justice, schopnost rychle reagovat na proběhlé jednání. To je důležité jak pro pachatele trestných činů – zda je jejich činnost rychle a účinně vyšetřována a vyřešena, tak pro oběti¹ či jejich okolí. Z psychologického hlediska je fáze vyšetřování spojena také s různým množstvím získaných a vyhodnocených stop a s možnostmi

¹ pojmy „vyšetřovatel“ a „oběť“ nejsou termíny v souladu se zákonnými úpravami – ty znají výraz „policejní komisař“ a „poškozený“, přesto jsou v této práci používány. Výraz vyšetřovatel se úzce vztahuje k jádru činnosti, jež zahrnuje interpersonální interakci, na kterou je právě práce zaměřena. Slovo oběť je více rozšířené než výraz poškozený, akcentuje psychologicky relevantní stránku činu a nikoli jen právní. Pro účely textu se jeví jako vhodnější.

psychologické intervence ve směru pachatele, jehož citlivost a zpracování trestného činu (reflexe trestného činu, postoje k němu) také v průběhu času doznává změn. Na fázi vyšetřování závisí také podrobnost dotazování v jednotlivých procesních úkonech, role účastníků objasňování trestného činu, plán dalšího postupu, celková taktika a množství informací ze souběžných zdrojů. Například při provádění úkonů až delší dobu po zadržení podezřelého může být více dostupných detailů znaleckých posudků, šetření a výpovědí, zároveň však působením vazebního prostředí se již může měnit ochota obviněného spolupracovat.

- Důležitým parametrem je také **množství a kvalita informací z dalších zdrojů**. Jde jak o materiální stopy např. z místa činu, tak o výpovědi jiných osob, informace o předchozí trestné činnosti podezřelého a další. To je kontext, který je pro celé vyšetřování i průběh konkrétních jednotlivých úkonů zásadní. Otázkou vždy je, nakolik si je vypovídající osoba těchto souběžných informací vědoma a jaký vliv na výpověď mohou tyto skutečnosti mít. Mohou ochotu spolupracovat podpořit či jí naopak blokovat. Zároveň objasňují motivaci vypovídajícího k výpovědi a tak také pomáhají ověřit věrohodnost tohoto člověka i jeho výpovědi.
- Vyšetřování může probíhat na svobodě či s umístěním obviněného do vazby. Toto **prostředí** je další důležitou determinantou celého procesu. Nejzřejmějším projevem všestranného omezení vyšetřované osoby je právě její umístění do vazby. Takové opatření je ukládáno v zákonem vymezených důvodech a podmínkách. Jde nejen o omezení volného pohybu a aktivit, přichází změna denního režimu a životního rytmu. Dochází k informační deprivaci, mění se také okruh sociálních kontaktů, který je vymezen na populaci ve vazbě, kdy začíná běžet i tzv. prizonizace, což je přizpůsobování se životu v tomto prostředí (následně zesílené při pobytu ve vězení při výkonu trestu odnětí svobody) (Gillernová, Boukalová, Eds., 2006). Přichází nejistota ohledně budoucnosti, sociální stigmatizace i v období nevinoty dotyčného a mnoho dalších jevů viz výše uvedený zdroj. Při vyšetřování na svobodě mnohé z těchto aspektů nehrají roli, jiné však působí i přes to – např. pozorování proměn a reakcí sociálního prostředí na skutečnost obvinění dané osoby z trestného činu je velmi markantní.

Dočasný vliv prostředí může být zmíněn v souvislosti se samotným

prostředím konání jednotlivých úkonů vyšetřování. Ve výslechové místnosti i na místech úkonů (např. rekonstrukce trestného činu či prověrky výpovědi) je přitomno mnoho podnětů, jež mohou podněcovat (či někdy inhibovat) ochotu vypovídat a determinovat kvalitu výpovědi. Reálné prostředí některých úkonů, neboli např. samotné místo činu, může napomoci procesu vybavování, asociovat vzpomínky. Atmosféra těchto míst působí jak na pachatele, tak na svědky. Vstupuje do hry i svou možností evokovat u nich emoce spojené s trestným činem. Emoce mohou působit na zapamatování různě – silné emoční zážitky jsou snáze zapamatovány pro svou významnost, příliš silné však mohou podléhat vytěsnění nebo překrývat a zkreslovat některé informace (Matiášek et al., 1968). Ve reálném prostředí vyšetřování se vyskytují konkrétní místa, po nichž lze postupovat, zakotvit na nich výpověď, což úkony odehrávající se v prostoru odlišuje od výsledku ve statických podmínkách výslechové místnosti. Konkrétní fyzické podmínky také nutí vypovídající osobu k přesnosti ve výpovědi, konfrontují uvedené informace s daným prostorem.

Vyšetřování probíhá v běžných i speciálních místnostech a v k tomuto záměru určených prostorách. Někdy nejsou nijak zvláštně upravovány a působí jejich běžné účelné zařízení. Jindy mohou být speciálně vybaveny aby technicky či takticky odpovídaly požadavkům daného případu a vyšetřovatele. Po technické stránce mohou být vybaveny jednocestně průhledným zrcadlem, snímány kamerou, vybaveny počítačem, což umožňuje interakci vyšetřovatele s konzultantem nebo znalcem, či např. zaznamenávání úkonu pro pozdější psychologickou analýzu. Hračky (či speciální pomůcka loutky „Jája a Pája“) slouží lepšímu navázání kontaktu při výslechu dětí a mohou pomoci přímo při úkonu dítěti svou názorností k vyjádření obtížně formulovatelných informací. Dítě tak může překonat emoční i kognitivní překážky (např. nezná přesné výrazy) a věrohodně znázornit děj, na nějž je dotazováno.

2 Sociálněpsychologické podmínky vyšetřování trestné činnosti

Vyšetřování je zasazeno v určitém **kontextu** (jako ostatně i samotné páčání trestné činnosti). Z psychologického hlediska jsou však velice zajímavé sociálněpsychologické podmínky procesu vyšetřování a zejména podmínky interakce vyšetřujícího s vyšetřovanou osobou v tomto procesu.

„Výpověď je produktem vzájemné interakce vyšetřujícího a vyšetřované osoby a zároveň výsledkem psychické činnosti, stavů a vlastností vypovídající osoby“ (Gillernová, Boukalová, Eds., 2006, s. 168). **Interakce ve vyšetřování** je specifická právě svým kontextem, podmínkami, v nichž je realizována. Ať už jde o podmínky materiální, vyplývající z vyšetřování, či takové, které více souvisejí se sociálními dimenzemi, mohou velmi významně celý proces, kvalitu interakce i její výsledky, získané informace, determinovat.

2.1 Sociálněpsychologické dimenze rolí

Pozice účastníků trestního řízení mají odlišný význam z kriminalistického i právního hlediska. Důležité rozdíly můžeme vnímat v rolích jednotlivých účastníků vyšetřování i z psychologického hlediska, nejvýznamněji to platí pro podezřelého a vyšetřovatele. Jejich vzájemná pozice je asymetrická, ale kompatibilní. Ke konfliktům může docházet, pokud mají jednotliví účastníci odlišné představy o naplnění vlastní role a role protějšku (Baumgartner, 2008).

Vyšetřovatel je profesionál, je na něj trestním řádem a dalšími předpisy delegována značná pravomoc a samozřejmě i odpovědnost. Jeho faktické možnosti se promítají i do aktuální sociální role (Spurný, 2003). Oba účastníci očekávají od svého protějšku určité varianty chování, přístupy k vyšetřování – naplnění role druhou osobou. Sami ale také mají vlastní představu naplnění své role ve vyšetřování – jak oni se mají chovat, co se očekává od svědka či od vyšetřovatele. Očekávání jsou spojena s procesním postavením účastníků interakce, naplnění role však závisí na podmínkách vyšetřování konkrétního případu i osobnostních vlastnostech jednotlivců, jejich

zkušenostech s vyšetřováním a dalšími okolnostmi. Toto naplnění se může v rámci interakce vyvíjet, u vyšetřovatele je pak vývoj představ o naplnění jeho role dlouhodobým profesním úkolem.

Součástí role je i určitá právem podporovaná **moc**, jež se může vyskytovat na obou stranách a vytvářet tak nerovnováhu. Vyšetřovatel je vůdčím prvkem vyšetřování, výsledkových interakcí i dalších procesních úkonů. Podstatně ovlivňuje situaci obviněného. Vyšetřovatel se může (v podstatě musí) dotazovat na soukromé informace týkající se některých účastníků trestního řízení a přinášet tyto informace do vyšetřování. Pátrá i v okolí dané osoby, získává informace z různých zdrojů, způsobem, jež není běžně dostupný. Může předvolat danou osobu k podání vysvětlení či k výsledku, či v zákonem daných podmínkách omezit její svobodu uvalením vazby. Vyšetřovatel je také vnímán v různé míře jako autorita, expert, někdy jako osoba spolehlivá, za každých okolností čestná, poctivá (Davis, O'Donohue, 2003). Tyto důležité atributy mohou jeho pozici posilovat. Někdy mohou směřovat účastníky vyšetřování k souhlasu, snaže autoritě vyhovět - ta však vždy nemusí mít pozitivní dopady na kvalitu poskytovaných informací. Pod takovým vlivem může například svědek vybrat z fotografií možných pachatelů určitou „nejméně nepodobnou“ osobě, jež viděl, aby tak „naplnil“ vnímaná očekávání od své role a vyhověl v dané situaci nejlépe, jak umí. Jak však dopadne interakce a naplnění daných rolí reálně je vždy záležitostí dané dvojice, jež se v rámci interakce potká. Podle P. Gilberta je sociální postavení spojeno s hodnocením hrozby od ostatních v sociálním systému. Pozice potenciálního protivníka je relativně hodnocena a dochází k výběru strategie pro zacházení s hrozbou – formou agrese, odporu či submise. Jako menší vnímají hrozbu od protějšku ti, kdo pojmají své sociální postavení relativně výše vůči svému protějšku a tito také volí agresivnější strategii. Ti kdo naopak vnímají postavení protějšku neboli policie relativně vysoko nebo sebe relativně negativně, se mohou méně bránit vyšetřovatelovu útoku na vlastní sebepojetí a nevinu (Gilbert 1992 podle Davis, O'Donohue, 2003, s. 92).

Rozdílné pozice – nevyváženost, asymetričnost v moci, rolích, pak mohou vytvářet konkrétní podmínky vyšetřování určitého případu. Je-li důkazů, souběžných informací a podkladů pro vyšetřování dostatek, posiluje to pozici vyšetřovatele, klade menší tlak na získávání informací v rámci interakce s dalšími účastníky (svědky, podezřelými i poškozenými). Z hlediska moci je v takovém případě v situaci nouze zpravidla obviněný. Naopak tomu může být v situaci důkazní nouze, kdy lze podstatné informace získat právě v rámci interakce (komunikace) s vyšetřovanými. V takové chvíli disponuje větší mocí vyšetřovaná osoba, podezřelý, který svou moc v různé míře

vnímá a i to ovlivňuje jeho ochotu spolupracovat a informace sdělit (Spurný, 2003). S tímto prostorem pak vyšetřovatel různě pracuje. Je to však situace, kterou lze vnímat jako konfliktní, zájmy obou stran mohou být v rozporu.

2.2 Vybrané chyby sociální percepce a jejich charakteristiky

Stejně jako do jakékoli interakce, vstupují i do interakcí v rámci vyšetřování jevy sociální percepce a s chybami v nich je třeba počítat. Ve vyšetřovací interakci se objevují jak chyby běžně známé z každodenní interpersonální interakce, tak některé odchylky prvního dojmu, které jsou vázány specifitěji právě na kriminalistickou oblast.

Mezi ty běžně známé, obecnější principy patří **efekty primarity** (Hayesová, 1998), kdy první informace, které dostáváme o druhých do značné míry určují, jaký dojem si o nich budeme dále vytvářet s tím, že je obtížnější zpracovat negativní první dojem (DeVito, 2008). Je snadné představit si, že v rámci trestního řízení od sebe jednotlivé strany očekávají nejruznější negativní kroky, anticipují ohrožení, zvláště pak může být vyšetřovatel ovlivněn prvními zprávami či jednáním s podezřelým. Jedním z takových známých jevů je pak „**haló-efekt**“ - kdy převládne výrazný znak v chování nebo ve vzhledu osoby a je zobecněn pro vytvoření charakteristiky osobnosti jako celku (Spurný, 2003), dotýčný je vnímán skrz tuto dominující charakteristiku (Čírtková, 2004).

Na základě procesu **stereotypizace** může být jednatel zařazen do určité kategorie podle povrchných vlastností, dojmů, s opominutím a nezájmem o hlubší znalost jeho vlastností (Hayesová, 1998). Označovány jsou takto také schémata pro určité sociální skupiny (Baumgartner, 2008). Různé kategorie, ať již laické, právnické, klinicky či forenzně psychologické přinášejí spoustu užitečných informací, nicméně každý jedinec má spoustu dalších rysů, či některé platné pro celou kategorii postrádá. Prostřednictvím sociálních stereotypů jsou pak uplatňovány předsudky vůči určitým skupinám. Vlivem potřeby rychle diagnostikovat může vyšetřovatel povrchně přiřadit určitou osobu k některému typu pachatelů či svědků (Spurný, 2003). Ať již jde o předsudky týkající se jednotlivých socioekonomických vrstev, nebo jinak definovaných sociálních skupin – nejčastěji jde o jednotlivá etnika (Čírtková, Červinka, 1994). Znalost kulturních principů daných etnik či socioekonomického rozložení obyvatelstva např. v rámci jednotlivých čtvrtí města, znalost vnitřní struktury a fungování gangů mohou být velmi důležité informace. Je však vhodné pečlivě třídit informace podle

jejich kvality a zdroje a uplatňovat je na jednotlivce velmi opatrně.

Výraz **idiosynkrazie** označuje přecitlivělost až odpor, který je vyvolán určitými podněty – zevnějškem, rysy chování osoby, pohyby (Čírtková, Červinka, 1994). Jedná se o individuálně podmíněný jev, jehož podstatu je vhodné reflektovat. Při vyšetřování může odvádět pozornost od vlastního cíle interakce – rozhovoru, výslechu.

V rámci tzv. **protipřenosu** pronikají do vztahu mezi vyšetřovatelem neuvědomovaně jevy osobní vztahové dimenze, které ovlivňují vnímání a interpretaci situace vyšetřovatelem (Čírtková, Červinka, 1994). Situace, osoba či jiné okolnosti asociují určité emočně nabitě události ze života vyšetřovatele, který, aniž by si to uvědomoval, může tyto emoce přenášet do vyšetřování. Může být složité nahlédnout charakter těchto reakcí či prožitků. Mohou se projevit nejen na výsledcích vyšetřování, ale poškodit i vyšetřovatele.

Pygmalion-efekt popisuje proces, v jehož rámci ovlivňuje očekávání osoby její přístup k druhé osobě, ta pak reaguje tak, že očekávání vlastně svým chováním potvrzuje (DeVito, 2008; Čírtková, Červinka, 1994). Důležité je, že ani jedna ze stran si nemusí být této vzájemné provázanosti vědoma, což má vliv na interpretaci chování protistrany. Policista se tak např. může k podezřelému (u něhož silně věří, že jde o pachatele) chovat odmítavě, dávat najevo svůj postoj, může mu poskytnout v komunikaci málo prostoru k vysvětlení důležitých skutečností atp. Podezřelý pak může reagovat na odmítavý postoj policisty uzavřeností, obranou, kterou si policista může vysvětlovat jako provinilost nebo neochotu spolupracovat.

Mezi komplexnější chyby sociální percepce pak patří např. **kognitivní rámec** – v rámci něhož vyšetřovatelé vlivem zkušeností s vyšetřování určitého druhu trestné činnosti aplikují tyto ustálené představy o obvyklém způsobu páčání daného druhu trestné činnosti, obvyklém pachateli atp. (Čírtková, Červinka, 1994). To může překážet ve vyšetřování. Například informace o značném vzdělání podezřelého z vraždy může vytvářet předpoklad vyšších morálních hodnot a zábran dotyčné, jež by spáchání takového činu neumožnily. Vyšetřovatelé mají např. tendenci vnímat osoby jako častěji lhoucí, než mluvící pravdu, mají také tendenci k větší podezřívavosti (Vrij, 2008).

Další objevující se chybou jsou tzv. **implicitní teorie osobnosti**, které zahrnují předpoklad, že má-li někdo určitý povahový rys, má v návaznosti na něj i určité další povahové rysy, přičemž jsou odlišovány některé, které jsou důležitější, jako by pro danou osobu více určující (Hayesová, 1998; Spurný, 2003). Dané rysy spolu při tom nijak logicky nemusejí souviset a nemusejí se vůbec vyskytovat současně. Existují rysy,

kteřé jsou typicky spojovány, vyskytují se však i čistě soukromé teorie, na nichž se např. podílí vlastní osobní nebo profesní zkušenost. Takové velmi osobně specifické teorie se nazývají **osobní konstrukty** (Hayesová, 1998). Jsou to hodnocení a úsudky (hypotézy), které se mohou projevat v podobě stereotypizace, tendencemi k vlastní kategorizaci, konstruktům, projekci (Spurný, 2003).

Pro vyšetřování je pak specifické tzv. **cílově zaměřené hodnocení vyslýchaného** (Spurný, 2003). Osoba je vyšetřovatelem posuzována dle výkonu ve své aktuální roli – je hodnocena podle toho, zda se např. jeví jako kompetentní svědek. Vyšetřovatel může být tímto pohledem na osobu nevhodně omezen. Osoba může v průběhu vyšetřování roli změnit. Také jde o člověka – často s jeho obavami, v případě oběti někdy velmi traumatickými zážitky – což může být pod pohledem na dotyčného jako na zdroj informací pro vyšetřování opomínáno.

I ve vyšetřování se můžeme setkat s **kauzální atribuční chybou** (Spurný, 2003). Chování vyslýchané osoby může být interpretováno výhradně z hlediska osobnostních dispozic dané osoby na úkor situačních proměnných. Projevy nervozity ze skutečnosti výsledku mohou být interpretovány např. jako úzkostnost a malá jistota dotyčného ve výpovědi. Vlivem takového pohledu může trpět kvalita získávaných informací, zpětně může být situace vyšetřovateli nejasná – neví jak jinak vysvětlit signály, které přisuzoval určité trvalé dispozici, jejíž působení se následně nepotvrdilo. Přitom některá prostředí a situace přímo podporují určité způsoby chování s potlačením osobnostních charakteristik a převládnutí situačních (Čírtková, 2004).

Může se také objevit tzv. „**egocentrická chyba**“, jedna z chyb vyskytujících se např. při hodnocení zaměstnanců v organizacích (Wagnerová, 2001). Jde o postup, v jehož rámci hodnotí posuzovatel druhého podle sebe, přirovnává jej k sobě. Podobné jedince vnímá pozitivněji. Vyšetřovatel tak může porovnávat vlastní hodnoty či jiné charakteristiky s vyšetřovanou osobou a analogicky usuzovat na jeho další „odlišnost“ či podobnost – neboli nebezpečnost.

2.3 Prvky zátěže účastníků vyšetřování

Důležitým provázejícím faktorem je určitá míra zátěže, již je ve spojitosti s vyšetřováním vystavována vyšetřovaná osoba. Jistě i vyšetřovatel může být v mnoha

situacích vystaven zvýšené zátěži. Zátěž může mít charakter mnoha různých náročných situací – jak povahu frustrace či deprivace důležitých potřeb vyšetřované osoby, tak se mohou vyskytovat konfliktní situace či stresové podmínky. Různých specifických podob zátěže si budeme všímat i nadále, ale existují určité obecné podmínky, které větší náročnost po celou dobu vyšetřování vzbuzují, i bez ohledu na další konkrétní charakteristiky.

Náročné může být i prosté **podávání informací k trestnému činu** v rámci vyšetřování, zvláště jde-li o osobu s osobním vztahem k oběti. Pokud jde o svědka, hraje roli i povaha děje, jež dotyčný vnímal – např. o jak ohrožující či traumatický jev šlo. Pokud jde o podezřelého, pak již samotná skutečnost, že byl identifikován policií jako podezřelý, event. vzat do vazby, je významným stresovým faktorem.

Obě strany mohou vnímat jako stresový **nedostatek informací** – vyšetřovaný nedostatek informací o vyšetřování, postupu policie, množství materiálu získaného proti němu, i charakter informací, který proniká směrem k jeho blízkým. Vyšetřovatel pak může jako stresor vnímat nedostatek informací o případu, což může být značně limitujícím východiskem pro interakci s vyšetřovanou osobou.

Tlak vytváří i **typ trestné činnosti**, jež je vyšetřována (Spurný, 2003). Klade nároky na znalosti vyšetřovatele a vytváří hrozbu výše možného trestu pro obviněného.

Tlak může vytvářet sám **postup vyšetřovatele** – ať už záměrně či nezáměrně – posouzení míry tohoto tlaku a jeho účinku může být velmi důležité pro etickou rovinu práce vyšetřovatele.

Za stresové lze považovat i některé **vnitřní konfliktní situace** vyšetřovatele i vyšetřovaného (např. Spurný, 2003). Vyšetřovatel je nucen se často rozhodovat (je to přímou součástí jeho profese), je-li si vědom možných dopadů svých rozhodnutí, může to být za některých okolností opravdu těžké. Vyšetřovatelé např. vědí o poškození které může způsobit obvinění nesprávného člověka či naopak váhání kolem pachatele (např. Boukalová, 2007). Svědek či podezřelý může rozvažovat množství či druh údajů, jež uvede do výpovědi, aby neublížil sobě či někomu druhému, aby díky svědecké výpovědi nebyla obviněna nevinná osoba.

Mezi komponenty zahrnující ovlivnění **fyziologické stránky účastníků** patří únava, nedostatek spánku, které mohou vyplývat ze stresu z vlastní skutečnosti vyšetřování. Někdy působí narušení denního rytmu a zaběhlých zvyklostí, jako jsou časy pro jídlo, odpočinek. Ve specifických případech uživatelů návykových látek či

osob závislých se mohou přidat příznaky z odnětí návykové látky (abstinenční příznaky). Tyto charakteristiky, týkající se těla, některých primárních potřeb, mohou být někdy výraznými proměnnými, které hrají roli v procesu vyšetřování. Vyšetřovaná osoba pociťuje výše uvedené nepohodlí v opakovaných a dlouhodobých výsledcích, zejména pak v rámci pobytu ve vazbě. Nelze ale opomenout skutečnost, že i vyšetřovatel do interakce vstupuje se svým aktuálním stavem fyzickým, zdravotním i emočním.

S charakteristikami prostředí či jejich omezeními souvisejí sociální aspekty – např. **zmenšení sociálních kontaktů**, opět výrazně aktuálnější v rámci vazebního stíhání. Některé výslechové manuály (např. Inbau et al., 2004) kladou důraz na záměrnou sociální izolaci podezřelého jako prostředek vlivu. Obviněný prožívá obavy z dopadu skutečnosti, že je vyšetřován, na názor sociálního okolí - od toho nejbližšího (rodiny, přátel) až po okruhy vzdálenější, i když také důležité (spolupracovníci a pracoviště jako takové, event. i veřejné mínění). Dostavuje se pocit nedostatku kontroly situace a dopadů důležitých pro vlastní život. Obviněný vnímá výrazné zmenšení možností ovlivnit významným způsobem vlastní interakci s vyšetřovatelem, výstupy vyšetřování, soudní řízení, i dlouhodobější dopady na vlastní život.

Předpoklad relativně „**racionalního**“ **jednání** a rozhodování vyšetřovaných osob je konfrontován s možným působením náročných situací na tyto procesy (Davis, O'Donohue, 2003). Míra prožívaného stresu s připočteným vlivem osobnostních charakteristik, situace a role může směřovat podezřelého či obviněného ke snaze uniknout z takové situace cestou, která vždy nemusí být vhodná. Může přemoci racionalní hodnocení situace a vést např. k nepravdivému doznání, o němž někteří přiznavší se věří, že povede k propuštění (Davis, O'Donohue, 2003). Touha po propuštění z vazby je mezi nejčastějšími zdánlivě nesmyslnými a nerealistickými motivy, jež jsou příčinou pravdivého i nepravdivého doznání (Gudjonsson 2003, s.193). Kdybychom však nesledovali cestu doznání (pravdivého i nepravdivého), je stres jako určitá charakteristika přítomen a zvýrazněn procesem vyšetřování obecně a to i bez ohledu na míru vyhrocení konkrétních podmínek.

3 Vybrané podmínky na straně vyšetřovaného

Osoba vyšetřovaného svými nejrůznějšími charakteristikami vstupuje do procesu vyšetřování. Hraje roli jak v jeho průběhu, v rámci interakce s vyšetřovatelem, tak se tedy ve svém důsledku podílí i na jeho výsledcích.

3.1 Motivace k účasti v trestním řízení

Motivace k účasti jednotlivých vyšetřovaných na vyšetřování může být velmi odlišná a determinovat kvalitu zapojení do vyšetřování i míru spolupráce s vyšetřovatelem. Dotyčný zřejmě vždy zvažuje různé typy zisků a možných ztrát v rámci participace s policií, v různé míře naplňuje svou „povinnost“ danou zákonem, na celé situaci se jistě podílí jak image policie, tak kontakt s konkrétními vyšetřovateli, policisty. Pro policistu je jistě užitečné pochopit, které to mohou být podmínky, jež naopak spolupráci ztěžují nebo blokují.

Zákon definuje podmínky, za nichž se účastní trestního řízení **svědek**. *Podle § 97 trestního řádu (TŘ) platí, že „Každý je povinen na předvolání se dostavit a vypovídat jako svědek o tom, co je mu známo o trestném činu a o pachateli nebo o okolnostech důležitých pro trestní řízení.“ A podle § 100 TŘ „Právo odepřít výpověď jako svědek má příbuzný obviněného v pokolení přímém, jeho sourozenec, osvojitel, osvojenec, manžel, partner a druh;..“.* I mimo tyto podmínky je však motivace svědka k výpovědi stále velmi diferencovaná. Může pomáhat obviněnému, být jeho komplic. Může mít obavy z pomsty obviněného či nějaké další osoby. Může mít obavy z postihu, když nebude vypovídat. Svědek si nemusí být úplně jistý informacemi, které vnímal a o nichž by měl svědčit a může se obávat poškození dalších osob svou možná nepřesnou výpovědí nebo chybnou interpretací vnímaných skutečností. Může pragmaticky šetřit čas, energii, či přirozeně zvolit jistotu nevypovídání před nejistotou možných neznámých komplikací při vypovídání. Může mít obavy z toho, že policie začne blíže prověřovat jeho osobu a přijde na jiné, s činem nesouvisející prohřešky, atp. Je patrné, že škála motivačního pozadí pro výpověď je obrovská, vyplývá také z hodnotového nastavení dotyčného,

míry bezprostředního kontaktu s činem, dosavadních zkušeností s policií, ze zkušeností s policií zprostředkovaných jinými zdroji, z přístupu policie v konkrétním případě a z množství dalších podmínek. Optimální je kooperativní nastavení svědka, které je ale podporováno i jasným, přehledným, konzistentním přístupem policie, např. i kvalitním a otevřeným poskytováním informací o postupu celého případu.

Rovněž motivace k účasti **poškozeného** je složitá, i když je upravena zákonem. Komplikovaná je někdy péče o poškozeného, jeho dostatečná informovanost o průběhu trestního řízení, kdy např. podle § 44a TŘ *„Shledá-li orgán činný v trestním řízení, že poškozenému nebo svědkovi hrozí nebezpečí v souvislosti s pobytem obviněného nebo odsouzeného na svobodě, poučí poškozeného nebo svědka o možnosti žádat informace o tom, že a) obviněný byl propuštěn z vazby nebo z ní uprchl, nebo b) odsouzený byl propuštěn z výkonu trestu odnětí svobody nebo z něj uprchl.“*

Z psychologického hlediska záleží na typu trestného činu, velikosti traumatu, dále na zacházení policie i momentálním stavu a osobnostních dispozicích oběti – poškozeného. Vyvážení potřeb vyšetřování a oběti tak, aby nedocházelo k její další (sekundární) viktimizaci procesem vyšetřování je náročným úkolem pro vyšetřovatele i celý systém (blíže např. Bezděk, 2008; Gillernová, Boukalová, Eds., 2006).

Na straně podezřelého, posléze event. **obviněného**, je coby motivační komponenta často očekávaná snaha „vyváznout z vyšetřování“ co nejnáze. Takovou cestou může být pro některé doznání nebo pro jiné zapírání. Zákon dává obviněnému podle § 33 TŘ *„...právo vyjádřit se ke všem skutečnostem, které se mu kladou za vinu, a k důkazům o nich, není však povinen vypovídat. Může uvádět okolnosti a důkazy sloužící k jeho obhajobě, činit návrhy a podávat žádosti a opravné prostředky“ a tak dále.* Někteří pachatelé se např. popíráním své viny snaží chránit rodinu před sociální stigmatizací v jejím okolí a zachovat si možnost návratu do ní. Je třeba počítat a to nejen formálně i s eventualitou, že podezřelý či obviněný skutečně čin nespáchal. Je-li psychologické nastavení zaměřeno na „usvědčení pachatele“, zahrnuje v sobě již určitou „presumpci viny“ ve vztahu k danému obviněnému a to může vést k selektivnímu vnímání a zkreslené interpretaci údajů, informací (Davis, O'Donohue, 2003). Motivů (mnohdy komplexní motivaci) k účasti na trestním řízení má smysl pochopit, s některými lze pracovat, s některými však velmi obtížně.

Pro ilustraci uvedme některé **typologie motivace** k páchání trestné činnosti, jež rovněž zahrnují diferenciaci projevů obviněných **při vyšetřování**:

Např. podle typologie FBI (Krtičková, 2005; Douglas et al., 1997)

dezorganizovaný pachatel, který páchá trestné činy charakteristické neplánovaností, spontaneitou, chabou kontrolou emocí a impulzů, typicky nenavazuje s obětí kontakt. Jde o člověka se slabými sociálními kontakty, se spíše podprůměrným intelektem, charakterizovaného podobnou neuspořádaností a nestabilitou i ve svém soukromém životě (blíže viz zmíněné zdroje). Autoři typologie zohledňují jeho pravděpodobné osobnostní charakteristiky i v doporučeních pro výslech – zdůrazňují důležitost navázání kontaktu s pachatelem, vzbuzení důvěry, projevy empatie, údajně funguje spíše „poradenský“ způsob komunikace, nepřímé vnášení informací z vyšetřování. Úkony navrhuji realizovat v nočních hodinách, jež tento typ pachatele údajně preferuje.

Druhým typem v rámci tohoto dělení je **pachatel organizovaný**, jehož trestná činnost je charakterizována kontrolou sebe i situace, v případě násilné trestné činnosti schopností navázat s obětí komunikaci, plánuje více celý průběh trestného činu včetně zahlazování stop. Osobnostně je charakterizován jako sociálně zdatný, s průměrnou inteligencí, více kontrolovaný, stabilnější. Pro plánování úkonů s takovým typem pachatele autoři doporučují shromáždění dostupných informací o činu a osobě, pro jejich ověřování, pečlivou znalost a orientaci v informacích, jejich promyšlené používání v kontaktu s takovým obviněným.

Dále je možné připomenout **klasifikaci** užívanou autory **výslechového manuálu F. Inbauem** a dalšími. Dělí pro účely svého postupu v devíti krocích (viz dále) pachatele na „**emoční**“ a „**neemoční**“. Pachatele dělí do těchto kategorií podle jeho osobních charakteristik, podle typu činu, pravděpodobné motivace pro jeho spáchání a podle úvodního chování podezřelého během dotazování (výslechu). Je patrné, že vodítka pro charakteristiku dotyčného jsou velmi různorodá – od obecně, nikoli psychologicky uchopených „osobních charakteristik“, přes posouzení typu činu (u něhož ovšem zatím není prokázáno, že je dotyčný pachatelem), podobně s rezervami je nutné uvažovat o pravděpodobné motivaci dotyčného ke spáchání činu, až po úvodní chování, které může být poznamenáno četnými vlivy.

Tzv. „**emoční pachatelé**“ jsou charakterizováni takto:

- pravděpodobně cítí lítost, duševní útrapy a výčitky svědomí jako důsledek činu
- mají silný pocit morálního provinění
- během vyšetřování mají tendenci projevovat pohnutí nad vyšetřovatelskými slovy a činy
- v průběhu pokračování vyšetřování se jim mohou oči zalívat slzami, jejich

tělesný postoj bude méně strnulý, otevřenější, bez zkřížených paží a nohou

- budou méně často navazovat oční kontakt s vyšetřovatelem, event. budou hledět upřeně do země

Druhou skupinu tvoří tzv. „**neemoční pachatelé**“ a ti jsou charakterizováni takto:

- nezažívají obvykle výčitky svědomí jako důsledek spáchaného činu
- emoční lhostejnost je dána antisociální poruchou osobnosti, opakovaným posilováním zážitku úspěšného úniku trestu lhaním nebo pojetím kriminality jako kariéry, kde páchání trestných činů je obchod, jako každý jiný
- motiv „neemočního“ pachatele ke spáchání trestného činu může zahrnovat emoce, ale při výsledku typicky vyjadřuje postoj nezájmu, netečnosti
- během vyšetřování slabě popírá vinu
- nechá vyšetřovatele mluvit, ale neposlouchá jej
- udržuje si obranný, uzavřený tělesný postoj, včetně zkřížených paží, vztyčené hlavy a chladného tvrdého pohledu
- odolává emočnímu zapojení do vyšetřování

Na takto specifikované charakteristiky pak také autoři navrhuji aplikovat specifické vyšetřovací postupy (viz dále) (Inbau et al., 2004, s. 209-210).

Výše uvedené rozdělení pachatelů v určitých ohledech reflektuje některé osobnostní charakteristiky tak, jak jsou specifikovány pro osoby s disociální poruchou osobnosti a osoby emočně nestabilní, či neurotické. Hlavním problémem je, že některé rysy jsou formulovány v podobě popisu, jiné ve formě nepozorovatelného předpokladu. Smíšení těchto charakteristik a různých zdrojů informací může být matoucí a někdy zavádějící tím, že vlastně potvrzuje samo sebe.

3.2 Sugestibilita ve výpovědi

V procesu vyšetřování bývá v různé míře přítomna sugestivita (jako charakteristika sdělení, situace, interakce) a sugestibilita jako vlastnost vyšetřované osoby. M. Nakonečný uvádí termín sugestivní vliv jako „vliv určitých idejí nebo subjektů, které zaujímají pozornost a vyvolávají určité silné dojmy.“ Způsobilst podléhat sugescím je pak považována za osobnostní vlastnost a nazývána sugestibilita (Nakonečný, 1997, s. 344). W. McDougall charakterizuje sugesci jako proces v rámci komunikace ústící do přijetí sdělení s přesvědčením o komunikovaném návrhu za současné absence logicky

adekvátního podkladu pro jeho přijetí (McDougall podle Gudjonsson 2003, s. 335).

Sugestibilita byla v psychologii sledována **v různých kontextech**, například samostatnou kapitolou je ve výzkumech hypnózy, kde je specificky nazývána – hypnabilita (Nakonečný, 1997). Podle G. Gudjonssona (2003) je „vyšetřovací sugestibilita“ odlišná od té, jež se objevuje právě v rámci hypnotického působení. Zejména je v ní zahrnuto dotazování, které je typicky zaměřeno na minulé zkušenosti a události, rozpomínání a zapamatované znalosti (Gudjonsson, 2003).

Ve vyšetřování se o výskytu tohoto jevu hovoří v souvislosti hodnocení věrohodnosti výpovědi svědka, či v případech doznání, jež byla vzata zpět. To jsou situace, které se mohou odehrávat za poměrně odlišných podmínek. Bez pozornosti by ale neměly zůstat ani situace, kdy se vyskytne podezření na sugestivní působení mezi dvěma spolupachateli. Věrohodnost jejich výpovědí tím může být poznamenána v tom smyslu, že jejich spolupráci může takový jev utužit, ale jindy naopak usnadňuje vstup vyšetřovatele do jejich soudržnosti.

Mnohdy je sugestivní působení silně spojeno s dalšími jevy sociálního působení (tlak záměrně podpořený efektem konformity, působením autority apod). To ilustruje několik případů údajného satanisticky motivovaného rituálního zneužívání dětí v centrech denní péče, které se objevily v 80. letech 20. století se v USA i v Evropě. Jedním z prvních byl v USA případ McMartinova předškolního zařízení. Ze zneužívání několika stovek dětí během desetiletého období bylo obviněno sedm učitelů včetně starších žen. Od obvinění bylo u většiny upuštěno bez soudního řízení, nikdo z obviněných nebyl usvědčen z trestného činu. Po uzavření jednoho z nejdelších a nejdražších kalifornských případů a důkladné analýze přepisů výslechů dětí byly kritizovány výslechové metody vyšetřovatelů jako návodné (tedy takové, nesoucí či obsahující určitou informaci, která má výpověď posunout určitým žádoucím směrem) (Garven et al., 1998), podrobněji o případu viz kapitola o výslechových technikách. Specifický je z tohoto hlediska výslech dětských svědků nebo obětí, ale zvýrazněnou zranitelnost vůči takovému působení můžeme nalézt i např. u jedinců trpících některými psychickými poruchami (viz dále).

Podle G. Gudjonssona tzv. „vyšetřovací“ sugestibilita vyjadřuje míru, s níž v rámci uzavřené sociální interakce lidé přijímají zprávy komunikované během formálního dotazování, důsledkem čehož je pak ovlivněno jejich chování (Gudjonsson, 2003, s. 345). Jeho pojetí obsahuje pět vzájemně spojených komponent, které formují integrální část vyšetřovacího procesu. Autor zdůrazňuje, že ve výslechu jde o **uzavřenou sociální interakci** – výslechová místnost tvoří určitý uzavřený kontext,

účastníci (jejichž počet je omezen) jsou blízko sebe, vyšetřovatel se záměrně snaží o tak malé narušení, jak to jen jde. Další důležitou komponentou je **dotazování**, které přináší požadavky na paměť vyslýchané osoby, také může vnášet osobní, emoční dimenze do situace. V takové situaci se objevuje **sugestivní podnět** – otázky mohou být návodné, mohou obsahovat předpoklady a očekávání, tyto údaje mohou, ale také nemusejí vycházet ze správných informací. Rovněž mohou být návodné vzhledem ke kontextu, v němž se objevují. Pokud dojde k **přijetí sugestivního podnětu**, nemusí být začleněn hned do paměti, spíše musí být sugesce vnímána vyslýchanou osobou jako uvěřitelná či pravděpodobná. **Reakcí** autor nazývá nejen privátní přijetí sugesce, ale zejména verbální či neverbální projevy přijetí sugestivního sdělení.

Je možné najít čtyři hlavní rysy, jež odlišují výslechovou sugestibilitu od ostatních typů sugestibility. Je to procedura **dotazování** v rámci **uzavřené sociální interakce**, dotazy na minulé zážitky a události, požadavky na vybavení zapamatovaných stavů, znalostí – což se výrazně liší od výzkumů motorické sugestibility a senzorických zážitků, kdy je sugestibilita vztažena přímo k dané situaci. Je přítomna silná komponenta **nejistoty**, spojená s intenzivními **požadavky na kognitivní zpracující** kapacitu jedince. Ve výslechu jde často o vysoce stresovou situaci s vážnými dopady na svědka, oběť nebo podezřelého (Gudjonsson, 2003).

3.2.1 Přístupy k výslechové sugestibilitě a sugesci

V literatuře se objevují dva přístupy k sugestibilitě v procesu vyšetřování. Jeden je reprezentován autory J. W. Schoolerem a E. F. Loftusovou kteří charakterizují svůj přístup jako **experimentální** a kladou v něm důraz na porozumění podmínkám, za nichž ovlivňují návodné otázky výpovědi svědků. To je ovšem z hlediska sociálněpsychologických charakteristik situace odlišná od interakce vyšetřovatele s obviněným. Vnímají rozdíl mezi první a druhou variantou přijetí nesprávné informace v rámci sugesce. V prvním případě jde o okamžité přijetí zavádějící informace - to je častějším jevem u dětí a osob s poruchou učení, poddajných v reagování. Autoři zdůrazňují, že paměťové schopnosti mají v těchto případech relativně malou důležitost. Hlavním faktorem je, že osoby nechtějí oponovat autoritě. Ve druhém případě jde o pozdější objevení nesprávné informace, které vyžaduje aktivaci paměťových procesů – osoba si musí pamatovat špatnou informaci k tomu, aby si ji mohla vybavit (Schooler,

Loftus podle Gudjonsson 2003, s. 336).

Druhý přístup, jež zastupuje G. Gudjonsson se nazývá **přístupem individuálních rozdílů**. Je reprezentován modelem interakce, který má specifickou aplikovatelnost na policejní výsledky. Vidí sugestibilitu jako závislou na strategiích zvládání (coping), jež mohou lidé tvořit a aplikovat, když jsou konfrontováni s nejistotou a očekáváními ve výslechové situaci (Gudjonsson, 2003).

Zmíněný model rozpracovává sugesci jako dynamický proces, který je situačně vázán. To platí zejména o negativní zpětné vazbě, kterou subjekt dostává. Autor ale sugestibilitu vnímá jako do určité míry rovněž **stabilní** v průběhu času, a to zejména v závislosti na kognitivních rysech (paměti, inteligenci) a osobnostních charakteristikách, jako je úzkostnost, sebeúcta, metody zvládání stresu, závislost na sociálním souhlasu, schválení ostatními. Stabilní individuální proměnné sugestibility lze měřit. Pro posuzování sugestibility ve forenzní oblasti je možné využít např. Gudjonssonovu Sugestibility Scale (GSS1).

Někteří kritikové zdůrazňují roli situace, kdy shledávají chabé korelace mezi různými testy sugestibility a mezi sugestibilitou a osobnostními typy. Navíc mají tito autoři za to, že lidé mohou konzistentně přijímat nebo odmítat sugesci z různých důvodů. Přesto je sugestibilita obvykle spojena více s některými **osobnostními rysy**, jako je nízká sebeúcta, úzkostnost, nedostatek asertivity, strach z negativního hodnocení. Právě komponenty jako je nejistota, interpersonální důvěra a očekávání mohou být vyšetřovatelem manipulovány. Např. **negativní zpětná vazba**, vyjádřená nesouhlasem vyšetřovatele, či jeho kritikou podaných informací významně ovlivňuje náladu vyslychané osoby, sebeúctu a zvyšuje úzkost a tak zvyšuje přijetí sugescí (Gudjonsson, 2003, s. 344).

Pro podmínky vnímání a posuzování sugestibility v podmínkách vyšetřování je také přínosné dělení sugesci (Gheorghiu podle Gudjonsson, 2003, s. 336) na **přímou**, otevřenou, sdělenou (kdy je subjektu přímo sděleno, co je od něj očekáváno) a sugesci **nepřímou**. Nepřímá rovina je skrytější, není jasné nebo patrné, že dochází k pokusům ovlivnit odpovědi subjektu, může být zastoupena převážně v komunikačním kontextu, je obtížněji identifikovatelná.

3.2.2 Podmínky sugesce

Důležitým tématem pro praxi vyšetřování může být také **otázka nositele** sugesce. Konkrétními nositeli sugesce mohou být silná kategorická tvrzení. Z hlediska sugesce mohou být rizikové i některé typy otázek. Jsou to například otázky dvojité, v nichž může osoba odpovědí na jednu otázku být nezáměrně „zapojena“ i do odpovědi na druhou část. Rovněž i tzv. návodné otázky, „které vyjadřují v tázací formě určitý konkrétní postoj tazající se osoby k tomu, co se má otázkou zjistit, které už obsahují (buď zřejmě nebo zahaleně) odpověď, kterou si tazatel přeje slyšet“ (Matiášek et al., 1968, s. 125). Tyto typy otázek vyžadují neustálou aktivní kritickou pozornost na straně vyšetřované osoby, aby přesně odlišila na co a jak přesně odpovídá. Takovou investici do vyšetřování nemusí z různých důvodů osoba chtít nebo moci poskytnout a to může vést např. ke získání zkreslených informací. J. Matiášek et al. zdůrazňují i funkci doprovodného výrazu, intonace, gest, mimiky, jež nesou určitý význam. Vyslýchaná osoba dostává průběžně z tohoto zdroje určitou zpětnou vazbu. Někdy je souhlas nebo nesouhlas vyšetřovatelem projevěn i přímo. To může ovlivnit obsah výpovědi i ochotu dále vypovídat (Matiášek et al., 1968).

3.2.3 Odolávání sugesci

Důležitými **faktory** pro výskyt a sílu sugestivního působení je stav organismu, vliv vazby, sociální izolace. Negativně může působit únava, omezení přísunu informací, sociálních kontaktů, obavy ze stigmatizace, ztráty zaměstnání, narušení soukromí, denního režimu, perspektivy a tp. Zásadním faktorem je také **věk** – kdy děti a mladiství jsou zvýšeně sugestibilní nejen ve vztahu k vyšetřovateli, ale také ve vztahu k rodičům (J. Matiášek et al., 1968). Ti mohou v případě figurovat jako pachatelé, kdy může dítě být v roli svědka proti nim nebo jednomu z rodičů. Dítě může být spolupachatelem trestné činnosti v režii rodiče či může rodina dětského pachatele v jeho výpovědi ovlivňovat, se snahou zajistit mu beztrestnost, ochránit vlastní pověst atp.

Podezřívavější vyšetřovaná osoba je **odolnější vůči sugesci** než osoba důvěřivá, dále lépe odolávají obecně osoby s lepší kognitivní funkcí, jak paměťovou, tak s

kvalitním fungováním informačního zpracování, myšlení. Naopak osoby s výrazně sníženými kognitivními schopnostmi spadají mezi ty sugescí značně ohrožené, stejně jako lidé jejichž další osobnostní rysy, jako úzkostnost, se mohou v situaci vyšetřování zvýrazňovat. J. Matiašek et al. ale dodávají, že určit hranici mezi určitou „normální“ mírou sugestibility a její „patologickou“ podobou bývá náročné (Matiašek et al., 1968).

Rozdílně účinné jsou různé **strategie vyrovnání** se, reagování na sugestivní podnět. Lepší odolání sugesci umožňuje postup kritické analýzy situace a zaměření na řešení problému. Naopak vyhýbavý styl přijetí sugesce facilituje. Vyšetřovaný (vyslýchaný, svědek) dává odpovědi, které jsou ve shodě s vnějšími znaky a informacemi. Nepodává tak definitivní odpovědi na otázky po tom, co si jasně pamatuje. Kontrolu sugestivního sdělení lze provést buď přímo – pomocí srovnání sdělených informací s vnímanými skutečnostmi, nebo nepřímo – prostřednictvím logické konfrontace a kritického posouzení sdělení (Matiašek et al., 1968).

Téma sugesce a sugestibility úzce souvisí s dalšími sociálně psychologickými jevy, mimo jiné také s jevy **konformity** a poslušnosti vůči autoritám. I v rámci vyšetřování může např. konformita vystupovat jako silný podnět pro změnu svědecké výpovědi. Např. zprostředkovaně ve chvíli, kdy je vypovídajícímu sděleno, že ostatní svědci již vypovídali v daném případě, či je dokonce naznačeno v jakém smyslu se nesla jejich výpověď, vytváří tato situace zřejmý tlak na vypovídající osobu, ačkoli si osoba takového tlaku nemusí být ani vědoma (např. Garven et al., 1998). **Souhlas, poslušnost, vyhovění autoritě** se pak může vyskytnout zejména v kontaktu s vyšetřovatelem, s nímž osoba může souhlasit, někdy v malé míře dotyčný sám aktivně přebírá názor či postoj vyšetřovatele (Gudjonsson, 2003). Vypovídající osoba se někdy snaží naplnit co nejlépe svou roli, pomoci vyšetřování, může se snažit vyhovět požadavkům a očekáváním vyšetřovatele, jindy se může snažit vyhnout konfrontacím a konfliktům, pocitu neúčinnosti a neschopnosti. Společným mediátorem pro jevy sugestibility, konformity, poslušnosti a vyhovění autoritě se (mimo jiných) zdá být sebehodnocení a způsob, jakým se lidé vyrovnávají se stresem a úzkostí v interpersonálních interakcích (Gudjonsson, Sigurdson, 2003).

Různí autoři referují o tzv. **emocionálním zlomu**, („psychický zlom“). Jde o jev, který může následovat po navázání dobrého psychologického kontaktu, důvěry a nastavení emočního ladění k sugestivnímu ovlivnění. V určitém okamžiku může dojít velmi náhle k pravdivému i nepravdivému doznání. Zatímco někteří autoři před ním varují (Matiašek et al., 1968), jiní navrhuji s ním cíleně pracovat (Inbau et al., 2004).

Některé osobnostní i situační proměnné mohou facilitovat vznik takové situace.

Jako určitá varianta sugestivního působení funguje zprostředkování vlivu na dotyčnou osobu prostřednictvím tzv. **sebe-persvaze** neboli sebepřesvědčování. Ta může být podpořena takovými technikami jako je podpora motivace pro změnu názoru či postoje nebo podpora obrazivosti. Imaginace má zahrnovat představy konzistentní s žádaným přesvědčením nebo chováním. Vyšetřovatel např. žádá osobu – nejdříve v roli svědka, později v roli obviněného aby si představila a vysvětlila, jak mohl být čin spáchán a proč, což vede podezřelého k aktivní konstrukci scénářů s cílem ozřejmení jeho vlastního zapojení do případu. Někdy může jít o hodnověrné scénáře, jindy však hrozí, že může jít skutečně jen o představu, fantazii, která reálné prvky příliš nezahrnuje. Vyšetřovaný je někdy požádán o to, aby si představil dopady svého jednání na rodinu. Cílem může být např. u obviněného, aby si evokoval sám sílu sociálních norem a potřeb sociálního schválení. Je tak podporováno vytváření tlaku na podezřelého k doznání. Rozvíjením představ zmíněných podmínek a dopadů, je aktivně vytvářeno přesvědčení, že takové situace jsou reálné a pravděpodobné – což tak ne vždy musí být. Vytváří to ale podmínky k určité autosugesci, nastavení vnitřního tlaku (Davis, O'Donohue, 2003).

Z hlediska psychologické konzultace je hodnocení sugestivního působení vyšetřovatele a možných dopadů na vyšetřovanou osobu otázkou značně komplikovanou – vzájemná provázanost osobnostních rysů i situačních faktorů – dlouhodobějších i aktuálních je složitá.

3.3 Role duševních poruch a nemocí vyšetřované osoby

Některé duševní poruchy a choroby se promítají nejen do obrazu spáchané trestné činnosti, ale jsou následně důležitým činitelem i v rámci vyšetřování. Různé poruchy nebo duševní onemocnění mohou ovlivnit spolehlivost výpovědi, adekvátní zapamatování, uchování, vybavení a interpretaci informací (které je zkoumáno v rámci znaleckého hodnocení speciální a zejména pak obecné věrohodnosti svědka - více např. Netík, 1998). Duševní poruchy jsou studovány v rámci motivace k páčání trestné činnosti, v obrazu jejího spáchaní, v rámci znaleckého zkoumání pro účely soudu soudními znalci psychologem a psychiatrem. Méně systematické pozornosti je jim

v naší republice věnováno ve vztahu k možnostem a omezením účastnit se vyšetřování, úkonů. Přesto může být užitečné vědět, jaká specifika mohou jednotlivé poruchy a nemoci mít. Nejde jen o extrémní stavy, kdy duševní porucha vážně narušuje účast osoby – podezřelého v úkonech trestního řízení, ale i o situace, kdy má tato účast pouze svá specifika. V některých případech může jít například o náchylnost k nepravdivému doznání (Davis, O'Donohue, 2003). Autoři argumentují, že charakteristiky výsledku mohou vytvářet stres, který ve spojitosti se specifickým oslabením způsobeným duševní poruchou může vést k tendenci z tohoto tlaku uniknout způsobem, který osobu poškozuje, třeba nepravým doznáním. J. Matiašek et al. uvádí další intervenující faktory, jako je třeba oslabení organismu, vliv sociální izolace vazby – které mohou k situaci ještě dále nepříznivě přispívat (Matiašek et al., 1968).

3.3.1 Vybrané poruchy týkající se dospělých

- **Mentální retardace**

Mentálně subnormní jedinci, kteří zvládají běžné životní problémy, mohou v náročných situacích snáze selhávat a vlivem slabších seberegulačních mechanismů je řešit násilným způsobem (Heretik, 1999). Delikty páchané těmito osobami bývají nesofistikované a snáze odhalitelné (Netík et al., 1997). U skupinových deliktů nebývají tyto lidé iniciátory trestné činnosti, ale spíše vykonavateli, právě následkem vyšší sugestibility. Jsou snazším terčem k navedení, zastrašení dalšími členy skupiny, více podléhají skupinovému tlaku (Matiašek et al., 1968). S tím je vhodné počítat i v průběhu vyšetřování a zohlednit tyto skutečnosti ve vztahu k spolupachatelům a plánování jejich vyšetřování (Gillernová, Boukalová, Eds., 2006).

Zmíněná porucha (samozřejmě v návaznosti na míru její závažnosti) jistě ovlivňuje účast osoby ve vyšetřování. Jedinci s touto poruchou mohou mít problémy s vybavením událostí, zhodnocením plného rozsahu následků činů. Mohou mít obtíže se správným porozuměním otázkám či celému významu vyjádření – tato narušení rostou s mírou poruchy. Kvalita, plastičnost a bohatost výpovědi do značné míry závisí na úrovni intelektu. Výpověď těchto lidí bývá spíše popisná, méně vysvětlující, s menším množstvím detailů. Vědomá a účelová zkreslení jsou častá a primitivní, proto je tu nutný citlivý přístup vyšetřovatele. Při nevhodném postupu můžeme očekávat selhání produkce (odmítnutí výpovědi), kterou je obtížné prolomit. U jedinců takto

handicapovaných může být zachována schopnost účasti na trestním řízení, vyžadují ale individuální přístup, psycholog může popsat závažnější omezení (Netík et al., 1997). Důležitou roli ve vyšetřování pak může hrát zvýšená sugestibilita těchto osob (Matiášek et al., 1968). Někteří jedinci mohou mít zvýšenou potřebu potěšit – např. vyšetřovatele, snahu vyhovět autoritě, menší schopnost hodnotit dopady svých kroků, což může v krajním případě vést až k falešným doznáním (Gudjonsson, 2003).

- **Schizofrenie a ostatní psychotické poruchy**

Jde o onemocnění, jež zahrnují abnormality ve vnímání (halucinace), myšlení (bludy), ovlivňují vyjadřování, pozornost. Osobnost postiženého bývá výrazně změněna ve svých podstatných složkách – emotivitě, myšlení, jednání a sociabilitě. Zmíněné poruchy se mohou podílet jak na obrazu páchané trestné činnosti, tak na účasti v trestním řízení. V popředí jejich vlivu dominují znaky jako přesvědčení, o něčem, co není pravdivé, či vnímání neexistujících skutečností (Davis, O'Donohue, 2003). Kriminalita těchto osob však není vysoká. Schizofrenici se celkově častěji než vražd dopouštějí trestných činů s menší závažností, které jsou patologicky motivované jejich poruchou emotivity a sociability (drobné krádeže, urážky apod.). Pokud již se dopouštějí závažného násilného jednání, obvykle jde o takové násilné delikty, jež jsou zaměřené proti blízkým osobám. Agrese může být brutální. Študent (podle Heretik, 1993) vidí zvýšené riziko násilných trestných činů u paranoidních schizofreniků – jedinců s abnormální vztahovачností, bludy transformace vlastního těla, hlasy a dalšími příznaky (MKN 10).

Bizarní či nesrozumitelná motivace deliktu by měla být důvodem k přizvání znalce – psychiatra, eventuálně psychologa, který rozhoduje o tzv. nepřičetnosti nebo zmenšené přičetnosti (Höschl, Libiger, Švestka, 2002). Psychotik bývá považován za všeobecně nevěrohodného, konkrétní výpověď však může být věrohodná. Výpověď svědka psychotika je však nutné systematicky ověřovat (Netík et al., 1997).

- **Poruchy nálady**

Bipolární afektivní porucha, jedna z poruch nálady, postihuje podle různých odhadů 1 – 3% populace. Pachatelé trpící manickým syndromem mohou být stíháni pro majetkové trestné činy. U rezonantní mánie přichází do úvahy i agresivní trestné činy, především urážky a útoky na veřejného činitele (Heretik, 2004). Mohou se dopustit výtržností,

rvaček, ublížení na zdraví apod. (Pavlovský, 2001). Manické epizody u bipolárních poruch mohou být spojeny s grandiositou, tlakem na mluvení, úprkem myšlenek, rozrušeností, těkavostí, falešným přesvědčením (Davis, O'Donohue, 2003). To může modifikovat kvalitu informací podávaných svědkem, ale také ovlivňovat chování podezřelého.

Pachatelé, kteří trpí depresí se někdy (vlivem bludů, jež se mohou k poruše nálady přidružovat) dopouštějí tzv. rozšířeného suicida. Postižený jedinec se rozhodne nejdříve usmrtit své blízké (nejčastěji děti), aby netrpěli na tomto světě, a potom sebe. Po usmrcení svých blízkých někdy dojde paradoxně k zastavení, „vyčerpání“ suicidální aktivity a pachatel nemá sílu dokončit vlastní sebevraždu. Trestně odpovědný může být jen v případě, že není žádná souvislost mezi motivy činů a depresivními příznaky (Heretik, 2004). Odlišení skutečného původního úmyslu rozšířeného suicida od snahy zakrýt touto interpretací plánovanou vraždu je někdy velmi složitým úkolem.

Deprese může být spojena s únavou, problémy se soustředěním, nepřiměřenou provinilostí, nerozhodností, pocitem zkrácené budoucnosti – to může ovlivňovat aktivitu osoby ve vyšetřování. Prožívaná méněcennost, podřadnost v sociální oblasti spojená s tendencí podřít se v okamžiku ohrožení nebo kritiky těm, jež jsou vnímáni jako lepší, mocnější, může problematizovat informace podávané dotyčným ve vyšetřování a dle některých pramenů vést např. i k nepravdivému doznání (Davis, O'Donohue, 2003).

• Úzkostné poruchy

Jde o poměrně velkou a různorodou skupinu poruch, jež ale dle K. Netíka et al. (1997) – nemá velký forenzně psychologický význam. Nejčastěji jde o trestné činy páchané v afektu v silně emočně sycených vztahových situacích. Zejména pak o situace vyvrcholení krize v podobě ohrožení subjektivně životně důležitých hodnot. Zajímavou skupinu pak z hlediska motivace mohou tvořit pachatelé, jejichž motivem je skrytý intrapsychický konflikt, v rámci spektra motivačních typů jde o tzv. kathartymní činy (blíže viz Schlesinger, 2004). Neurotický typ pachatele prožívá obvykle po spáchání trestného činu pocity viny a strachu z odhalení.

V situaci zátěže, již vyšetřování, výslech bezesporu jsou, se mohou některé rysy zvyrazňovat. Působení stresu se může projevovat poruchami spánku, zvýšenou úzkostností (Netík et al., 1997), panická porucha může reagovat na omezení fyzického i

sociálního pohybu snahou o únik ze stresové situace, někdy např. nepravdivým doznáním (Davis, O'Donohue, 2003). Úzkost a přítomnost obranných mechanismů proti ní má negativní vliv na kvalitu výpovědi. Příliš velký tlak ze strany vyslýchajícího může vést u vyslýchaného až k takovým zkratkovým reakcím, jako je pokus o sebevraždu nebo heteroagresivní chování. U tohoto typu se jeví jako účinný rozhodný, jednoznačný a jasný přístup, který vylučuje nejistotu za současně pozitivní emocionální atmosféry (Netík et al., 1997).

Dissociativní poruchy (jedna z podkategorií výše zmíněné skupiny) zahrnují neschopnost vybavit si důležité osobní informace (dissociativní amnézie); nebo náhlou, neočekávanou cestu spojenou s neschopností rozpomenout si na minulost (dissociativní fuga) nebo přítomnost dvou nebo více odlišných identit, která ústí v neschopnost vzpomenout si na osobní informace (mnohočetná porucha osobnosti). Narušení normálního informačního zpracování v oblasti zapamatování, uchování a vybavení informací může ústít do zkreslení, smíšení těchto informací, paměťových mezer či do nepravdivého doznání (Davis, O'Donohue, 2003). Jde však o poruchy spíše vzácné.

• **Poruchy osobnosti**

Jsou pro forenzní psychologii důležitou diagnostickou skupinou, ačkoli zdaleka ne všechny zastoupené poruchy jsou stejného kriminogenního významu. Jedinci s **antisociální (disociální) poruchou osobnosti** se mezi pachateli trestné činnosti (vč. té nejzávažnější) vyskytují často. Jsou charakterizováni jistým povrchním kouzlem osobnosti, obratností, patologickou egocentričností, nespolehlivostí. Chybí jim schopnost vcítění, empatie, vhledu, následně po činu se neobjevují výčitky svědomí, mírnější je i prožívání napětí, nervozity. Charakteristické je pro tyto lidi lhaní, nevhodné, vulgární chování, v intoxikaci až šokující projevy. Dále je přítomna zvýšená impulzivita. Někdy sáhnou k vydírání demonstrativními pokusy o sebevraždu. Mají povrchní smysl pro realitu (Cleckley, 1988). Může se u nich objevit tzv. „chladná“ - instrumentální agrese a zkoumáno je i spojení agrese těchto násilníků se snížením či jen mírným zvýšením kardiovaskulární aktivity (srdeční tep a tlak) v době konfliktu (Gottman, 2001).

Jednání s těmito jedinci může být velmi obtížné. Tito lidé vnímají terapii jako výzvu k boji. I v rámci interakce ve vyšetřování se často snaží manipulovat, využít k tomu okouzlení, zastrašení, lest, lež. Každý ústupek a nedůslednost jsou okamžitě využity k vlastnímu prospěchu. Zásadní tak mohou být informace z anamnézy, z

různých dalších zdrojů, důsledná verifikace údajů uváděných danou osobou. Lze se setkat také s disimulací či agravací, přeháněním příznaků, znovu za účelem určitého zisku.

Ostatní poruchy osobnosti jsou v porovnání s výše zmíněnou menšího významu ve forenzní oblasti. **Schizoidní porucha osobnosti** může zahrnovat kognitivní a percepční zkreslení, které může ústít do excentrického chování. Osoby, u nichž se však charakteristiky schizoidní poruchy osobnosti spojují s dissociálními rysy mohou být pachateli závažné násilné trestné činnosti (Pavlovský, 2001). Jedinci s **hraniční poruchou osobnosti** se vyznačují nestabilitou, impulzivitou, dissociativními symptomy, s nestabilním sebeobrazem (Davis, O'Donohue, 2003). Jejich účast v trestním řízení může být problematizována těmito rysy emočních výkyvů, rovněž někdy manipulativním chováním. Osoby s **histriónskou poruchou osobnosti** mají nadměrnou potřebu hledání pozornosti, jsou vysoce sugestibilní, projevují stálou touhu po oceňování. Tito jedinci se mohou falešně doznat k činu, který nespáchali, aby získali vytouženou pozornost. Důležité bývá také posouzení jejich schopnosti podat věrohodnou výpověď. Jejich aktivní vymýšlení různých dramatických příběhů (Pseudologia phantastica) může znehodnotit věrohodnost jejich svědecké výpovědi (Pavlovský, 2001). Jedinci s **narcistickou poruchou osobnosti** mají grandiózní pocit vlastní důležitosti - přehánějí své úspěchy a zabývají se fantaziemi o slávě (Davis, O'Donohue, 2003).

- **Zneužívání návykových látek**

Intoxikace návykovou látkou je častým jevem v rámci páčání trestné činnosti (Netík et al., 1997; Heretik, 1999). Je spojena s neodpovědností, nezdrženlivostí, znecitlivěním či potřebou dráždivé stimulace. Při **konzumaci alkoholu** dochází ke snazší manifestaci afektivních hnutí, v realizaci činu hraje často roli okamžitý popud, činy jsou neplánované. Při nadměrném množství se mohou dostavovat tzv. alkoholová okénka (palimpsesty) s amnézií na různě dlouhé časové úseky. Jeho konstatování je forenzně nevýznamné, nelze (na rozdíl od případu patologické opilosti – F 10.07) souhlasit s názorem, že jde o zvláštní případ kvalitativní poruchy vědomí - mráкотný stav (Pavlovský, 2001). Z forenzního hlediska se uplatňuje předpokládaná znalost účinku alkoholu na jednání a fakt, že si do takového stavu pachatel přivedl sám. Vzácný stav **patologické opilosti** vede k výrazným změnám vědomí, nenacházíme souvislost obecných premorbidních motivačních vzorců s chováním v jejím průběhu. U dotyčného

je za takových okolností obvykle konstatováno vymizení rozpoznávacích a ovládacích schopností (Útrata podle Netík, 1997, s. 74; Pavlovský, 2001).

Užívání drog je typické pro nezralé osobnosti někdy se sociopatickou, psychopatickou či neurotickou strukturou, avšak z různých sociálních skupin. Trestná činnost uživatelů drog je převážně spojena se snahou získat návykovou látku či finance k jejímu nákupu. Trestnou činností jsou pachatelé však často schopni účelově načasovat, zvolit vhodnou situaci, cíl, proto lze konstatovat, že nejde o nezvládnutelné jednání. Majetkové delikty jsou často plánované, proto nebývá konstatováno podstatné snížení ovládacích schopností a je konstatováno zachování rozpoznávacích schopností (Pavlovský, 2001). Vlivy látek i stavu po odnětí látky mohou narušit kognitivní zpracování informací uživateli a závislými. Abstinenní příznaky u některých látek mohou být závažné a mohou motivovat jedince kupříkladu k nepravdivému doznání jako pokusu získat přístup k látce a uniknout symptomům odnětí (Davis, O'Donohue, 2003).

- **Organické poruchy**

Jsou spojeny s četnými kognitivními narušeními, zvláště v oblasti paměti. Osoby trpící demencí také mohou vykazovat jazykové poruchy, agnózie, což je neschopnost rozpoznat nebo identifikovat objekt, a narušení exekutivních funkcí, které mohou ústít do dezorientace (Davis, O'Donohue, 2003). Co se týče role v rámci páčání trestného činu, páchají tyto osoby spíše jednodušší trestné činy, např. krádeže v samoobsluze. V důsledku osobnostních změn a zejména ztráty vyšších citů se mohou dopustit parafilního jednání – pedofilních nebo exhibicionistických deliktů. Trestná činnost je charakteristická primitivním způsobem provedení bez snahy jednání maskovat (Pavlovský, 2001). Dochází k exkulpci těchto jedinců pro sníženou nebo vymizelou schopnost rozpoznat závažnost svého chování a ovlivnit jeho průběh. V zátěži (např. i během vyšetřování) mohou tito lidé projevit zvýšený afekt a zhoršenou seberegulaci (Netík et al., 1997).

- **Delirantní poruchy**

Lidé s těmito poruchami mají narušené vědomí se sníženou schopností zaměřit nebo udržet pozornost. Vyskytují se u nich paměťové deficity, jazykové narušení, poruchy vnímání. Delirium může být způsobeno zneužitím návykové látky nebo jinými

příčinami, jako je poranění hlavy (Davis, O'Donohue, 2003). Forenzně významné mohou být i mráкотné stavy, kdy dochází ke kvalitativní poruše vědomí záchvatovitého rázu. Jsou charakteristické náhlým začátkem a náhlým ukončením, výpadek vzpomínek je v takové chvíli úplný. Stavy se dostávají bez varování, příčinou může být epilepsie, metabolické poruchy, patický afekt, patická podnapilost, patická rozespálost, návaznost na otřes mozku (Pavlovský, 2001). Získávání informací od takto postižených lidí je značně problematické a jejich věrohodnost jsou musí být vždy pečlivě hodnocena.

- **Amnestické poruchy**

Zahrnují zmatení paměti, které vzniká jak na základě fyziologických dopadů obecných zdravotních podmínek a vznikají také díky dopadům závislosti na látce. Paměťové deficiency mohou umožňovat konfabulaci paměti, která může komplikovat věrohodnost těchto osob či je může činit zranitelnými pro kontaminaci paměti či zvýšený tlak na doznání (Davis, O'Donohue, 2003).

3.3.2 Poruchy specificky se týkající dětí a mladistvých

Role a přístup k **dětem a nezletilým** v procesu celého trestního řízení i v rámci jednotlivých úkonů je definována trestním řádem. Jejich účast v tomto procesu má celou řadu specifíků, která je třeba znát a zohledňovat. Obecně lze říci, že děti jsou často schopny přispět důležitými informacemi k objasňování trestné činnosti, již byly svědky či oběťmi. Jejich paměť již v předškolním věku dokáže uchovat množství přesných informací (více např. Gillernová, Boukalová, Eds., 2006). Přesto je přesnost a věrohodnost jejich výpovědi důležitou otázkou, zvláště s ohledem na skutečnost přirozeně větší sugestibility dětí, na snahu vyhovět dospělým i bez přímé žádosti o vyhovění, vyhnout se nespokojenosti dospělého a nepříjemnostem.

Kromě specifíků přinášených věkem a menší vyzrálostí dětí a nezletilých se vyskytují i některé duševní poruchy, které podle některých autorů (Davis, O'Donohue, 2003) mohou narušit kvalitu výpovědi a mohou v některých případech přispět např. k nepravdivému doznání u nezletilých pachatelů.

Jsou to např. **pervazivní vývojové poruchy** – u nichž lze mimo jiné zaznamenat abnormality v komunikaci a v ostatních kognitivních dovednostech, přidruženými rysy

pak mohou být impulzivita a krátký rozsah pozornosti. Jednotlivé typy těchto poruch zahrnují autistické poruchy, Rettovu poruchu, dětskou disintegrativní poruchu. Právě kognitivní, verbální, sociální abnormality spojené s těmito poruchami mohou podle autorů ovlivnit výpověď a vést až k falešným doznáním.

ADHD (dle MKN 10 – hyperkynetické poruchy) je skupina poruch, jež zahrnují problémy s pozorností, impulzivitou, plněním požadavků, rušením, zapomnětlivostí. Objevuje se při nich rovněž tendence odpovídat před dokončením otázky. To jsou rysy, které mohou narušit kvalitu výpovědi v rámci vyšetřování.

Porucha opozičního vzdoru – v rámci stavu popsaném touto poruchou dítě nebo adolescent bojuje - vzdoruje pravidlům dospělých, rozčiluje se. Dotyčný je také charakterizován jako pomstychtivý, zlomyslný, nevraživý. Určité situace mohou v takto nastaveném dospívajícím vzbudit snahu ublížit rodičům nebo vzdorovat jejich pravidlům tím, že se dotyčný falešně dozná, obviní někoho jiného z činu, který dotyčný nespáchal, či může uvádět různé smyšlené údaje v rámci vyšetřování.

Porucha separační úzkosti – v rámci této poruchy zažívají děti excesivní stres, když jsou separovány od domova nebo hlavních vztahových postav. Mají také krajní, nadměrný a přetrvávající strach z možného ublížení této osobě. Tyto motivy mohou vést k falešným doznáním, aby unikly separaci od dotyčného člověka nebo falešně označí sebe, aby důležitou osobu zachránily (Davis, O'Donohue, 2003).

Posouzení vlivu duševní poruchy nebo nemoci či poruchy chování na účast daného jedince ve vyšetřování a kvalitu jeho výpovědi by mělo být v rukou odborníka – psychiatra, psychologa. Je však důležité, že u některých diagnostických kategorií (např. poruchy osobnosti) nejde o duševní nemoc v pravém slova smyslu – dotyčný nebude zřejmě zbaven právní odpovědnosti za spáchání trestného činu – nicméně i tak může mít porucha vliv na jeho vystupování ve vyšetřování a proto může být užitečné ji podchytit a o jejích eventuelních dopadech vědět.

Dalším faktorem může být určitá neostrost zařazení jedince do diagnostické kategorie – dotyčný nemusí splňovat všechna kritéria pro diagnózu, přesto může jevit některé podstatné rysy, které kvalitu jeho výpovědi a interakce s vyšetřovatelem ovlivňují – i v rámci těchto nejasných – hraničních – případů může být užitečné informace o vlivech jednotlivých poruch mít.

Diagnostická neostrost přímo souvisí s problematikou samotné diagnostiky –

mírou projevu maladaptivních vlastností. Ty se mohou ve zvýšené míře objevovat i u jedinců, kteří by nesplňovali diagnostická kritéria pro určitou poruchu, přesto může jejich určitá výrazněji vyvinutá charakteristika mít ve vyšetřování důležitý dopad.

Mnoho poruch může probíhat nediagnostikováno či se mohou různým způsobem vyvíjet. Je proto vhodné, při revizi případu v rámci šetření podezření na nepravdivé doznání také projít existující zdravotní záznamy nebo nechat dotyčného podstoupit odpovídající vyšetření, aby se zjistila či vyloučila přítomnost těchto poruch. Když je vyšetření hotovo, je **samostatnou otázkou**, zda dotyčná porucha přispěla jakýmkoli způsobem nepravdivému doznání (či zkreslení výpovědi) nebo zda bylo pravdivé doznání poskytnuto dobrovolně (Davis, O'Donohue, 2003).

4 Výpověď jako výsledek interakce vyšetřovatele s vyšetřovaným

V rámci sociálního (interakčního) kontextu se odehrávají jednotlivé procesní úkony, jejichž produktem je výpověď určité osoby. Na vzniku výpovědi se podílejí mnohé psychické procesy. Je to zejména vnímání, zapamatování, asociativní zpracování informací, jejich interpretace vypovídající osobou a další charakteristiky a podmínky těchto dějů.

4.1 Příjem, uchovávání a vybavování informací

Pro adekvátní **příjem** informací, jež jsou pak předmětem výpovědi, jsou zásadní charakteristiky osoby, která vnímá určitý děj a ukládá si jej do paměti (svědka, oběti i pachatele). Důležitá je například funkčnost jejích **smyslových orgánů**.

Také to, že danou informaci osoba pouze pasivně nepřijímá, ale již v situaci jejího vnímání dochází k určitému **zpracovávání** – interpretaci informace. Záleží na tom, do jaké míry se percipovaná událost nachází v **centru pozornosti** daného člověka. Zda je pro něj okrajová - osoba ani nemusí v danou chvíli vědět, že sleduje důležitý děj, informace, na něž bude v budoucnu dotazována (Matiášek et al., 1968). Nebo je naopak dané situace přímo vědomě účastna. Zde se mohou následně vyskytnout důležité rozdíly mezi množstvím zapamatovaných detailů.

Je také obvyklé, že se v případě kontaktu s trestným činem objevují nejrůznější **emoce** jako strach, úzkost, které mohou sice zdůraznit děj, co do jeho důležitosti, tedy centralitu z hlediska zaměření pozornosti, mohou však také modifikovat adekvátní vnímání situace. Může vznikat tzv. „tunelový efekt“ kdy děj (nebo jeho detail), jež je potenciálně vnímaný jako ohrožující poutá pozornost výhradně na sebe a významně odklání pozornost od dalších skutečností. Vlivem emocí může dojít u některých účastníků závažných situací i k potlačení některých vzpomínek, jež by mohly být nadále

ohrožující.

Důležité může být **profesní zaměření** osoby, či její záliby, které mohou ovlivnit porozumění některým aspektům situace. Roli v přesnosti a množství zapamatovaných informací může hrát **intoxikace** alkoholem nebo jinými návykovými látkami.

Vypovídající osoby jsou někdy vyzývány k **odhadu** situace. Odhady mají svá specifika a v podstatě u nich vždy jde do určité míry o zkreslení, byť nezáměrné (Molnárová, 2008).

Svou roli samozřejmě hraje i reálné prostředí, fyzikální podmínky vnímání, jak rychle se děj odehrává, v jaké vzdálenosti, v jakém osvětlení atp.

Při **uchovávání** informací znovu může docházet k jejich modifikaci – dodatečným přemýšlením, interpretací děje. Každý přirozeně informace nějak chápe, dává si je do souvislosti s novými poznatky. Srovnává s jinými situacemi, ději. Pokud o ději komunikuje i s jinými lidmi, mají vliv jejich názory – ať již jsou zdrojem nových informací či jsou nositeli tlaku jako autority. Také proces zapomínání, či potlačení emočně náročných vzpomínek vstupuje do této fáze.

Při **vybavení** jde zejména o časový odstup od události, procesy zapomínání. Naopak ke zvýraznění a upevnění vybraných informací může dojít jejich opakovaným promýšlením a reprodukcí. Významu pak nabývá i to, kolikrát daná osoba na policii či mimo ni výpověď o dané věci podávala – příběh tak někdy získává stejnou podobu a může znít schematicky, nacvičeně. Roli začínají hrát podmínky získávání výpovědi policií. V této oblasti leží klíčová oblast zájmu této práce, a to jsou konkrétní postupy, techniky získávání výpovědi. Od navázání kontaktu, jeho udržení a pozitivní rozvíjení např. i při opakovaném kontaktu, až po výslechové postupy zaměřené na podporu rozpomínání, či postupy, které tlačí na vypovídající osobu s určitým záměrem. Svou roli v rámci fáze reprodukce informací o trestném činu hraje záznam výpovědi do protokolu, event. audio či obrazový záznam, jež má rovněž svá specifika. (Podrobněji viz Matíášek et al. 1968; Gillernová, Boukalová, Eds., 2006, Chmelík et al. 2005 a další.)

4.2 Základní problémové situace v procesu získávání výpovědi

Ve vyšetřování se kolem výpovědi obviněného objevují tři tzv. **typické situace** (Porada,

2007). Rozdělují se podle míry spolupráce a přesnosti výpovědi na:

1. Uprímné výpovědi spolupracujících vypovídajících osoby, jež jsou v souladu s jejími znalostmi a jejími poznatky o činu. Může jít o výpověď
 - a) přesnou, spolehlivou, odpovídající skutečným událostem (např. lze porovnat s dalšími informacemi, zdroji)
 - b) nepřesnou, nespolehlivou, kdy daná osoba nelže, ale její výpověď není v souladu s poznatky o skutečných událostech
2. Neupřímné výpovědi nespolupracujícího vyšetřovaného, obsahující záměrně zavádějící informace, kdy jde tedy o výpověď lživou.

Právě kategorie 1 b tedy obsahuje výpovědi, v nichž se mohou nacházet různé (přirozené) chyby. Tzv. **vzpomínkové chyby** vyplývají z přirozeného fungování paměti v procesu zapamatování, uchování a rozpomínání a (Matiášek et al., 1968, str.150) rozlišují se:

1. vzpomínkové mezery
 - a) uvědomělá
 - b) neuvědomělá prostá
 - c) neuvědomělá mezera vyplněná jiným obsahem
3. obsahové změny vzpomínky
 - a) částečná obsahová změna
 - b) obsahové rozšíření vzpomínky
4. časový přesun vzpomínky
5. snové vzpomínky

Nejlépe se dá z hlediska věrohodnosti pracovat s uvědomovanými mezerami a chybami. Lze je korigovat či eliminovat pomocí metod podporujících přesné vybavování informací. Postupů pro pomoc se zdánlivě zapomenutými skutečnostmi, chybnými vzpomínkami a subjektivními nedostatky reprodukce je doporučováno mnoho, (např. Němec, 2004), jejich silné a slabé stránky by si však zasloužily systematickou odbornou pozornost.

Tam, kde vzpomínková mezera není uvědomovaná a navíc je vyplněna jiným obsahem se může také vypovídající osoba potkat s nedůvěrou vyšetřovatele, pokud se na tuto skutečnost později přijde. Časové přesuny pak úzce souvisejí s vnímáním

události, časovými odhady, které mohou být někdy přirozeně zkreslené.

Obecně se dá těmto chybám čelit konfrontací informací obsažených ve výpovědi s informacemi z jiných svědeckých výpovědí, porovnáním s materiálními stopami, zvážením logické struktury dané výpovědi, pátráním po chybách a vyjasňováním pravděpodobných příčin jejich výskytu. Jde však o velmi náročný úkol, neboť zdrojů informací může být několik a neustálé ověřování všech informací je velmi náročné. Nebo naopak může být informací i možností k jejich ověření nedostatek.

Poměrně komplexní metodou, kterou lze využít k podpoře zpřesnění výpovědi, je tzv. **kognitivní interview**. Jde o speciální postup, v jehož rámci jsou využívány postupy respektující přirozené fungování lidské paměti jako velmi dynamického systému. Jedná se o proceduru, jež je využitelná v postupu se spolupracujícími vyšetřovanými. Součástí procedury je ponechání vlastního prostoru vyšetřovanému pro samostatné vyjádření, jemuž je ponechávána vlastní asociační posloupnost a není vštěpována logická struktura, která zahrnuje interpretace a předpokládaný sled událostí.

Vychází z předpokladu, že vyvolání informací je usnadněno, když se kontext, v němž se uskutečňuje rozpomínání, podobá tomu, který byl přítomen během zapamatování. Dále je důležité, že existuje velké množství vodítek, které facilitují paměťové procesy (Ginet, Verkampt, 2007). Typicky začíná takové kognitivní interview od událostí, jež si dotyčný pamatuje nejpřesněji. K usnadnění rozpomínání je využíváno vlivů prostředí, které se v rámci procedury připomínají – vypovídající je podporován v tom, aby si vybavil podmínky události jako byly světelné podmínky, teplota, počasí, akustické či olfaktorické vjemy z okolí, jeho vnitřní pocity a další. Procedura vyhovuje poznatku, že nejpřesnější informace jsou získávány právě v rámci spontánní reprodukce vypovídající osoby.

Zahrnuje čtyři základní strategie:

- svědci jsou požádáni o znovunavození kontextu prostředí
- o evokaci emocí přítomných během zážitku
- jsou instruováni, aby mluvili o všem, bez ohledu na jejich posouzení důležitosti informace
- jsou požádáni, aby znovu vyprávěli události v různých pořadích např. v opačném pořadí a za použití různých perspektiv, např. očima jiného svědka

Použití kognitivního interview zvyšuje množství správně udávaných informací během výsledku oproti standardnímu vedení rozhovoru (Centofanti, Reece, 2006).

4.3 Lživá výpověď

Velmi specifickou, ale zároveň častou situaci představuje lživá výpověď podezřelého (obviněného) či svědka. Vyšetřovatelé mají v každém konkrétním případě určité množství informací z různých zdrojů. Kromě ohledání místa činu a z něj pocházejících stop, svědeckých výpovědí a dalších informací, je takovým jejich důležitým zdrojem sám obviněný. Ten může určitým způsobem „vlastnit“ klíčové detaily ohledně vyšetřované události. Obviněný může být v různé míře ochoten vypovídat úplně a pravdivě ohledně vyšetřovaného skutku. Vyšetřovatel není tím, kdo rozhoduje v konečné fázi o vině a nevině obviněného. Průběžně však hodnotí informace a přirozeně si na obviněného vytváří určitý názor, například na věrohodnost konkrétních informací, určitého jedince. V takových podmínkách vyšetřovatel činí různá rozhodnutí jako např.: jak vést výslech, zda podat návrh na zastavení trestního stíhání a j.

4.3.1 Rozpoznání lživé výpovědi

Prvním krokem je **rozkognání lživé výpovědi**. Nejdůležitějším a nejvěrohodnějším zdrojem o lži ve výpovědi je její porovnání s ostatními materiálními stopami a s dalšími výpověďmi a informacemi kolem vypovídajícího. Důležitou rovinou, kterou se, často neuvědomovaně, řídíme v rámci rozpoznávání lži u druhého člověka jsou jeho neverbální a paraverbální projevy. Právě na tuto stránku se zaměřuje také tzv. Reidova metoda, (obsažená ve výslechovém manuálu autorů Inbau et al., 2004) které byly učeni od roku 1970 po celém světě desítky tisíc kriminálních vyšetřovatelů (Blair, Kooi, 2004). Vychází z předpokladu, že na ohrožující situaci reaguje jedinec jedním ze tří způsobů: bojem, útekem nebo jakýmsi ztuhnutím. V rámci prvních dvou způsobů si tělo ulevuje od napětí fyzickou aktivitou, třetí varianta vyžaduje deaktivovat tělo, aby se mysl mohla plně věnovat mentální aktivitě (Inbau et al., 2004). Tři varianty tedy ústí do dvou lhavých profilů - jeden by bylo možno nazvat "aktivním" a zahrnuje princip útěku a boje, druhý "pasivním" a ten obsahuje jakousi strnulost.

V rámci **Reidovy techniky** je identifikováno 5 oblastí neverbální komunikace, které jsou hodnoceny: postura, ruce, nohy, oči a paralingvistické chování. Podle F.

Inbau et al. (2004) mají **pravdomluvní podezřelí** tendenci ke vzpřímenému postavení čelem k osobě, která vede rozhovor. Mezi pohyby jejich rukou převažují tzv. "ilustrátory", neboli gesta, jimiž předvádějí, doplňují to, o čem hovoří. Dále o pravdivosti svědčí podle tohoto modelu udržování normálního očního kontaktu – pohledu z očí do očí v 30 – 60 % času. Z paralingvistických charakteristik jsou to pak kratší odpověďové latence, rychlejší tempo řeči a vyšší tón řeči během emocionálních projevů.

Lhaví jedinci se podle tohoto přístupu naopak vyznačují shrbeným postojem s natočením stranou od osoby vedoucí rozhovor a tzv. bariérovým postojem se zkříženými rukama a nohama. Pro pohyby paží jsou údajně charakteristické tzv. "adaptéry", což jsou pohyby, které přinášejí zvýšení komfortu – ruce jsou v kontaktu s tělem za účelem úpravy vzhledu, škrábání, zakrývání úst, očí či podpírání hlavy. Dále se objevuje přešlapování, změny postoje objevující se konzistentně s odpovědí na dotazy vyšetřovatele na určitou oblast. Lhoucí osoby se dle uvedeného modelu mají tendenci vyhýbat očnímu kontaktu aby předešly nárůstu nervozity nebo volí přehnaně upřený pohled na osobu vedoucí rozhovor, jako nadměrnou kompenzaci touhy dívat se jinam. V rámci oblasti paralingvistických charakteristik komunikace předpovídá Reidův model pro lhavou komunikaci kratší odpovědi, delší odpověďové latence a pomalejší tempo mluvy.

Podle Reidovy techniky je třeba analyzovat neverbální chování v rámci tří kritérií, než může být dosaženo určení lži. Jsou jimi kritéria základní linie, načasování a konzistence. **Základní linii** chování vytváří určitá behaviorální norma, neboli chování podezřelého stanovené během dotazů na neohrožující témata v počátku rozhovoru. Podle kritéria časování se musí analyzované (kritické) neverbální chování objevit během kladení otázky, v průběhu odpovědi nebo do několika sekund od konce odpovědi podezřelé osoby. Projevy, objevující se mimo tento časový horizont, by neměly být brány v úvahu. Kritérium konzistence vyžaduje, aby se tyto projevy - neverbální indikátory lži - objevily vždy, když je probíráno určité konkrétní téma. Neverbální projevy podezřelého musí splňovat všechna tato kritéria, než bude posouzen jako lhout (Inbau et al., 2001). Na uvedený postup určení lži navazuje použití výslechového postupu, ten je uveden podrobněji v kapitole č. 8.

Při srovnání Reidova modelu s dalšími výzkumnými zjištěními se však v mnoha směrech nepotvrdily předpoklady uvedené Reidovou technikou (např. DePaulo et al., 2003; Blair, Kooi, 2004). Nepotvrdily se rozdíly mezi lhoutími a pravdomluvnými

osobami jak v postuře, tak ve vzorci adaptérů. Pouze ilustrátory při lži ubyly, jak předpokládá Reidův model. Pohyby nohou u lhavých jedinců oproti předpokladu ubyly, charakteristiky jejich očního kontaktu se měnily dokonce v opačném směru, než udával předpoklad a jen v určitých podmínkách - u motivovaných lhářů a těch, kteří zakrývali nějaký přestupek. Rovněž i předpověď ohledně snížení tónu řeči u lhoucích osob má podle výzkumů opačnou tendenci. Z dalších paralingvistických ukazatelů se potvrdilo pouze zvýšené tempo řeči u lhoucích osob (Vrij, 2008).

Tato zjištění tedy poukazují na to, že Reidův model je velmi zjednodušující, v některých případech dokonce zcela nesprávný. Jednotlivé výzkumy se pak výrazně liší v míře úspěšnosti detekce lži lidmi trénovanými v Reidově metodě. U Reidových zaměstnanců byla úspěšnost 86%, v dalších výzkumech však bylo dosaženo po tréninku touto metodou jen 46% úspěšnosti detekce lži, což je míra dosahovaná obecně v mnoha studiích (Vrij, 2008; Blair, Kooi, 2004).

Reidova technika je užívána po celém světě jako podpůrná pro vyšetřování, ačkoli neverbální model lhaní v ní obsažený nebyl dosud dostatečně validizován a jeho užití by tak mohlo komplikovat vyšetřování a zavádět vyšetřovatele na špatnou cestu. Přesvědčení o lhaní vyšetřované osoby může vytvářet i nevhodné východisko pro použití některých nátlakovějších výslechových technik. Svádět k zjednodušeným a nesprávným závěrům by mohly tyto údaje i odborníky z jiných oblastí (Blair, Kooi, 2004).

Současné výzkumy (DePaulo, 2003; Vrij 2008 a další) zaměřují pozornost na motivaci vypovídajícího s odhadem jeho důvodů pro lhaní a také na psychické procesy, které se nalézají v pozadí lhaní. Nověji se tak výzkumníci snaží pojmenovat emoční, kognitivní a seberegulační procesy, které mohou podmiňovat chování, zejména neverbální projevy při lhaní.

4.3.2 Psychické procesy podílející se na vytváření lživé výpovědi

Na lhaní se podílí celá řada psychických procesů. Je to bezesporu **kognice**, a to zejména v případech, kdy je během lhaní třeba sledovat obsahovou linii výpovědi, vymyslet např. nový příběh, začlenit jej se všemi detaily do známých informací a skutečností. Příběh nejen připravit, vymyslet, ale umět pružně reagovat na dotazy a produkovat věrohodné informace. Předpokládá se, že taková aktivita může prodlužovat odpověďové

latence, zvýšit množství poruch v řeči (pauzy, přeráknutí apod.) zvýší se váhavost, ubude gest určených k ilustraci popisu a celkově bude taková situace ústít do úbytku „tělesného jazyka“, jemuž je také věnována menší pozornost a je tak stěží kontrolovatelný (např. DePaulo et al., 2003). Lži však nemusí být vždy novými příběhy, často jsou to reálné situace z běžného života, doplněné nebo pozměněné pouze v klíčových detailech. Takové konstrukce pak nevyžadují citelně větší námahu a jsou podobné pravdivým příběhům i ve svých detailech a živých percepčních popisech.

Dalším klíčovým procesem zasahujícím do lživé výpovědi jsou jistě **emoce**. Během lhaní je očekáváno vyšší celkový „arousal“, projevující se např. dilatací pupil, zvýšeným mrkáním, vyšším tónem řeči a četnějšími poruchami řeči. Předpokládat lze i výskyt některých specifických emocí, jako je pocit viny a strachu z „chycení“ při lži. Prožívaná úzkost může ústít do celkově větší pohyblivosti jedince, přešlapování, uhýbání pohledem, častějšího používání nepřímých vyjádření. Prožitky viny naopak mohou vést k projevům jako je nižší tón hlasu, jemnější a pomalejší řeč, sklopený pohled. Pokud lež uspívá, mohou být doprovodné pocity naopak pozitivní. Jak je patrné, již jednotlivé emoční projevy jsou často protichůdné a mohou se navzájem různým způsobem ovlivňovat, mísit. Dohromady s kognitivní složkou, a různými pokusy o kontrolu svého projevu lhoucí osobou se začíná jednoznačnost projevů lži v neverbální rovině značně komplikovat.

Snaha **kontrolovat neverbální projevy** sice jen těžko bude cele odpovídat záměru lhoucí osoby, ale i ta do hry vstupuje. Např. díky obecně rozšířenému poznatku, že se lhoucí osoby nedívají do očí svým partnerům, se mohou naopak někteří snažit tento jev kompenzovat. Přílišná kontrola nervózních pohybů může však také vést k nepřírozené a nápadné strnulosti. Jedinec se často při lhaní vyskytuje v interpersonální interakci a tak zároveň monitoruje, jaký úspěch jeho postup má. Taková zpětná vazba mu může napomoci, ale také jej znejistět. Je to prostor, v němž se vyšetřovatelé pohybují a mohou v něm různě takticky postupovat – cíleně dávat najevo nedůvěru, či naopak neprojevovat nesouhlas s uváděnými informacemi a nechat lhoucí osobu svou verzi plně rozvinout.

Důležitými proměnnými jsou pak také **motivace, osobnost** lhoucího a **zkušenost** se situací závažné lži a vyšetřování. Motivace je v situacích vyšetřování např. závažné násilné trestné činnosti u obviněného jistě značně determinována skutečností, že v sázce jsou roky trestu odnětí svobody. Je to motivace velmi vysoká a trestní řád obviněnému dokonce umožňuje využít lži na svou obhajobu. Vysoká

motivace může ale také zrazovat – když jde opravdu o hodně, je na jedince vyvíjen velký vnitřní tlak. V sázce je příliš mnoho a lhoucí osoba je např. příliš nervózní a špatně se soustředí na kognitivní zpracování detailů lživé výpovědi. Důležité v takové situaci může být, s jakým časovým odstupem od vyšetřované události se uskuteční první výsledky, zda bude využito stresového faktoru krátce po činu, zda bude poskytnut obviněnému čas k vytvoření detailní vlastní verze události. Vazba je prostředím, kde je možné varianty konzultovat. Podíl na příběhu tak hrají zkušenosti s pácháním trestné činnosti, jejím vyšetřováním i trestem odnětí svobody, ať už jde o zkušenosti vlastní, zážitky vyšetřovaného či jeho „kolegů“ z vazby.

Z **osobnostních rysů** pak můžeme zmínit kromě intelektu také emoční prožívání, míru úzkostnosti jedince. Vzhledem k vysokému zastoupení disociační poruchy osobnosti v populaci pachatelů násilné trestné činnosti (např. Netík, 1997) lze spíše očekávat menší emocionalitu, tedy i projevy napětí, avšak častou snahu lhát. Vyšetřovatelé mohou těžit z kontinuity své práce, z opakovaného kontaktu s určitým jedincem za různých okolností, kdy mají možnost pozorovat jeho chování, proměny reakcí na různé situace a poznat tak jeho osobní „standard“, jakousi „normu“ chování.

Je patrné, že problematika projevů lži v neverbální rovině je velmi **komplexní**. Pro praxi to znamená zejména opatrnost při spoléhání na tuto složku chování, obezřetnost a konfrontaci s dalšími informacemi. Z psychologického hlediska je také neopomenutelné, že na kontinuu mezi lží a pravdou se nachází spousta „odstínů“ – informace mají pro každého individuální význam, lidé interpretují stejnou situaci různě a všechny tyto skutečnosti také zmíněné projevy podmiňují.

V rámci našeho výzkumu (Boukalová, 2007) jsme zjistili, že vyšetřovatelé nejčastěji zdůrazňují, že u každého jedince jde při lži o jiné projevy. Dále podotýkají, že v neverbálních chování jde pouze o vodítko, vyšetřovatel by na projevech neměl kategoricky stavět. Opakovaně se objevuje požadavek sledovat celek chování, projevy by neměly vytrhávány z kontextu. Měl by být brán v úvahu „standard“ chování posuzované osoby. Vyšetřovatelé doporučují využití zkušeností a získání informací z jiného zdroje. Uvádějí také proměnné, které vstupují do hry ze strany podezřelého či svědka. Opakovaně zmiňují inteligenci, zkušenosti pachatele, také další povahové vlastnosti a vliv svědomí. Předpokládají, že lháři mohou být nervóznější, více se potit, bude se jim třást hlas. Očekávají také vyhybání pohledu do očí, snahu zapůsobit právě pohledem do očí, z projevu napětí mnutí rukou, hraní si s řetízkem, polykání z důvodu sucha v ústech. Z kognitivního hlediska se objevilo očekávání myšlenkových zkratů,

ztráta logiky sdělení. Z důvodu naučení výpovědi předpokládají krátké přemýšlení nad odpověďmi a chybění detailů v obsahu. Z hlediska kvality verbálního projevu očekávají vyhýbání se odpovědi, projevy v melodii hlasu, poruchy v souvislosti řeči, překotný projev a kuňkání. Naši vyšetřovatelé sice také zmiňují některé tradiční a setreotypní neverbální projevy lži, jejich počáteční odkaz na individuální variabilitu těchto charakteristik, situační a osobnostní vlivy snad naznačuje menší rigiditu v hodnocení této oblasti.

Hodnocení míry pravdivosti, věrohodnosti výpovědi svědka či podezřelého (obviněného) je součástí vyšetřování. Často probíhá podvědomě, někdy na základě některých stereotypů, jindy na základě informací (např. viz manuál Inbau et al., 2004), které jak se následně ve výzkumech prokazuje (DePaulo et al., 2003) nemají empirické opodstatnění. Nastavení vyšetřovatelů na kontrolu věrohodnosti je přirozené a v mnoha případech odůvodněné, napomáhá kritickému přístupu k obdržovaným informacím, jejich neustálé soustředěné konfrontaci s dalšími získanými údaji. Pokud toto nastavení pouze zvyšuje bdělost, pozornost věnovanou vyšetřovanému případu, kritické hodnocení všech informací, důkazů a kroků, může přispět ke kvalitě celého procesu a hájení práv všech účastníků. Někdy však bývá východiskem k nátlakovému postupu vyšetřovatele, což může mít opačný efekt. Vhodnou podporou pak může být např. odborné hodnocení věrohodnosti výpovědi, jak obecné, tak speciální znalcem.

4.3.3 Další přístupy ke lži

Analýza neverbálního chování není jediným přístupem k detekci lži. Jak již je zmíněno výše je důležitým a realizovaným způsobem porovnávání výpovědi s množstvím souběžných informací o osobě a vyšetřované události. Systematicky se obecnou a speciální věrohodností zabývají s pomocí příslušných postupů znalci – psychologové a psychiatři. Dále jsou rozvíjeny specializované postupy obsahové analýzy výpovědi – např. **Statement Validity Assessment**, **Reality Monitoring** a další, které se zaměřují na detekci znaků věrohodnosti ve výpovědi, stanovují tedy míru s níž se dle předem stanovených kritérií jeví výpověď jako věrohodná.

Své důležité místo (nicméně stále odbornými kruhy diskutované) má i **polygraf**, tzv. „detektor lži“, který slouží k monitoringu zvolených fyziologických proměnných, jež jsou propojeny s emočními změnami. Reakce jsou zaznamenávány přístrojově (dnes

počítačově) a interpretovány ve spojitosti s dotazy, na něž se fyzická odpověď objevila. Speciálně sestavované sady dotazů mohou přinést zajímavé informace pro vyšetřování. Odborné diskuse se vedou kolem témat využití dvou typů testů prováděných v rámci polygrafu - CQT – Control question test a GKT – Guilty knowledge test. Je třeba zvažovat spolehlivost testu co do správného rozlišení všech testovaných osob – důležité není jen procento správně zachycených lhářů a lhářů, které test nezachytil, ale také podíl pravdomluvných osob, jež byly testem označeny nesprávně za lhouty a pro něž z tohoto výsledku mohou vyplývat nepříznivé důsledky. Diskutován je také např. vliv hodnotitele na výslednou interpretaci testu (více viz např. Vrij, 2008; Vymětal, 2000).

Nově se do oblasti detekce lži propracovávají i **zobrazovací postupy**, jež sledují aktivitu mozku (fMRI). První studie byly zatím provedeny v laboratorních podmínkách a jejich provedení i výsledky zatím neodpovídají užitnosti zmíněné metody pro praxi. Další rozvoj a výzkum tohoto přístupu však může napomoci porozumění průběhu a dějům v mozku a přinést zajímavé a slibné výsledky (Vrij, 2008)

Mezi relativně nové postupy lze zařadit termosnímkování obličeje, kde se objevují změny v návaznosti na proměny prokrvení této části těla v závislosti na emočních odpovědích na určitá témata. Ani tento postup však není v současné podobě vhodný pro praktické užití při vyšetřování.

Rozpoznávání lži a úspěšnost v této oblasti (která je spíše skromná) není jedinou stránkou. Další otázkou jež vyvstává je, jak s danou situací naložit. Četné postupy (Matiášek, et al., 1968; Porada, 2007; Konrád, 2001) se odkazují (mimo jiné) na identifikaci příčiny lži a práci na jejím odstranění, což je postup, který je často velmi obtížné realizovat. Dalším doporučeným postupem je realizace co nejpodrobnějšího dotazování (Němec, 2004). Zacházení s nespoluprací a lží na straně obviněného je předmětem aplikace různých výslechových technik, jimž je specificky věnována kapitola č. 7.

5 Psychologické charakteristiky sociálního tlaku ve vyšetřování závažné trestné činnosti

V předchozích kapitolách již byla věnována pozornost různým zdrojům, které určitým způsobem mohou nebo dokonce musejí přinášet do procesu vyšetřování určitý tlak. Ať již to byly např. fyzické podmínky celého procesu i jednotlivých úkonů, role, sociální či „kriminalistické“, jež mají jednotliví účastníci řízení. Dále také vliv osobnostních charakteristik zúčastněných, které mohou ovlivňovat prožívání náročné situace, jíž vyšetřování jistě je.

Nicméně určitý prožívaný tlak může souviset i s postupy a technikami užívanými vyšetřovatelem přímo jako nástroji v rámci vyšetřovací komunikace. Jde tedy již o tlak vytvářený vyšetřovatelem, stále jej však nelze stigmatizovat, prohlásit za jednoznačně nepřipustný a odmítnout. Rozlišení jeho působení a úskalí je velmi jemné a míra přípustnosti takového působení je velmi různá.

Prvky přesvědčování, tlaku a jim příbuzných dějů ve vyšetřování jistě nalezneme. Ať již se budeme zaměřovat na jejich neplánovaný výskyt či budeme hodnotit určité záměrně aplikované postupy. Pravděpodobně větší diskuse se pak může objevit ohledně toho, které konkrétní kroky, prvky obsahují jaký typ nátlaku, zda je takový postup přípustný a jaké může mít následky. Pro pozorné zhodnocení těchto otázek je užitečné zaměřit se blíže na to, jakými prostředky může tlak vznikat a působit. Následující rozbor nemá za cíl „napadat“ používané metody či situace, ale spíše je studovat právě z hlediska uvedených jevů tlaku, přesvědčování.

Podle autorů E. S. Knowlese a J. A. Linn (podle Davis, O'Donohue, 2003, s. 920) lze rozlišit dva hlavní postupy jimiž se vliv realizuje. Jde o tzv. „alfa a omega“ strategie. Alfa strategie zahrnují pobídky k jednání nebo víře v určitou věc – snaží se dosáhnout toho, aby se dotyčný chtěl chovat určitým způsobem, změnit se, např. někomu vyhovět apod. Omega strategie se zase zaměřují překonávání zdroje odporu v daném jedinci. Snaží se zdroje odporu k vlivu zneschopnit nebo překonat neochotu ke změně nebo souhlasu (Davis, O'Donohue, 2003).

5.1 Alfa strategie vlivu

Alfa strategie vlivu, neboli postupy přímo zaměřené na změnu - postoje či chování - jsou pak realizovány po tzv. centrální (elaborativní) rovině nebo po periferní (heuristické) rovině. Na tzv. centrální rovině hodnocení informací zapojuje člověk, který získávané údaje hodnotí, systematické aktivní elaborativní zpracování. Pečlivě přemýšlí o příchozích informacích a kriticky hodnotí argumenty, důkazy, které mají působit ve prospěch určitého přesvědčení, rozhodnutí nebo konání. Oproti tomu na periferní nebo také heuristické úrovni - cestě zapojuje pouze v omezené míře postupy ke zpracování kvality argumentů, důkazů a pobídek a v hodnocení se opírá spíše o vodítka, která mohou být v zásadě brána jen jako zástupná – jako je např. věrohodnost komunikátora; množství, spíše než kvalita argumentů a podobně (Davis, O'Donohue, 2003).

5.1.1 Elaborativní zpracování informací ve vyšetřování

Člověk, který uplatňuje v hodnocení určité varianty elaborativní postup se snaží konfrontovat nové informace se stávajícími a dalšími dosažitelnými. Hodnotí jejich spolehlivost a odhaduje možné dopady, postupně formuje úsudek a činí rozhodnutí. Pokud má být dotyčný ovlivněn, musí přesvědčující osoba dosáhnout toho, aby dotyčný považoval novou informaci za věrohodnou ve prospěch určitého cílového přesvědčení nebo konání. To může být provedeno jedním z několika způsobů:

- Někteří autoři hovoří o tzv. „**pre-persvazi**“, což je proces, který předchází vlastnímu přesvědčování a který jej facilituje tím, že předběžně stanovuje jak má být téma strukturováno a rozhodnutí **rámováno** (Pratkanis, Aronson podle Davis, O'Donohue, 2003, s. 922). Podobné rámování se objevuje na různých úrovních vyšetřování. Obsaženo může být již v úvodu, kdy může být osobě sděleno, že má svými informacemi pomoci policii a dotyčný - podezřelý, aniž by si toho byl vědom - se tak dostavuje na stanici a hovoří otevřeněji. Podobně se rámování situace může objevit, když si má podezřelý např. myslet, že v daném okamžiku může svou spoluprací s policií dosáhnout co nejmírnějších dopadů (jinak již zdánlivě jistého) rozhodnutí o jeho vině - varianta, že by bojoval o svou nevinu je z daného rámce záměrně vypuštěna. Může se objevit „zarámování“ úvah o činu do morálního

kontextu s cílem odhlédnutí od právních dopadů. V rámci postupu tzv. „rozvíjení tématu“ předkládá policista podezřelému výběr z variant morálně zavrženíhodné motivace k trestnému činu a morálně akceptovatelného popudu k trestnému činu (Inbau et al., 2004). Takový akcent může někdy sloužit k odvedení pozornosti od důležitější otázky – zda dotyčný skutečně daný trestný čin spáchal. Tato reinterpretace činu vyšetřovatelem do rámce, který podezřelý přijme může snížit odpor k doznání. Podezřelý si někdy prostřednictvím morálně přijatelnější varianty sám dovodí, že trest bude za takových okolností mírnější; že možná bude propuštěn bez potrestání; že přijde menší sociální zamítnutí a dopady na jeho sebepojetí nebudou tak závažné. Minimalizace závažnosti činu, přenášení viny na oběť či okolnosti, jako je vliv návykových látek a dalších situačních faktorů, s sebou mohou nést zmenšení snahy podezřelého o prosazování nevinu. Tyto postupy oddělují spáchání činu od sebepojetí jedince. Čin je vnímán nově jako nedobrovolný nebo jako odůvodněný a tím pádem konzistentní s pozitivním sebeobrazem. Sebehodnocení už tedy nepředstavuje významný zdroj odporu ke změně. Viník může očekávat méně závažné sociální a právní dopady a nevinný může být za určitých okolností přístupnější věřit tomu, že takový čin mohl spáchat a posunuje jej to blíže přesvědčení, že je pachatelem.

- **Síla kontrastu** způsobuje, že vyšetřovatel může ovlivnit atraktivitu jedné varianty skrz její kontrast s potenciálně katastrofálními dopady jiné varianty. Ve Spojených státech může např. nastínit variantu přiznání k trestnému činu s následným trestem doživotí (bez soudního líčení před porotou) nebo zapírání činu (s pokračováním až k soudnímu líčení před porotou) a trest smrti na elektrickém křesle. Vynechána je třetí varianta – nevina a volnost. Vyhrocení tohoto přístupu představuje technika „alternativní otázky“ z manuálu Inbau et al. (2004), kde jsou proti sobě postaveny záměrně kontrastující pohnutky, uměle vytvořené okolnosti a dotyčný se může „rozhodnout“ zda všechny nechá při víře horší variantě nebo informuje o reálném, omluvitelném důvodu pro zločin. Zapojena je tzv. dvojná vazba alternativní volby (Ericsson, Rossi podle Davis, O'Donohue, 2003, s. 923). Vyskytuje se tu sice volba, ale obě varianty se váží ke stejnému dopadu. Jde tak o volbu „menšího zla“. Takový kontrast může představovat např. větší (někdy záměrně přehnaná) závažnost trestného činu, jak jej líčila oběť či spolupachatel. To má vyprovokovat snahu dokázat, že se druhá osoba ve své výpovědi mýlí.
- Podobný je princip tzv. techniky „**dveří v tváři**“ - (Slaměník, 2008; Cialdini, 2007).

Přesvědčovateli hned zpočátku žádá o něco přehnaně velkého, počítá částečně s tím, že jeho žádost pravděpodobně skončí „přibouchnutými dveřmi před nosem“ a postupuje dále k žádosti mírnější. Ta obsahuje to, co původně skutečně chtěl, a s čím nyní pravděpodobněji uspěje, když s předchozí větší žádostí byl odmítnut. Kromě snahy po kompenzaci odmítnutí zde působí i kontrast a druhá žádost se jeví v porovnání s první akceptovatelnější, než kdyby přišla osamoceně. Tomu, kdo vyhověl navíc zůstává dobrý pocit.

- Soubory vyšetřovacích taktik známých jako **maximalizace** fungují skrz podobné procesy rámování a kontrastu. Postupy z této oblasti mají dovést dotyčného k názoru, že když se nepřizná, povede to ke katastrofálním následkům. Je v něm vytvářeno přesvědčení, že nelze uniknout odpovědnosti za čin. Opačný postup **minimalizace** naopak ukolébává podezřelého falešným pocitem bezpečí. Jsou mu nabízeny sympatie vyšetřovatele, morální omluvy k „zachování tváře“, je obviňována oběť či komplic apod. (Gudjonsson, 2003). F. Inbau et al. (2004) – spíše podporují minimalizaci – než přímou maximalizaci. Podezřelému by se mělo zabránit myslet na právní dopady doznání, protože to sytí odpor k doznání. Manuál např. instruuje k užívání termínů jako „ta věc“ nebo „ta situace“, nebo „to, co se stalo“ místo termínů právní definice činu (vražda, loupež, apod.). Podezřelý by měl spíš myslet na pozitivní morální a sociální dopady doznání (Inbau et al., 2004).
- Důležitým bodem pro zpracování informací v rámci vyšetřování je prvek **kontroly informací** důležitých pro rozhodující se osobu. Nemusejí být kontrolovány skutečně všechny informace, ale je důležité, zda jsou poskytované informace považovány podezřelým za ty nejdůležitější ze všech informací. Taková selekce informací je přirozenou součástí každé interpersonální interakce. Každý určitým způsobem ovlivňujeme výběr informací o sobě i věcech kolem nás v rámci toho za jakých okolností, komu a jakým způsobem něco sdělujeme (DeVito, 2008). Dá se říci, že se pohybujeme na určitém kontinuu od naprosto přirozené nezáměrné selekce po stále plánovanější výběr sdělovaných informací až po zcela jasný záměr dosáhnout určitého efektu. Důležité také je, zda je záměrem to, aby výsledný výběr byl zavádějící a podával vědomě nepravdivý obraz o tom, o čem referuje. Policie samozřejmě musí kontrolovat informace, které se ve vyšetřování objevují, není vždy (z různých důvodů) vhodné, aby podezřelý věděl v určité fázi vyšetřování o všech důkazech a informacích, jež policie má. F. Inbau et al. (2004) navrhují cíleně začlenit kontrolu informací do procesu vyšetřování tak, že navrhují, aby vyšetřovatel

zpočátku zaměřil pozornost podezřelého na sebe a své argumenty vstupem do jeho osobního prostoru a upoutáním pozornosti pomocí neodfiltrovatelných komunikačních prvků (Inbau et al., 2004). Neustávající obviňování, někdy až vzbuzování strachu, zvýšenou hlasitostí a až arogantním chováním tvoří pozadí pro předestření argumentů a důkazů (vyskytly se i případy, kdy takové důkazy byly smyšlené). Proces je podpořen zařazením živé obrazivosti a alespoň dočasným zamezením v přístupu k potenciálně protiřečícím informacím z dalších zdrojů, jako je např. rodina, přátelé či právník. Vyšetřovatel má přerušovat a odmítat pokusy o změnu tématu nebo způsobu komunikace. Snaží se zaměřit pozornost podezřelého spíše na dopady aktuální interakce s ním než na dopady dlouhodobé, jako je postup státního zástupce, reakce poroty. Záměrně ponechává málo času k plnému využití kognitivních zdrojů, propátrání paměti po relevantních informacích a důkladnému zpracování problémové situace. Emoce, které může takový postup i situace vzbudit (jako strach, napětí, vina) pak působí zúžením pozornosti na informace vztahující se k zvládnutí těchto emocí, jejich odstranění (Davis, O'Donohue, 2003). Vyšetřovatel někdy nekontroluje pouze charakter informací jako takových, ale i jejich **interpretaci**. Nejde tedy jen o to předestřít informace, důkazy, ale ještě přesvědčit podezřelého, že jsou to informace opravdové, dostatečně pádné s možným vlivem na posouzení jeho viny. Někdy bývá v podobném duchu oponováno námitce, že si dotyčný podezřelý nevybavuje nic jako spáchání uvedeného trestného činu – je mu nabídnuto vysvětlení, že jde o alkoholové okénko či posttraumatické popření vzpomínky na událost.

- Role **imaginace** v rámci zpracování informací vyšetřovanou osobou je často velmi sporná. Může se kontroverzně objevit např. v případech tzv. nátlakově - zvnitřněných falešných doznání. Jde o takové případy, kdy podezřelý nesprávně věří, že zmíněný čin skutečně spáchal. Představování si události nebo činu může vést k vývoji přesvědčení či dokonce falešné vzpomínky na to, že se věc takto skutečně udála (Loftus podle Gudjonsson, 2003, s. 213). Může již o dílčí vjem, (psí štěkání), krátkou situaci (dotyčný si myslí, že řekl něco, co si jen myslel), nebo komplexní děj (např. autobiografická událost, že se dotyčný ztratil v obchodním domě nebo dokonce zážitek sexuálního zneužití) (Davis, O'Donohue, 2003). Není neobvyklým postupem, že se police ptá podezřelých jak mohl být čin spáchán (Gudjonsson, 2003). Často je takový postup použit s podezřelými, kteří uvádějí, že si na čin nepamatují. Po nabídce důvodů, proč si to nepamatují (např. amnézie) je dotyčný požádán, aby pomohl porozumět tomu co se mohlo stát, jak mohl daný čin

za zmíněných okolností spáchat. Události, které si dotyčný představuje mohou být snadno zaměněny za to, co se skutečně stalo, zvláště v podmínkách, které podporují slabé monitorování zdroje – přesné monitorování zdroje se vztahuje k přesnému přisuzování konkrétní vzpomínky zdroji. Jde o rozlišení obrazu v mysli jako skutečné vzpomínky na skutečné chování od pouhého obrazu vytvořeného danou osobou – představy, jak se daná situace odehrávala. Nejasnosti kolem zdroje jsou pravděpodobnější v podmínkách, které obecně narušují kódování informací. Působí situační faktory, jako je vyrušení, stres, únava, individuální faktory jako intoxikace, poruchy pozornosti nebo s věkem spojený úbytek kognitivních sil. Podmínky vyšetřování mohou silně narušit vázání cílové informace v paměti (obrázek bodání oběti) s kontextuálními rysy, jako je zdroj obrázku (představování vs provádění). Když není cílová informace a kontext nebo zdroj dobře provázána v kódování, je náchylnější k většímu zmatení kolem jejího původu. Za takových okolností vyšetřování se podezřelý může stát obětí zmatení zdroje a může dojít k tomu, že dotyčný věří, že tyto představy jsou opravdovými vzpomínkami a že skutečně čin spáchal (Davis, O'Donohue, 2003).

Kritické hodnocení informací (aktivní elaborativní zpracování) je náročný myšlenkový proces, který **vyžaduje určité podmínky**, aby mohl být aplikován. Může být v rámci vyšetřování narušen např. kvalitou prezentovaných informací (co do pravdivosti), a dalšími procesy, jako je nedostatek času a klidu (Davis, O'Donohue, 2003). Podobně tomu však může být i ve chvíli, kdy podezřelý průběžně vypracovává lživou výpověď a policista se snaží omezit kapacity aktivního elaborativního zpracování informací tak, aby zmenšil jeho možnosti pro kombinaci dalších lživých poznatků.

Svou roli hrají **schopnosti** vyšetřované osoby důkladným způsobem (elaborativně) informace zpracovávat. Je třeba informaci a jejím dopadům, souvislostem nejdříve kvalitně porozumět a poté jí kriticky hodnotit. To se odvíjí zejména od intelektových schopností dotyčného a také od znalostí, které o dané oblasti má. Přispívají také praktické zkušenosti se systémem trestní justice.

Kromě těchto „zdrojů“ pro elaborativní zpracování je důležitá ještě **motivace** pro takový postup. Více jsou k tomuto způsobu zacházení s informacemi disponováni lidé s tzv. „vysokou potřebou kognice“, ti, kdo se rádi zapojují do myšlení, přemýšlení, je pro ně podstatné zastávat přesné názory na konkrétní téma. Důležitý je také silně vnímaný osobní zájem pro zapojení do daného tématu a situační faktory, jako je

důležitost úkolu. Osobní relevance situace pro podezřelého z trestného činu je pravděpodobně vysoká.

Motivace k podrobnému hodnocení informací někdy pramení z pouhé snahy odporovat, odolávat vlivu. Přirozená je také snaha čelit omezení svobody v přesvědčení a konání a tendence tuto svobodu znovu nastolit (Brehm podle Davis, O'Donohue, 2003, 946). Jako důležitý prvek se zde objevuje také prožívaná sympatie k přesvědčující osobě (Cialdini, 2007). Motivace odporovat nesympatickým a neoblíbeným lidem je mnohem vyšší. To může vést až k „bumerangovém efektu“ – extrémnímu zvýraznění původního přesvědčení se zvyšujícím se tlakem přesvědčujícího. Někdy může mít zvláštní motivační funkci pouhá vzdálenost nově prezentovaného názoru od původní preference. Pokud je značný soulad nově prezentované informace s původními preferencemi, mohou přesvědčování pochybovat, zda jí mohou věřit, a naopak ve chvíli, kdy nově prezentované názory jsou ve velkém rozporu s původními přichází překvapení, jsou hledány slabosti, protiargumenty. Proto se některé manuály (Inbau et al., 2004) snaží záměrně zastřít zpočátku komunikace s podezřelým nátlakový charakter komunikace, aby se zabránilo vzniku reakce odporu a facilitovalo se nastolení pozitivní interakce mezi stranami.

5.1.2 Heuristické zpracování informace ve vyšetřování

Kromě důkladného elaborativního zpracování uváděných informací se objevují i tzv. heuristické procesy. Jde o jakési „zkratkové“ posuzování přesnosti a správnosti (Davis, O'Donohue, 2003). Tato cesta také bývá nazývána periferní. Pokud není dotčený k elaborativnímu zpracování informací motivován nebo ho z různých důvodů není schopen, spoléhá na jiná vodítka, o nichž věří, že také mohou pomoci ověřit přesnost, správnost a spolehlivost získávaných informací (Hayesová, 1998).

Mezi taková tzv. heuristická vodítka, která mají silný význam pro vyšetřování patří:

- sympatie k vyšetřovateli, jeho příjemnost
- vnímaná důvěryhodnost vyšetřovatele nebo důkazů, které předestírá
- sebedůvěra vyšetřovatele
- sociální důkazy pozice vyšetřovatele – podpora jeho pozice ostatními
- počet důkazních položek svědčících o vině obviněného (Davis, O'Donohue, 2003)

- **Sympatie a příjemnost komunikujícího** mají pozitivní vliv na přijetí komunikované informace (Hayesová, 1998; Chaiken podle Výrost, 2008, s. 139; Davis, O'Donohue, 2003). Objevuje se vyšší tendence vyhovět takovým lidem, souhlasit s nimi. Oblíbenost komunikátora může zprostředkovávat vliv několika způsoby. Je tu menší motivace hledat rozpory ve sdělení takového člověka, naopak větší motivace vyhovět mu a posílit vlastní oblíbenost, pozici. Tendenci posiluje atraktivita, přátelskost, podobnost charakteristik vyšetřovatele s vyšetřovaným, jeho kooperativní nastavení, které vytváří zdání, že se snaží vystupovat v zájmu podezřelého. Větší vliv mohou mít také ti, kdo se zdají inteligentní, schopní, ohleduplní, čestní atp. (Cialdini podle Davis, O'Donohue, 2003, s. 933; Hayesová, 1998). Takový dojem posiluje **kooperativní zahájení interakce** vyšetřovatelem, které s menší pravděpodobností budí odpor u vyslýchané osoby. Někdy je pak vystřídáno více konfrontačními vstupy a zároveň doprovázeno zdůrazňováním podobnosti mezi sebou a vyšetřovanou osobou, což posiluje úvodní pozitivní vazbu. Alternativní podobu představuje dvojice policistů, kteří reprezentují tyto přístupy odděleně. Inbau et al. (2004) ve svém manuálu přímo doporučují velmi silný nástroj na zvýšení vyhovění, a tím jsou vyjádření **sympatií a polichocení**. Zvyšují pozitivní vnímání vyšetřovatele a tím podporují cestu vyhovění a proces změny postoje. Dle výše zmíněných autorů jsou kriminální podezřelí snad z nedostatku lásky a uznání od rodiny, přátel a autorit zvýšeně přístupní těmto vlivům (Inbau et al., 2004). Kromě navázání spolupráce podporuje tento postup převzetí odpovědnosti za čin. Může pomáhat vytvořit pozitivní obraz člověka, jemuž se má podezřelý doznáním přiblížit. Někdy má polichocení a obdiv podpořit pýchu a vychloubačnost podezřelého tím, že budí jeho touhu se pochlubit s provedením činu. Dosáhnout vyšetřovatelem zmiňovaných pozitivních rysů.
- Vyšetřovatel představuje určitý typ **autority a věrohodnosti**. Má právní poznatky, zná a řídí chod vyšetřování, má přístup ke sběru a hodnocení důkazů, má moc dát do pohybu různé pozitivní i negativní verze vývoje událostí pro podezřelého. Zastupuje spravedlnost a pracuje v jejím zájmu. Někdy může posilovat dojem lepšího přístupu k většímu množství relevantních informací, než má podezřelý. Vnímaná odbornost může být vodítkem k důvěře ve vyšší validitu uváděných informací, autorita zase ovlivňuje vnímání potenciálních možností vyšetřovatele. Význam těchto charakteristik roste při oslabení schopnosti či možností analyzovat sdělení centrální

cestou. Např. při snížených intelektových schopnostech, narušení celkového procesu kognitivního zpracování informace a také při nedostatku relevantních znalostí.

Vnímaná autorita vyšetřovatele neovlivňuje jen vnímání a hodnocení informací, ale vzbuzuje také snahu vyhovět, vzbudit souhlas a přijmout spolupráci nabízenou autoritou. Pobídky vyšetřovatele ovlivňují přesvědčení i vyhovění. Persvaze se podílí na změně přesvědčení a postojů, zatímco vyhovění se vztahuje spíše k rovině chování. Vyhovění je také méně trvalé co do vlivu.

- Dalším podobným faktorem pro přesvědčení může být **sebevědomí vyšetřovatele**. Sebevědomá mluva bez poruch řeči, autoritativní tón, přímý klidný postoj jsou pozitivně propojeny se změnou postoje přesvědčované osoby. Dle F. Inbaua et al. (2004) se má s podobným postojem pojit prohlášení o vině podezřelého, odmítnutí protiargumentů, což má oslabovat důvěru podezřelého ve vlastní schopnost přesvědčit vyšetřovatele o svojí nevině. Takový přístup ale může vést ve vyhrocené a vyšetřovatelem nezvládnuté podobě až k rezignaci skutečně nevinného člověka.
- Ve vyšetřování se také může objevit vliv hodnocení správnosti názoru či postoje skrz **srovnávání daného názoru s ostatními** – jejich podpora je vnímána jako určitý **sociální důkaz** (Cialdini, 2007). Ten může být uplatněn několika způsoby. Jednak posilováním dojmu, že vyšetřování vede tým, kdy stejný názor o vině podezřelého sdílí větší množství odborníků ve vyšetřování. Dále je to prostřednictvím odkazů či přímých citací výpovědí spolupachatelů či svědků. To vše posiluje pozici vyšetřovatele a jím prezentovaných postojů, informací.
- **Kvantita** bývá někdy vnímána jako důležitý ukazatel kvality. Vyšší počet lidí podporujících informace udávané vyšetřovatelem zesilují jejich vliv jako sociálního důkazu. Více zdrojů důkazů proti podezřelému jako by implikovalo jejich hodnotu, kvalitu. Tento trend je posílen za určitých specifických podmínek. Jsou to např. nedostatek času pro důkladné hodnocení kvality argumentů, menší osobní motivace (důležitost tématu) pro podrobné zkoumání a další. Podobně může působit i délka sdělení, kdy delší sdělení jsou vnímána jako přesvědčivější bez ohledu na kvalitu (Davis, O'Donohue, 2003). V tomto trendu také působí častější opakování sdělení, které může vytvářet pocit známosti informace, posilovat dojem její platnosti a uvěřitelnosti. Dotyčný si přestává pamatovat, kdo byl zdrojem prvotní informace (že je např. zdroj shodný). Monitorování zdroje informace se vytrácí vlivem velkého množství informací, opakování a stresu v celém procesu vyšetřování. Zdrojem navíc může být jiná osoba, ale prakticky stejná „strana“. Např. větší množství nepřímých

údajů o tom, že podezřelý čin mohl spáchat (např. měl konflikty s obětí, je zvýšeně impulzivní, pohyboval se v blízkosti místa činu) není důkazem toho, že čin spáchal (oběť zavraždil).

Vlivy heuristického – periferního zpracování informací jsou dočasnější, méně se odrážejí v chování a nejsou příliš odolné vůči opačné argumentaci než vlivy, které byly realizovány centrální cestou (Hayesová, 1998). Přesto mohou být důležitými a v některých případech komplikujícími faktory vyšetřovací komunikace.

5.2 Omega strategie vlivu

Omega strategie jsou oproti alfa strategiím zacíleny na překonávání zdroje odporu ke změně v daném jedinci. Snaží se zdroje odporu k vlivu zneschopnit nebo překonat neochotu ke změně nebo souhlasu (Davis, O'Donohue, 2003). Jde tedy o poněkud méně přímé působení na obviněného. Tento proces může být opět realizován různými prostředky.

- Jedním z nich je snaha **o narušení základních zdrojů kognitivního zpracování** formujícího základy odporu může být jednou z nejefektivnějších strategií k překonání odporu. Kognitivní kompetence k efektivnímu racionálnímu rozhodování zahrnuje kvalitní kognitivní zdroje (inteligenci, paměť, soustředění..) a dostatek správných relevantních informací.

Podmínkami pro efektivní kognitivní zpracování je:

1. mít přístup a možnost vybavit si relevantní informace z paměti
2. mít možnost relativně přesně a dostatečně účinně zpracovat a uchovávat odpovídající informace
3. mít příležitost a kapacitu k pečlivému zhodnocení nové informace v kontextu stávajících znalostí a informací
4. podržet relevantní informace v mysli v průběhu hodnocení alternativních voleb, variant chování
5. kontrolovat procesy pozornosti s možností tlumit vybavování irelevantních informací

(Davis, O'Donohue, 2003)

Tento proces může být narušen různými podmínkami:

- fyzickými – nedostatkem spánku, únavou
- emočními: úzkostí a stresem
- sociální izolací
- interakčními: přerušováním samostatných prohlášení osoby, rychlým sledem obvinění; časovými omezeními rozhodovacích procesů – podrobněji dále v textu

Nedostatek spánku či jeho zhoršená kvalita, **fyzická únava** až vyčerpání silně přispívají k nepravdivým doznáním (Gudjonsson, 2003). Je oslabeno kognitivní fungování, jeho rychlost, zaměřenost, pozornost, zároveň pak i motivace k důkladnému zpracovávání všech informací. Na **emoční složku** pak jistě silně působí samotná skutečnost vyšetřovaného trestného činu, např. ztráta někoho známého či blízkého, nebo připomeňme již dříve zmíněnou skutečnost vlastní role obviněného (podezřelého) v závažném trestném činu. Úzkost a emoční stres narušují kognitivní zpracování **rozdělením pozornosti**, která se zaměřuje na zdroje obav a ponechává méně kapacity pro kvalitní a komplexní zpracování úkolu. Za takových podmínek roste váha dávaná heuristickým vodítkům zpracování persvazivního sdělení. Narušena je rovněž kapacita pracovní paměti což vede k obecnému zhoršení informačního zpracování. Pozornost je přesouvána nejen ke zdroji úzkosti, (podezřelý se nutkavě zabývá možnými závažnými dopady), ale také k jejich regulaci (podezřelý se snaží ovládat projev emocí ze společenského i taktického hlediska). To rovněž odčerpává část pozornosti a kognitivních sil. Tzv. jev „tunelové paměti“ přináší selektivní zpracování a zapamatování informací spojených s centrální emocí, (centrální emoce způsobující události), následně je omezena kapacita ke zpracování a zapamatování periferních detailů či informací, které jsou irelevantní nebo prostorově periferní kmenovému zdroji arousalu (Davis, O'Donohue, 2003).

Když je líčení situace vzbuzující strach doprovázeno jasnými **doporučeními** jak se obávanému výstupu vyhnout, může být efektivní ve vytváření kýžené změny. Počáteční navození úzkosti, pocitu bezmocnosti může být ještě umocněno zveličením možných následků nespolupráce. Intenzivněji takový stav působí na osoby disponované k úzkostnějšímu a zranitelnějšímu prožívání. Vnímání aktuální situace může být podbarveno hodnocením budoucnosti, která vlastně strach vzbuzuje. Vyšetřovaný se může snažit zbavit aktuálního pocitu výběrem zdánlivě příznivější cesty – doznáním

(Davis, O'Donohue, 2003).

Dalším druhem strachu, užívaným některými vyšetřovateli k motivaci ke „spolupráci“ je vytváření dojmu nedosažitelnosti, **limitovaných příležitostí**. Když jsou věci obtížně dosažitelné, stávají se často hodnotnějšími – to je často validní závěr, pokud není nedostatečnost uměle vytvořena (Cialdini 2007). S podobným efektem se setkáváme například v různých výprodejích, limitovaných edicích a časově omezených nabídkách – kdy dojem nedosažitelnosti, výjimečnosti nabídky s sebou nese přesvědčení o nutnosti a výhodnosti rychlé koupě zboží. Vyšetřovaná osoba má pak pocit, (či je jí přímo sdělováno), že nabídka spolupráce policie, její „vstřícnost“ je časově omezená a pokud se nerozhodne rychle pro nabízenou možnost, nebude již tato nabídka opakována. Pozornost vyšetřované osoby je zaměřována na dopady aktuální interakce s vyšetřovatelem. Je vytvářena perspektiva bezútešnějších dopadů od těch, kdo budou v systému spravedlnosti následovat po vyšetřovateli. To vytváří i časový stresor v okamžiku omezených informačních vstupů. Navíc také dojem vstřícné, leč dočasné nabídky.

Svou specifickou roli hraje v této souvislosti i **sociální izolace** během výslechu, event. v případě vazby i během vyšetřování – i když ne úplná. Nicméně přinejmenším relativní izolace od sociální opory se objevuje – kontakt je omezen a navíc vztahy s lidmi dříve poskytujícími oporu mohou být narušeny nedůvěrou. Ačkoli byly prováděny převážně studie ohledně očekávané sociální izolace, tyto naznačují, že sociální izolace je pro podezřelé stresovým faktorem, narušuje seberegulační kapacitu, která může mít vliv na kognitivní fungování (Davis, O'Donohue, 2003).

Elaborativní zpracovávání informací je v rámci omega strategií (snah zneschopnit odpor proti vlivu) narušeno také obyčejným **rušením** tohoto procesu. Důkladná kritická analýza nových informací, vytváření komplexního souhlasného či odmítavého postoje, výstavba protiargumentace vyžaduje určité soustředění. Rušení vstupuje do vybavení relevantní informace nekonzistentní s původním sdělením (Petty, Cacioppo podle Davis, O'Donohue, 2003, s. 959). Takovým plánovaným krokem, jež je ve vyšetřování obsažen je narušení snahy obviněného vstoupit do vyšetřovatelovy argumentace vlastními námitkami, popření námitek např. přesměrováním pozornosti k dalšímu bodu, rychlým sledem argumentace či dotazů, střídáním vyšetřovatelů účastnících se výslechu. Za běžných okolností může člověk do určité míry věnovat pozornost selektivně určitým informacím, vybírat si jak zdroj informací, tak způsob, jakým informace obdrží. Má možnost odpoutat pozornost od nekonzistentních

informací a vyhnout se např. lidem, jež jsou s daným postojem v rozporu. Proces vyšetřování někdy svými specifickými podmínkami omezuje možnost naprosto svobodně ovlivňovat výběr informací. Některé informace mohou mít strategický význam a tak k nim v určitém okamžiku nemá přístup jakýkoli z účastníků trestního řízení (ale může se s nimi seznámit později). Zřetelné omezení v tomto směru představuje také vazební stíhání. Jindy nejde tolik o možnost získat informace, ale spíše o selekci informací, jež dotyčný obdrží. Někteří vyšetřovatelé se snaží záměrně omezovat úniky pozornosti od konkrétního tématu, jež je nastoleno a snaží se být tím hlavním a pro danou chvíli určujícím zdrojem informací a působení.

Velmi důležitý je také faktor **nedostatku času**, který je potřebný k vytvoření protiargumentace. Přesvědčivější tak může být názorová oblast, které byl poskytnut větší časový prostor. Kromě důraznějšího vyznění jen jedné argumentující strany je někdy podezřelý směřován k rychlému rozhodnutí pro některou z nabídnutých variant. Na rozmyšlení nedostává dostatek času, nabídky bývají navíc časově limitovány. To má na další rozhodování jistě vliv.

5.3 Zdroje odolnosti vyšetřované osoby vůči tlaku vyšetřovatele

Důležité „protektivní faktory“ vůči tlaku vyšetřovatele na vyšetřovanou osobu tvoří např. různé charakteristiky **existujících postojů** a názorů. Více odolávají změně postoje vytvořené na základě přímé zkušenosti, než ty, vytvořené vlivem informací obdržených z jiných zdrojů. Nevinný podezřelý má určité přesvědčení, že čin nevykonal, založené na paměťových stopách, pamatuje si, co např. v danou dobu skutečně dělal, ví, nakolik se může spolehnout na svou paměť (i s touto stránkou má své určité zkušenosti). Ačkoli zrovna důvěra ve vlastní paměť může kolísat v závislosti na osobnosti a okolnostech – např. zkušenosti s alkoholovými okénky. Má zkušenosti s tím, jak se chová, může také mít např. vzpomínky na to, jak se k údajné oběti choval dříve. Tyto zkušenosti formují odpor k doznání, přidává se k nim také např. zkušenost s právním systémem (Davis, O'Donohue, 2003).

Dalším aspektem je **centralita daného postoje**, jeho důležitost, vztah s

ostatními postoji a systémem základních hodnot. Zároveň může být pro dotyčného novinkou obrana vlastní bezúhonnosti a tak i přes centralitu tohoto postoje může být jeho obrana křehká. Určitou roli pak může hrát, zda je postoj založen spíše kognitivně, kdy pro jeho změnu platí více logicky založené apely, či zda jde o více emocionálně syčený postoj, kdy tento podléhá změně, jsou-li osloveny a řešeny emoce v jeho pozadí (Výrost, 2008). F. Inbau et al. za tímto účelem dělí podezřelé na tzv. „emoční“ a „neemoční“ a navrhuje odlišné přístupy k nim (Inbau et al., 2004).

Všechny postoje jsou více či méně **provázány** s dalšími postoji, hodnotami a názory. Čím více je takových vazeb a čím klíčovější jsou, tím odolnější je daný postoj ke změně. U nevinného je vlastní nevina propojena se sebepojetím, s vlastními hodnotami, pojetím svých rolí, obrazem přijetí okolí, názory důležitých osob, očekáváním jejich reakcí. Je tu napojení na znalosti např. z oblasti vyšetřování. Policisté s v rámci omega strategií snaží odvést pozornost od těchto dopadů, souvislostí např. tím, že přesměrovávají pozornost od širší sociální sítě a dopadů k bezprostředním interakcím v dané situaci.

Podezřelý v různé míře vnímá a deklaruje **závazek úvodnímu vstupnímu postoji**. Větší závazek je provázen větší jistotou ohledně správnosti postoje, větším přesvědčením, že nedojde k jeho změně a může být doprovázen veřejným prohlášením o setrvání v daném přesvědčení. F. Inbau et al. (2004) se proto snaží ve svém manuálu vést vyšetřovatele k tomu, aby podezřelému zabránili v otevřeném sdělování přesvědčení o vlastní nevině, neboť ten je pak i tímto prohlášením samotným více blokován ve změně postoje.

Na změnu postoje nemusí působit jen přesvědčování, ale svůj podíl má i jednoduché **úvodní oznámení** vyšetřovatele, že dotyčný nemusí souhlasit. Již tato formulace redukuje odpor. S větami jako: „většina lidí si to nemyslí, ale..“, nebo „vím, že s tím nebudete chtít souhlasit, ale..“ je spojena významně větší změna postoje (Davis, O'Donohue, 2003).

Podezřelý vynakládá na kontrolu kognitivních procesů i svého chování v interakci s vyšetřovatelem velké množství **energie**. Shrňme, že je třeba zaměřovat pozornost na dosažení všech relevantních informací, jejich porozumění, hodnocení, třídění, konfrontace s vlastními poznatky o věci, vyvážené posouzení dopadů. Dále musí vyšetřovaná osoba kontrolovat emoce tak, aby nevstupovaly do úvah, neodváděly pozornost, nevedly nevhodně chování. V jeho vlastním zájmu je třeba kontrolovat impulsy k potenciálně dysfunkčními agresivnímu chování, nemoudrým prohlášením či

plnému doznání. Relativně automatické impulsy musí být potlačeny. Zaplavení emocemi, jako je strach, zlost, beznaděj, stud je třeba čelit, stejně jako z nich někdy vycházející touze uniknout z nepříjemné situace doznáním. Za trvajících okolností jakou jsou tyto může dojít k vyčerpání seberegulační kapacity, která je omezená. Nepředvídatelnost okolí posiluje stresový faktor situace a tím redukuje pokusy o sebergulaci. Opakované a kontinuální tlaky proti odporu jeho zdroje vyčerpávají, při pokračujícím tlaku se seberegulace stává čím dál náročnější (Knowles a Linn podle Davis, O'Donohue, 2003, s. 961).

5.4 Postupy zdolání odolnosti vyšetřovaného vůči tlaku vyšetřovatele

Zdroje odporu proti přesvědčení jsou četné. Často jsou začleňovány jak alfa, tak omega strategie – odstranit odpor i nabídnout důvody pro změnu.

- **Nevzbudit odpor**

Odpor se objevuje často ve chvíli, kdy má přesvědčovaná osoba pocit, že je přesvědčována, je si vědoma takového záměru od druhého člověka. Dále je pak odpor posílen v situaci, kdy je postup druhé strany vnímán jako motivovaný především jejími vlastními zájmy a/nebo je tento postup vnímán jako potenciálně ohrožující naše vlastní zájmy. Opačně pak působí situace, kdy je takový postup mluvčího vnímán proti jeho zájmu.

Tím může být motivována snaha zakrýt v rámci úvodního rozhovoru jeho skutečný smysl, kdy je vyslýchaná osoba žádána o pomoc jako svědek. Což je ovšem náročně odlišitelné od situace, kdy tomu tak je skutečně, nebo kdy policie prostě jen zatím neví, že dotyčný svědek bude v určité době podezřelým, obviněným. Někdy je taková situace velmi komplikovaná a nejasná. Jindy se snaží vyšetřovatel situovat do pozice pomoci podezřelému k dosažení nejvýhodnějšího výstupu právě pro něj samotného. Dle F. Inbaua et al. (2004) má vyšetřovatel redefinovat cíle interakce jako primárně nápomocné vyšetřované osobě, ne vyšetřovateli – zdůrazňovat, že „je mu jedno, zda bude podezřelý mluvit, důkazy promluví samy za sebe, toto je jen příležitost vysvětlit, co se stalo.“ Tím je zakrýván skutečný záměr, jedná se o tzv. strategii „vlka v

beránčím rouše“ (Inbau et al., 2004).

- **Vzbudit dojem marnosti odporu**

Jde o tzv. manévr Borgů (název pochází ze seriálu Star Trek) a jeho poselstvím je informace o neúčinnosti, marnosti vzdoru. Velikost naší snahy je podmíněna nejen snahou o určitý výsledek, ale také naším vnímáním vlastních schopností, odhadem možnosti v dané situaci uspět. Více se snažíme, očekáváme-li úspěch, než když očekáváme neúspěch. I v situaci vyšetřování se vyskytují různá očekávání ohledně krátkodobých a dlouhodobých dopadů odolávání persvazivního působení či doznání. Zásadní pro tuto tzv. analýzu zisků a ztrát je mj. subjektivní odhad pravděpodobnosti usvědčení a uvěznění. Nevinný člověk může být zpočátku přesvědčen, že uvěznění je téměř nemožné, dokonce i formální obvinění z trestného činu je vysoce nepravděpodobné. Někteří tito lidé naneštěstí věří, že když se doznají, zbaví se tlaku situace a budou očištěni, jakmile bude do vyšetřování zapojen jejich právník nebo se rozběhne širší vyšetřování. Provinilci si budou v takové situaci méně jistí. Obě skupiny jsou však vedeny k názoru, že jejich situace je beznadějná a doznání nabízí nejméně nežádoucí možnost z výběru nežádoucích alternativ (Gudjonsson, 2003).

Určitou variantou výše zmíněného „manévru“ je zpráva, že „lhaní je zbytečné“ (Manévr Borgů Lamda) a určitě bude odhaleno – to má odradit dotyčného od lži, kterou má vnímat jako marnou, s odkazem na některé prostředky odhalení lži – z neverbálních projevů, atp.

Autoři jmenují **3 procesy**, které se objevují v souvislosti s přesvědčováním podezřelých o **marnosti jejich odporu**. Jde o 1) přehánění či falzifikaci důkazů, 2) zneplatnění prohlášení podezřelého a 3) prosté odmítnutí naslouchat jakýmkoli námitkám podezřelého.

Přehánění či v určitých případech dokonce **falzifikace důkazů**. F. Inbau et al. (2004) se nebrání při predestírání důkazů odvolání se na další důkazy (i ty neexistující), zdůrazňuje důležitost sebevědomí v prohlášení vyšetřovatele. Posílení autoritou a sociální rolí, vědeckými testy a údajnými dalšími svědky má přinést pocity beznaděje ohledně možnosti uhájení vlastní nevinny (Inbau et al., 2004). Do souboru takových důkazů bývá někdy nevhodně či nešťastně zakomponováno i vyšetření na polygrafu. Jím nemusejí vždy být nevinné osoby správně identifikovány. Soubor takových někdy jednostranně nasbíraných důkazů, někdy přehnaných, nesprávně interpretovaných či v krajních případech dokonce podvržených může vést i nevinnou osobu v pochybnosti

ohledně prokazatelnosti nevinny či k úvahám nad tím, jak mohla takový trestný čin spáchat, aniž by si to pamatovala.

To se děje pravděpodobněji v situaci nedostatečných možností ověření nevinny, pravděpodobného vlivu emocí či jiných vlivů na různé kognitivní složky podezřelého. Dotyčný si je např. vědom negativního postoje k oběti, konfliktu(ů), silných emočních reakcí vůči oběti. Začíná věřit, že čin musel spáchat (tzv. nátlakově zvnitřněná doznání – viz podrobněji kap. č. 8). Taková zranitelnost je posílena nedostatkem motivace nebo schopností kriticky hodnotit důkazy a předestřené informace. Motivace k takovému důkladnému zkoumání může být ještě komplikována důvěrou v čest, motivy a postup policie, v rámci snížených intelektových schopností pak také snahou potěšit policii.

Dalším postupem k přesvědčení o marnosti odporu je **zneplatňování argumentů** a prohlášení podezřelého. Jde o snahu přesvědčit podezřelého o tom, že nebude schopen odmítnout důkazy ani přesvědčit kohokoli o své nevině. Přímou v postupu Reidovy metody (Inbau, 2004, viz kapitola č. 7) je zařazena snaha integrovat argumenty podezřelého do tzv. rozvíjení tématu – vhodně je interpretovat v novém rámci. To má opakovaně přinášet podezřelému pocity beznaděje a zbytečnosti předkládání dalších argumentů na vlastní obranu.

- **Minimalizace odporu**

Například postupná eskalace a technika známá jako „**noha ve dveřích**“ (Cialdini, 2007; Slaměník, 2008) zapojují postupně rostoucí, provázané požadavky, které mohou být jednotlivými kroky na cestě k souhlasu s mnohem většími a důležitějšími žádostmi. Takto jsou vrstveny postupně žádosti a podmínky kladené na podezřelého od nezávazného rozhovoru, kdy dotyčný téměř neformálně sděluje informace k případu jako svědek, přes výpověď, která má policii pomoci a odehrává se již na stanici až po vyšetřování s obviněním. Či taktické navrstvení série menších doznání, která vedou k plnému doznání – od výskytu poblíž místa činu, přes znalost oběti, až po její následné přepadení a znásilnění. F. Inbau et al. (2004) očekávají na každém kroku takového postupu překonávání menšího odporu, než v případě snahy získat úplné doznání k celému činu. V podobě tzv. „rozvoje tématu“ je to pak návrh nekriminálního záměru za činem či v případě „alternativní otázky“ výběr nejdříve menšího zla - „lepší varianty“ spáchání trestného činu (Inbau et al., 2004).

- **Odvrácení pozornosti od odporu**

Odpor je odváděn od důležitého bodu k méně důležitému. V případech, kdy si podezřelý uvědomuje, že vyšetřovatel se soustředí na jeho doznání může být odpor soustředěn např. na jednoho z policistů při tzv. strategii „hodného a zlého vyšetřovatele“, kdy je podezřelý receptivnější směrem k vstřícnému policistovi. Nebo např. v rámci zesílení závažnosti dopadu výpovědi oběti, kdy je odpor obviněného zaměřen na tuto výpověď a dotyčný se pak snaží její účinek zmírnit a uvést „na pravou míru“. I další postupy dříve popsané v rámci „alfa strategií“ mají tento účinek – oslabování a rozdělení odporu podezřelého – např. účinek kontrastního prohlášení o výběru mezi vězením a trestem smrti – kontrast zaměřuje odpor na variantu smrti a snižuje odpor k variantě uvěznění.

- **Rozdělení sil odporu prostřednictvím zmatení.**

Vychází ze zkušenosti z oblasti hypnózy. Podezřelý má určitá očekávání ohledně zdroje, načasování a mechanismu vlivu. V situaci, kdy má některá z těchto proměnných neočekávanou podobu, nejsou síly vzdorovat důkladně připraveny. Tak nečekaný může být přátelský, vstřícný přístup vyšetřovatele, někdy ovšem až vlichocující se, vyjadřující porozumění, spolupráci, nabízející pomoc – někdy za účelem získání doznání (Davis, O'Donohue, 2003). Je však třeba brát v úvahu, že zacházení v rámci určité slušnosti a respektu by mělo mít ve vyšetřování své místo a jistě není možné jej vždy považovat jen za účelové. Stejně jako vstřícný a chápavý postoj vyšetřovatele.

- **Obejití odporu**

Odpor vůči přímé osobní interpretaci či doporučení lze také obejít vyprávěním příběhu, který zahrnuje jiné osoby, jež nejsou s danou situací (vyšetřovanou událostí) přímo spojeny, ale jejich situace je paralelou či evokuje podobné dopady, jako vlastní příběh podezřelého. Dochází tak k depersonalizaci sdělení. F. Inbau et al. (2004) ve svém manuálu přímo rozvíjejí toto doporučení např. prostřednictvím popisu jiného podezřelého, který byl zapleten do podobného trestného činu na základě vrstevnického tlaku nepřímo nabízejí možnou verzi, která by umožnila obviněnému zachovat si tvář a vrhla vinu na ostatní účastníky (aniž by je vyšetřovatel přímo obviňoval). Takové líčení situace klade důraz na to, že podobný čin či alespoň touha po něm jsou běžné a mohou se stát komukoli.

6 Podmínky na straně vyšetřovatele

6.1 Vybrané podmínky práce vyšetřovatele

Profese policisty, zvláště pak pozice vyšetřovatele² (**policejního komisaře**) je velmi komplexní a náročná. Prostředí, v němž se policista pohybuje, jak prostředí právní, tak společenské, se proměňuje a vyžaduje přizpůsobivost, ochotu investovat do práce maximum i za těchto měnících se podmínek. Na tyto změny přímo navazují proměny organizační, které do jisté míry odpovídají jiným požadavkům. Neopomenutelný společenský kontext je spoluvytvářen tradicí vnímání policie v naší republice, její politickou interpretací, medializací některých kauz, ale také např. populárními seriály. Tak vzniká určitý celkový obraz policie jako takové, ačkoli ani široké veřejnosti nesplývají všechny policejní složky dohromady.

Důležitým specifikem pro konkrétního policistu je jeho pracovní zařazení na konkrétním oddělení zabývajícím se vyšetřováním určitého okruhu trestné činnosti (z nichž každý vyžaduje vlastní přístup), či přiřazení k útvaru s různým typem územní působnosti. Ke své pozici se vyšetřovatelé dostávají různým kariérním postupem. Někteří (po absolvování výběrového řízení) **procházejí různými funkcemi** od obvodních oddělení a ve své funkci v rámci policejního sboru s různou přímočarostí „rostou“, postupně nabírají zkušenosti. Jiní nastupují na místo vyšetřovatele po **absolutoriu** patřičného vzdělání. Tito zdůrazňují specifickou znalost některých dovedností, které měli možnost získat v kvalitní a komplexní podobě – např. pedagogické znalosti a dovednosti v kontaktu s dětmi. Hlavním úkolem se pro tyto kandidáty stává: vpravit se do prostředí policie, vyšetřování, mezi kolektiv, získat praktické zkušenosti s vedením vyšetřování, s prostředím. Oba postupy profesí mají svá specifika, výhody i úskalí. Mohou mít dopad na některé vybrané dovednosti a postupy ve vyšetřování – R. P. Fisher (1995) například zjišťuje odlišné a těžko přeučitelné postupy vedení vyšetřování (výslechu) „pochůzkářem“ při rychlém získávání informací o hlášeném trestném činu a vyšetřovatelem (detektivem) při výslechu spolupracujícího svědka ke získání informací pro usvědčení pachatele. Stejný předpoklad zdůrazňuje i F. Inbau et al. (2004) – autoritativní chování, které může být nezbytné při službě „na ulici“ může být v neprospěch výslechu.

² V následujícím textu používáme výraz „vyšetřovatel“ neboť více vystihuje činnost, kterou se dotyčný/á zabývá, než obecnější, právně správný pojem policejní komisař.

Přes individuální a případovou variabilitu práce je vyšetřovatel determinován závaznými právními a profesními **normami** a pokyny, které musí dopodrobna znát a řídit se jimi. Drží se jednotlivých postupů a požadavků na provedení dílčích úkonů.

Jeho práce je z různých směrů **hodnocena**. Ať již nadřizenými, kolegy či s určitým odstupem médií a veřejností. V rámci veřejného mínění jde až na vybrané kauzy většinou o hodnocení policie jako celku. Důležitým hodnotícím kritériem je bezesporu policista sám – to, jaké priority ve vlastní profesi má a jak se mu daří je naplňovat. A ačkoli je jako „dobrý“ vyšetřovatel vnímán ten, který se snaží dobrat objektivního posouzení případu, zjištění co nejpravdivějších skutečností. Vlastní úspěch mohou policisté posuzovat také podle výkonu – kupříkladu procenta odsouzených pachatelů (Boukalová, 2007).

Tlak na výkon v podobě úspěšnosti uzavření případu odsouzením podezřelého (obviněného, obžalovaného) se může různými, někdy nežádoucími způsoby promítat do práce policisty, konkrétně i jeho interakce s podezřelým. Z hlediska vlastního cíle profese lze totiž přílišným tlakem na podezřelého dosáhnout protichůdného výsledku – usvědčení nepravého, beztrestnost skutečného pachatele (O'Donohue, Levensky (Eds.), 2003).

Práce policisty však ovlivňuje ještě **množství dalších specifických podmínek**. J. G. Stratton (podle Čech, 2005, s. 448) identifikoval několik důležitých podmínek, jež mohou v rámci práce vyšetřovatele, být významnými stresory (při jejich dlouhodobém, silném či špatně zvládnutém působení). Jedním z důležitých stresorů je faktor **času** – jednotlivé fáze postupu vyšetřovatele mají své zákonem dané časové limity, které musí mít vyšetřovatel na zřeteli, někdy i v rámci několika případů najednou, musí také časově a místně koordinovat různé osoby účastné v procesu vyšetřování. Navíc může subjektivně vnímat důležitost časového hlediska pro včasné zajištění stop a různé kroky ve vyšetřování – stíhání podezřelého – a to může i nad rámec zákona vytvářet stresový faktor jeho práce. Osobní angažovanost v **profesionálním poslání** vyšetřovatele či **prestíž** svěřeného úkolu jsou dalšími zdroji tlaku na výkon vyšetřovatele. Dále např. nárůst **počtu vyšetřovaných případů, publicita vyšetřovatele na veřejnosti, systém soudnictví, systém služeb** a další.

Z psychologického hlediska jsou nepochybně zajímavé a důležité dopady **potlačení a kontroly vlastních emocí** vyšetřovatele, kdy se tento setkává často s emočně náročnými okamžiky a někdy je sám překvapen, jak silně může i po mnohých zkušenostech některý případ zapůsobit. Navíc v komunikaci s podezřelým je zřejmá

důležitost kontroly emocí – z taktických i profesionálních důvodů – nicméně i to může být tváří v tvář např. provokujícímu podezřelému velmi náročný úkol. Adaptace či spíše obrana proti této zátěži je často realizována prostřednictvím různých obranných mechanismů – z nichž některé poskytují obranu účinnou a produktivní (koníčky, odreagování v soukromém životě), jiné neadaptivní a škodlivou. R. Hazelwood (1998) varuje před užíváním ironizace pachatelů a obětí používáním posměšných a vulgarizujících výrazů, cyničnost dle jeho názoru nepřispívá k lepší adaptaci na náročnou profesi ani k vyššímu výkonu a lze z ní usuzovat spíše na vyčerpání vnitřních zdrojů odolnosti směřující postupně k tzv. vyhoření.

Jiným psychologicky zajímavým stresovým faktorem je **vnitrorolový konflikt vyšetřovatele** – jak uvádí J. Čech (2005) profese vyšetřovatele totiž láká energické, pracovité, dynamické jedince, kteří mohou mít problémy s činnostmi vyžadujícími trpělivost, pomalý postup. Jiný druh vnitřního rolového konfliktu by bylo možné spatřit mezi různými aspekty role vyšetřovatele – jako např. aspekt strážce zákona – a osobnostními tendencemi (či příležitostmi testujícími morální zásady) – jako je např. touha po snadno získaném vysokém obnosu financí. Takový konflikt, není-li vnitřně pozitivně zpracován, může vyústit do zneužití znalosti a pravomocí vyplývajících z funkce k páčání trestné činnosti (Čech, 2005).

To vše tvoří podmínky, které přímo ovlivňují nároky na policistu. Kvalitní poznání různých aspektů práce policisty by mělo směřovat ke **zkvalitnění jeho práce** ve smyslu efektivnějšího dosahování cíle - hledání a umožnění realizace spravedlnosti, ale také ve smyslu šetření sil a „lidských zdrojů“ - kvalitních a zkušených vyšetřovatelů před opotřebením v dané funkci.

6.2 Psychologické nároky na vyšetřovatele

„Některé složky struktury osobnosti policisty jsou relativně stabilnější, jiné naopak značně proměnlivé, dynamické“ (Dianiška, 2005, s. 234). V těchto dimenzích se pohybují určité profesní kompetence, v jejichž komplexu lze hovořit o tzv. vyšetřovatelském stylu. Ten je syčen jak **odborností, poznatkovým aparátem** vyšetřovatele, **oblastí sociálně psychologických dovedností** a **oblastí** konkrétních **nástrojů** využitelných pro výkon profese.

Členění osobnostních charakteristik, zásadních pro výkon profese policisty, je možné jistě realizovat mnohými způsoby. Např. G. Dianiška je dělí do tří skupin na:

- vlastnosti umožňující profesionální výkon policisty – jako profesionální schopnosti, morální motivy a vlastnosti, volní vlastnosti a psychická připravenost
- vlastnosti umožňující úspěšné vedení podřízených – jako organizátorské schopnosti, vlastnosti vychovatele
- vlastnosti umožňující úspěšnou sociální interakci policisty jako služebního a veřejného činitele – jako odborné policejní zaměření, mravní a právní zralost, intelektuální potenciál a všeobecná kulturní úroveň, interpersonální citlivost a schopnost vcítění, asertivita (Dianiška, 2005, s. 235).

Dále v textu se ovšem přidržíme obecnějšího rozdělení na stabilnější charakteristiky a specifické a variabilní dovednosti. Mezi **stabilnější osobnostní charakteristiky** lze zařadit např. psychomotorické tempo, temperament, inteligenci a jistě i řadu dalších. Projevují se jak v postupu celého vyšetřování, jeho plánování, návaznosti jednotlivých úkonů, tak v průběhu jednotlivých interakcí, v komunikaci s osobami figurujícími ve vyšetřování. Vedle nich se uplatňují také **specifické a variabilní dovednosti**, z nichž mnohé lze získat během výkonu profese. Jsou snáze modifikovatelné a aplikovatelné spíše podle charakteru situace. Jak stabilnější, tak proměnlivé charakteristiky se jistě plynule mísí, může však být užitečné je identifikovat, ty trvalejší reflektovat a pracovat na flexibilní využitelnosti těch specifičtějších. Pojdme se zabývat více tím, jak se obě skupiny proměnných podílejí specificky na interakci a komunikaci v rámci vyšetřování, zejména pak na komunikaci s vyšetřovanou osobou (podezřelým) či svědkem.

6.2.1 Stabilní osobnostní charakteristiky

Profese vyšetřovatele klade vysoké nároky na **kognitivní složky osobnosti**. Jde zejména o schopnosti analytické a kombinační. Například okamžikem ohledání místa činu se vyšetřování „dělí“. Po fázi sběru stop a jejich rozesílání na jednotlivé expertízy, přicházejí v úvahu první vyšetřovací verze, kterých je zpravidla několik. Od nich se

odvíjí plán vyšetřování. Vyšetřovatel by měl být schopen udržet jednotlivé verze „otevřené“ a sbírat co nejvíce důkazů, aby mohl zodpovědně některé vyloučit a k některé z nich se přiklonit. Zatímco čeká na výsledky posudků, provádí výsledky a další úkony, vyšetřování běží a jeho celkový obraz se neustále proměňuje. Vyšetřovatel tak řeší problémovou situaci často na několika rovinách všech jednotlivých verzí. Některé kroky či úkony nesnesou časovou prodlevu. Vyšetřovatel vše koordinuje, analyzuje jednotlivé stopy, organizuje průběh jednotlivých úkonů, rozhoduje se. To vyžaduje značnou **pružnost myšlení** a často i **schopnost improvizace**.

Právě tato různorodost, pestrost, variabilita a možnost do určité míry autonomního rozhodování a dalším vývoji je pro mnohé vyšetřovatele na profesi lákavá (Boukalová, 2007). Jako pozitivní vnímají vyšetřovatelé také tlak na vzdělání, jež se objevuje spolu s novými požadavky, problémy.

Některé kriminalistické zdroje (Inbau et al., 2004) zdůrazňují ve spojení s intelektovými schopnostmi důležitost „dobrého praktického porozumění lidské přirozenosti“ (s. 65). Jde o spíše laickou představu, která má blíže k pojetí sociální inteligence (Nekonečný, 1997), zahrnující percepční a akční – behaviorální složku – porozumění sociálním vztahům a situacím a odpovídající účast na nich.

S nároky na kognitivní komponentu přímo souvisí požadavek na určité **specifické znalosti**, poznatky a informace, které vyšetřovatel potřebuje pro výkon své profese selektivně využívat. Jde o poznatky z mnoha oblastí. Znalost příslušných právních předpisů je nezbytná, protože značná část jeho práce se řídí právními normami a předpisy a je jimi limitována. Další důležitou oblastí je kriminologie, jako určitá obecná teoretická základna. Ta v sobě zahrnuje poznatky o trestných činech, jejich pachatelích a obětech z různých oblastí a perspektiv (např. sociologie, biologie, psychologie). Dále samozřejmě kriminalistika, která zahrnuje velké množství informací z různých vědních oborů, s jejich metodami, postupy a technikami specificky zacílenými do procesu vyšetřování trestné činnosti (např. balistika, trasologie) (Rak et al., 2008). Značně se rozšiřují možnosti vstupu nových technických postupů do vyšetřování a zlepšování, zpřesňování stávajících. Vpřed postupují různé biometrické metody přispívající zejména k identifikaci pachatelů na základě množství jejich vlastních charakteristik (od otisků prstů, přes pohybové charakteristiky až k DNA identifikaci). Využit je lze také v případech rekognice – množství způsobů a druhů sestavování portréту pachatele. Dané postupy vyšetřovatel často sám ani nerealizuje, ale je důležité, aby věděl, o jaké procedury jde, jaký typ stop či důkazního materiálu

zpracovávají a jaké poznatky mohou poskytnout. Osvojení těchto znalostí mu umožňuje plně využít jejich nabídky a získat tak maximum informací pro další postup ve vyšetřování konkrétního případu. Kvalitněji a efektivněji se může např. věnovat sběru materiálních stop na místě činu. Velmi důležitým souborem poznatků jsou také informace z psychologie a zejména jejich praktický přesah do procesu objasňování trestného činu. Tyto poznatky může zužít jak při vytváření vyšetřovacích verzí, tak v rámci samotného vedení úkonů – při interakci s účastníky řízení, tak také k porozumění a utřídění vlastních přibývajících zkušeností z vyšetřování.

Mezi charakteristikami „**dobrého vyšetřovatele**“ (Boukalová, 2007) i mezi požadavky na vyšetřovatele jako profesionála (Čech, 2005) se opakovaně objevují požadavky na **emoční stránku**. Jako důležitá je vnímána emoční nestrannost, schopnost zpracovat emoce, nenechat se jimi pohltnout, zároveň vcítění, pochopení situace (event. motivace) ať už pachatele či oběti, kontrolu emocí v jejich projevech. Je to jistě oblast velmi důležitá, z níž vyšetřovatel může čerpat, zároveň jej může postupně vyčerpávat, zahlcovat. Ani rozsáhlé zkušenosti nemusejí ochránit vyšetřovatele před emočně náročnými situacemi určitého případu. Pro porozumění motivaci pachatele (např. pro podchycení efektivnějších komunikačních kanálů s podezřelým) se vyšetřovatel setkává s vnitřním světem, který je jeho vlastnímu často velmi vzdálen a může být i velmi krutý, chladný či nesrozumitelný. Jindy se neubrání vnímání prožitku oběti trestného činu. To sice může pomoci při šetrném zacházení s obětí, když svědčí v rámci vyšetřování, zároveň je to emočně zatěžující. Jindy může být náročné naopak nepřinášet emoce např. z aktuálních problémů osobního života do vyšetřování. Vzhledem k vysoké psychické náročnosti celého procesu objasňování trestného činu, vyžaduje tato činnost velkou míru **psychické odolnosti**.

Již zmíněné **psychomotorické tempo**, jako trvalejší osobnostní charakteristika může být jednou s důležitých determinant vyšetřovatelovy činnosti ve vyšetřování. Může se spolupodílet na rychlosti kladení otázek, trpělivosti při očekávání odpovědi, poskytování prostoru pro odpověď vyšetřované osoby. Spolu s vyšším psychomotorickým tempem vyšetřovatele může např. snaha získat maximum relevantních informací ústít do rychlého kladení dotazů. To udržuje pozornost vyšetřované osoby a zmenšuje prostor pro to, aby příliš promýšlela odpovědi lživé, mohou se však také ztratit informace, které by vypovídající osoba spontánně dodala. Pokud vyslýchaný sděluje něco nepříjemného, (např. těžko formulovatelného, něco za co se stydí nebo co by raději udržel v tajnosti, či pokud by mohla vyjít při současném

vyšetřování trestného činu, v němž figuruje jako svědek, najevo předchozí netrestaná trestná činnost) potřebuje pro své vyjádření často více času. Příliš rychlá komunikace může mást obě strany a informační zisk ochudit. Psychomotorické tempo však patří mezi těžko ovlivnitelné charakteristiky, tedy spíše mezi ty, které je možné v ideálním případě reflektovat a promítnout do výběru konkrétních úkolů, případů, vyšetřovaných pro vyšetřovatele. S tím souvisejí i další charakteristiky, jako je **dynamika, impulzivita, temperament, reaktivita** vyšetřovatele, jeho **trpělivost** a **sebekontrola** se rovněž podílejí na interakci s vyšetřovanou osobou.

6.2.2 Specifické dovednosti a variabilní charakteristiky osobnosti

Nároky výkonu profese vyžadují od vyšetřovatele v neposlední řadě také zvládnutí specifických **senzomotorických dovedností**. Patří k nim nejen fyzická zdatnost a obratnost, ale také řízení automobilu, práce s počítačem, ovládání střelné zbraně apod. Užitečná také je určitá fyzická odolnost, nejen připravenost ke zvýšené nárazové zátěži, ale i tolerance k pohybovému omezení – např. při vedení dlouhotrvajících výslechů (např. Čech, 2005).

Patří mezi ně schopnost rychlého **samostatného rozhodování**, odvaha vzít na sebe určitou přípustnou míru **rizika** s přiměřenou **odpovědností** za taková rozhodnutí, protože mohou významně ovlivňovat život druhých (např. rozhodnutí o uvalení vazby). Vyšetřovatel by měl umět **improvizovat**, ale zároveň zachovat **důslednost a pečlivost**.

Odpovědnost je vyšetřovateli akcentována jako určitý specifický rys profese a je v přímém propojení s dalším specifikem, a tím je psychická náročnost profese vyšetřovatele (Boukalová, 2007). Vyšetřovatelé zdůrazňují konkrétní okamžiky vyšetřování, které nutně znamenají pro vyšetřované osoby velký stres, mají přímé i sekundární dopady na jejich život, důsledky, kterých si vyšetřovatel musí být vědom. Samotné zahájení trestního stíhání, i když je jedinec zatím považován za nevinného, je již významným signálem, hrozbou, alespoň pro většinu těch, kteří stíhání čelí. V takovém okamžiku začínají stíhání uvažovat o své budoucnosti jinak, vyhledávají možné trestní sazby a očekávají, co se bude dít dál, jak zajistí své okolí atp. Samotná skutečnost, že byl daný člověk obviněn, již může mít důsledky v jeho sociálním okolí, pracovním zařazení. To jsou všechno následky konání vyšetřovatele, jistě náročné i v oprávněných případech, ještě vystupňované v případě chyby. Nesou s sebou tlak na

odpovědnost vyšetřovatele, na jeho průběžnou reflexi možných následků jeho konání.

Jako trvalejší charakteristiky se mohou do vyšetřování promítat také některé důležité **postoje**, životní hodnoty. Ty mohou hrát roli jednak v prvním kontaktu s vyšetřovaným v podobě určitých předsudků. Tyto tendence k zobecnění informací na základě některých dílčích rysů jsou sice přirozené, ale vyšetřovatel by s nimi měl počítat a pracovat s nimi – na jejich reflexi, event. opravě. Důležité jsou i subjektivní morální hodnoty vyšetřovatele a jeho vlastní vnímání práva a bezpráví. Situace, v nichž zákon vyžaduje – při nedostatku důkazů a presumpci neviny – zdrženlivý postup vůči podezřelému může tváří v tvář újmě, jež utrpěla oběť, vyšetřovatel vnímat jako bezpráví.

Vyšetřovatel často čelí emočně naléhavým situacím. Nároky jsou kladeny také na **sebedůvěru** a **sebeovládání** vyšetřovatele. Bez uplatňování alespoň základních principů psychohygieny nelze všechny profesní činnosti dlouhodobě efektivně realizovat.

Mezi další vhodné charakteristiky vyšetřovatele uvádí J. Čech (2005) souhrnně tyto:

- statečnost, čestnost, svědomitost, smysl pro spravedlnost, pravdomluvnost, zásadovost
- přiměřená společenskost, soucitnost, ohleduplnost, porozumění pro druhé, slušnost, vlídnost, zdvořilost
- zdravé sebevědomí, sebekritičnost, přiměřená skromnost
- vztah k práci projevující se svědomitostí, smyslem pro povinnost, vytrvalost, důkladnost, cílevědomost, rozhodnost, rozvážnost
- schopnost postřehnout smysl chování lidí, vzhled do jejich motivace, náležitá šířka a hloubka, pohotovost, kritičnost, samostatnost a tvořivost myšlení, schopnosti anticipovat budoucí události (Čech, 2005, s.447).

6.3 Adaptace a postup v roli vyšetřovatele

Do práce k policii, jsou uchazeči vybíráni podle několika kritérií, procházejí i psychologickým vyšetřením, nicméně pro profesi vyšetřovatele (komisaře), jak již bylo

uvedeno výše již nejsou vybírání a postupují do ní nejčastěji prostřednictvím profesního růstu u policejních složek, či absolvováním určitého vzdělání.

V začátcích práce v této profesi kladou vyšetřovatelé nejčastěji důraz na učení prostřednictvím **praktických zkušeností** (Boukalová, 2007). Doporučují účastnit se úkonů, pozorovat, sbírat zkušenost a prověřovat tak i svou motivaci pro práci. Tím je zřejmě nováčkům ponechána určitá volnost pro získávání zkušeností zčásti také cestou „pokusu a omylu“. Dotyčný tak může cíleněji selektovat potřebné zkušenosti. Otázkou však je, do jaké míry se mu bude dařit získávat informace a zkušenosti cíleně, zda obsáhne celé spektrum činností a také, zda se mu podaří připravit se na zvládnutí i výjimečných, náročných situací. Není jisté, jakým způsobem a jak kvalitní získá zpětnou vazbu. Někdy i zkušení vyšetřovatelé, které bude pozorovat, mohou produkovat chování, které není žádoucí. Může být zároveň složité abstrahovat pro jaké situace je určitý postup vhodný. Takový způsob získávání zkušeností však umožňuje začlenění zejména do praxe vyšetřovatelské činnosti, adaptaci do pracovního týmu a navázání spolupráce s kolegy či spolupracovníky z dalších odvětví. Jistě nezaměnitelnou hodnotu praktického získávání zkušeností pomocí pozorování a účasti na úkonech lze ještě zvýšit teoretickým doplněním a určitým druhem systematické zpětné vazby. Takovou zpětnou vazbou pro lepší poznání vlastních komunikačních silných a slabých stránek může být praktický trénink těchto dovedností, sledování vlastních úkonů na videozáznamu a jejich vyhodnocení z hlediska navázání kontaktu s vyšetřovanou osobou i z hlediska efektivity těchto úkonů aj. Rovněž zpětné hodnocení celé činnosti, postupu v případě, jeho jednotlivých kroků by mělo dostat svůj prostor a svou podporu, aby mohl vyšetřovatel identifikovat body, v nichž mohl či měl postupovat jinak či naopak místa, kde byly jeho kroky vysoce efektivní. Rovněž by byla z psychologického hlediska ideální příležitost identifikovat a pojmenovat náročná místa vyšetřování daného případu a možnost vypořádat se s nimi, odpovědět si na otázky – např. v podobě supervize. Prostor by tak mělo mít i jakési „nehodnotící“ hodnocení – nikoli v termínech „správně – špatně“, ale spíše v termínech SWOT analýzy - hodnocení silných, slabých stránek, příležitostí a hrozeb. Podobné principy lze také zaznamenat v již rozvinuté a komplexně nabízené službě (metodě) tzv. Videotréniku interakcí, jež se snaží (zjednodušeně řečeno) využít videozáznamu jako nástroje bližšího poznání pozitivních vztahových momentů v rodině či např. ve školách, ukázat zdařilé komunikační výměny a posílit pozitivní tendence v rámci interakcí (Beaufortová, 2002).

Podle zjištění J. Čecha (1998) proces vyrovnávání se s profesí a prací

policejního vyšetřovatele je významně podmíněn zvládnutím náročných sociálních situací, které jsou součástí sociální role vyšetřovatele. Klade důraz na to, aby zvládnutí těžkostí spojených s touto profesí nebylo pouze soukromou záležitostí vyšetřovatele, ale aby bylo přímo začleněné pod pozornost managementu. Přidělená práce by měla mít své hranice, tak aby byla odváděna kvalitně a bez psychické újmy vyšetřovatele. Jako cestu vidí systém supervize (který je např. v pomáhajících profesích rutinně vyžadován), kolegiální pomoci, možnosti konzultací jako cestu překonání určité izolovanosti vyšetřovatele pracujícího na svém případě (Čech, 1998). Také dostupnost poradenských služeb je vhodná, ačkoli jejich využití, zdá se, má u naší policie stále své bariéry (Očenášková, 2007). J. G. Stratton doporučuje komplexní výcvik pro metody vyšetřování, komunikaci ve vyšetřování a dalších oblastech, který by mohl pomoci uvědomit si co nejdříve své reakce na stresující a frustrující situace a nácvik k jejich co nejefektivnějšímu zvládnutí. V průběhu výkonu profese pak navrhuje zařadit programy udržení fyzické kondice i možnost psychologického poradenství, zaměřeného např. i na oblast rodinného života, které mohou sekundárně posílit dobrý pocit v zaměstnání (Stratton podle Čech, 1998, s.140).

S některými nežádoucími postupy policistů, (takovými, které mohou vést i k sekundární viktimizaci v procesu vyšetřování) souvisí i nedostatečně vnitřně budovaná kultura policie jako takové – její image - a jeho vnitřní přijetí policistou. Takto nedostatečně systémově pěstovaný přístup k práci u policie se pak projevuje v tom, že motivovaný nováček snadno přebírá některé přetrvávající postoje na oddělení, kam nastoupil, ztrácí chuť se více v profesi angažovat a jeho práce pak je poznamenána rutinou, neochotou, pesimismem (Bezděk, 2008).

6.4 Komunikační dovednosti jako součást stylu práce vyšetřovatele

Specifické **sociální a komunikační dovednosti** se uplatňují v rámci interakce s vyšetřovanými, kolegy a znalci, zahrnují praktické psychologické poznatky do procesu vyšetřování, podílejí se na sebereflexi aj. Ačkoli vyšetřovatel pracuje velmi samostatně (jak ukládá trestní řád), prakticky je členem týmu, který řídí. Vede vyšetřování, spolupracuje s experty i dalšími kolegy, s právníky (státními zástupci,

obhájci i soudci). Z toho vyplývá potřeba velmi variabilních sociálních a komunikačních dovedností. Variabilita pak souvisí také s množstvím a velkou odlišností jednotlivých vyšetřovaných osob. Jeho úkolem je práci vhodně distribuovat podle vlastností, zkušeností a dovedností kolegů a sestavovat jednotlivé týmy. Velmi odlišné nároky pak klade oblast komunikace s obviněnými, poškozenými a svědky.

Množství a přesnost získaných informací má pro efektivní průběh vyšetřování klíčovou hodnotu. Vyšetřování trestné činnosti specificky poznamenává komunikaci svým **zaměřením na obsah** – shromáždění co největšího množství přesných informací. Úspěšná komunikace se tedy stává v některých případech pro vyšetřování klíčovou. Zejména pak v případech, kdy je potřeba doplnit dokazování získané z jiných zdrojů, nasměrovat pozornost správným směrem a vhodné materiální a jiné důkazy teprve vůbec získat. Někteří vyšetřovatelé uvádějí jako osobní úspěch nejen co největší počet odsouzených podezřelých, ale také zjištění pravdy (Boukalová, 2007). Tyto snahy mohou někdy skutečně ležet právě v komunikační rovině. Vyšetřovatel, se snaží získat co nejvíce informací, spolupráci vyšetřované osoby a to může celou interakci velmi modifikovat. Úspěch – dosažení vytčeného cíle je často i mimo možnosti vyšetřovatele. Přílišné zaměření na získání jen relevantních informací však komunikaci značně zužuje a komplikuje navázání kontaktu. Na druhé straně je nutné, aby se vyšetřovatel vyrovnal s tím, že přímou součástí jeho práce je klást dotazy týkající se často velmi nepříjemných a emočně zatěžujících situací, které jsou pro úspěšný postup vyšetřování často zásadní (Inbau et al., 2004).

Výslech má své podrobně popsané fáze, doporučené postupy a psychologické procesy účastníků se v tomto procesu (vnímání, zapamatování, reprodukce vnímaného) jsou pečlivě studovány a popisovány (např. Gillernová, Boukalová, Eds., 2006; Spurný, 2003; Matíášek et al., 1968). Zaměříme-li se na druhou stranu – vyšetřovatele a jejich dovednosti a poznatky o komunikačních postupech, ti je často získávají spíše intuitivně, resp. svou rozvíjející se zkušeností.

Některé specifické **komunikační postupy**, jako nástroje, mohou vyšetřovatelé zvážit, učit se jejich vhodnému a efektivnímu užití. **Plynulost** výpovědi může podpořit opakování závěru sdělení nebo jeho krátká rekapitulace vyšetřovatelem. Vyšetřovatel se tak ujistí, zda všemu dobře rozuměl a dává vypovídající osobě prostor sdělení zpřesnit, event. spontánně doplnit. Upevňuje se tak kontakt mezi oběma komunikujícími stranami, vypovídající osoba dostává zpětnou vazbu o tom, že vyšetřovatel pečlivě naslouchá (De Vito, 2008).

Přehlednost komunikace má pozitivní vliv na množství a kvalitu informací a detailů získaných výpovědí. Zvyšuje se jasným sekvencováním komunikace – předáváním slova, respektováním samostatného projevu vypovídajícího. Při provádění jednotlivých vyšetřovacích úkonů odehrávajících se v prostoru je pro přehlednost lepší otázky na detaily ve vybavení a uspořádání místa, kde se odehrával popisovaný děj, umístit na začátku sdělení či nějakého samostatného úseku výpovědi tak, aby nebyla narušena linie vyprávění a myšlenkový tok vypovídající osoby.

Přehlednost se zvyšuje také začleněním dalších prvků do vyšetřování – u výslechu dětí jsou to např. loutky. U dětí slouží také k účelu zmenšení emočního vypětí dítěte – dítě není nuceno verbalizovat všechny detaily trestné činnosti, ale některé může ukázat na loutkách. Zároveň, může názorná povaha úkolu lépe odpovídat jeho schopnostem verbalizovat a pojmenovat správně všechny detaily. Názornost v komunikaci s dospělými může zvýšit umístění úkonu v prostoru, jak je tomu např. u úkonu rekonstrukce trestného činu na místě činu. Na kritických místech trestného činu, kde je možné držet se konkrétních prostorových bodů je tak výpověď částečně prověřena z hlediska své věrohodnosti, pro vypovídající osobu může být snazší v návaznosti na konkrétní prostorové body pojmenovat a vybavit si další důležité detaily, dát podněty pro další pátrání atp. Specifický význam v komunikaci pak může mít začlenění dotazů a intervencí znalců do takového úkonu. Některé kritické dotazy tak nemusí klást vyšetřovatel a neztrácí tak s vypovídající osobou kontakt, znalec může aktuálně doplnit informace o případu, dotázat se přímo na specifické detaily na místě činu.

Při **přerušování** výpovědi (Fisher, 1995) dochází k blokování plynulého toku myšlenek, např. spolupracující vypovídající osoba může opomenout důležité sdělení. Také je narušen **vzájemný kontakt**, neboť neustálé přerušování řečové produkce je pro vypovídajícího únavné a narušuje jeho tak cennou ochotu s vyšetřovatelem spolupracovat. Rychlé sekvence dotazů jsou někdy považovány za výhodné z hlediska minimalizace času pro to, aby podezřelý mohl modifikovat a promýšlet výpověď, je-li smyšlená. Daná situace ale může být pro pachatele naopak „výhodná“, může totiž svou nepřehledností také zmást vyšetřovatele. V našem sledování některých úkonů (Boukalová, 2004) se tak také stalo. Při frekvenci průměrných 4 otázek za minutu u asi 80 minut trvajícího úkonu je nepřehlednost velmi pravděpodobná. Někdy také vyšetřovatel nečeká na odpověď a ukazuje se, že se pachateli daří s odpovědí na kritickou otázku vyklouznout.

Přerušování pak může mít formu dotazu za účelem doplnění informací, ale také podobu „konfrontace“, např. vyjádřením nesouhlasu s výpovědí. **Konfrontace** již silněji signalizuje ostražitost a nedůvěru vyšetřovatele. I zde se mohou spolupodílet osobnostní vlastnosti vyšetřovatele – zda konfrontuje čistě účelově (a jakým způsobem) či zda např. konfrontuje v reakci na verbální útok či nespolupráci vyšetřovaného – tedy motivem pro konfrontaci jsou spíše emoce.

Za zmíněných podmínek, které by jistě zasloužily přesnější rozpracování, uplatňuje vyšetřovatel různé specifické postupy. Ty, jak již jsme naznačili, jsou aplikovatelné na určité konkrétní situace, patří do **repertoáru tzv. výslechových technik**.

Specifické výslechové techniky nastupují často v určitých problémových situacích vyšetřování. Takovými situacemi může být například malá spolupráce vyslychané osoby, či její záměrná nespolupráce. Situace **lži** či **zapírání významných informací** ve vyšetřování vyšetřovanou osobou je častá. Prvním, nelehkým úkolem je lež a její rozsah rozpoznat, poté se vyšetřovatelé snaží určitým způsobem reagovat. Doporučení směřují k někdy těžko realizovatelnému úkolu odstranění příčiny lživé výpovědi.

Některé specifické postupy byly mapovány např. R. A. Leem (podle Gudjonsson, 2003, s. 32) na základě sledování výslechové interakce. Jde o specifické postupy, které jsou již poměrně komplexní a aplikovatelné v konkrétních situacích, o postupy jež jsou uplatňovány právě v interakci s nespolupracujícím obviněným (podezřelým), který lže či zatajuje důležité skutečnosti. Právě aplikaci těchto postupů se věnujeme v kapitole zabývající se výslechovými technikami a ve výzkumné části.

7 Výslechové postupy - techniky³

Ve vyšetřování je přítomno mnoho faktorů a rovin, na nichž je možné v rámci interakce vyšetřovatele a vyšetřovaného ovlivňovat její průběh, výsledek a vztah s druhou osobou. Ve vyšetřování je tento tlak, který však z velké části vyplývá přirozeně z velmi specifické situace vyšetřování, hoden pečlivé pozornosti, neboť dopady na jednotlivé účastníky jsou zásadní. Tlak v rámci této specifické interpersonální interakce je nesen a realizován mnoha způsoby a rovinami. Například jsou to roviny biologická – vyčerpání, deprivace základních potřeb; psychosociální – frustrace, izolace, nejistota, obavy, narušení kognitivního zpracování informací a další. Určitý souběh těchto rovin lze pak vnímat právě v bodě sociální interakce vyšetřovatele s vyšetřovaným.

Sledování konkrétních postupů vyšetřovatele v interakci s podezřelým otevírá zajímavý prostor. Tyto postupy lze sledovat a pojmenovávat tak, jak se ve vyšetřování objevují neplánovaně, ale i záměrně. Některé zdroje nabízejí ucelený postup s přesnými jednotlivými fázemi, kroky a doporučeními a některé tzv. techniky (jednotlivé dílčí kroky, postupy) navrhuji používat záměrně např. s cílem získání doznání od obviněného (Inbau et al., 2004). Techniky se však objevují i jednotlivě, izolovaně a nemusejí být vázány na celkový postup. Následně v textu přinášíme různá pojetí spadající do obou těchto skupin.

7.1 Výslechové postupy a jejich místo v procesu vyšetřování

Vyšetřování je proces vyznačující se několika **fázemi**. Obecně lze říci, že potenciální tlak se může vyskytnout ve vyšetřování, pokud se „nesetkají“ potřeby dvou stran – vyšetřovatele a vyšetřované osoby (v jejíž roli je to nejčastěji podezřelý – obviněný). Jde o jednu z tzv. typických situací vyšetřování a to **situaci konfliktní** (rozdělení viz kapitola 4.2).

³ Otázkou zůstává výběr mezi pojmy „výslechové“ a „vyšetřovací“ a mezi pojmy „postupy“ a „techniky“ ve vztahu k postupům, o něž se jedná. V zahraniční literatuře se objevuje jak spojení „interrogation procedures“, tak „interviewing techniques“ nebo jejich kombinace. Pojem „vyšetřovací postup“ je obecnější a může zahrnovat i různé jiné kroky, jež vyšetřovatel podniká v rámci vyšetřování. Spojení „výslechové techniky“ se potom vztahuje specificky k výslechové komunikaci, ta ale jistě není jediná, kde se zmíněné postupy vyskytují. Ty se objevují i v rámci jiných úkonů či v rámci komunikace mimo úkony.

V počátku vyšetřování stojí samotné zjištění, zda se stal trestný čin. Pokud ano, kdo a proč jej mohl spáchat. Začíná se uplatňovat plánování a organizace vyšetřování, jež je součástí kriminalistické taktiky a metodiky vyšetřování, jde o tzv. vytváření **vyšetřovacích verzí** (Protivínský, 2006). Cílem vytváření verzí je zmapovat otevřené problémy v dokazování a položit si významné otázky, které mají být řešeny, vypracovat návrhy k jejich řešení, také slouží k identifikaci sporných bodů. Po pokládání otázek má podobu určitých hypotéz, verzí, předkládání odůvodněných domněnek v kritickém týmovém dialogu. Týmový aspekt může přinášet kritické připomínky i nové návrhy. Prověřování verzí je pak realizováno vyšetřovacími úkony, zajišťováním stop. Jde o důležitou součást procesu kriminalistického poznání a objasňování případu. Pozornost vyšetřování se postupně koncentruje na některé verze a dochází k přesunu směrem k myšlení zaměřenému na řešení problémů.

Samotná otevřenost jednotlivým verzím i jejich prověřování a zužování jsou závislé na mnoha rozhodnutích. Vyšetřovatel hodnotí a vybírá pravděpodobnější verze události, naopak vyřazuje jiné. Poměrně častým aspektem je čas, který na vyšetřovatele tlačí. Jednak ve formě neodkladných úkonů, hrozby poškození nebo znehodnocení stop, dále zákonné lhůty pro jednotlivé body vyšetřování, následně také tlak (jeho vlastní, veřejnosti, nadřízených) na rychlé řešení případu. Jde o situaci, kdy se vyšetřovatel rozhoduje za určitého množství informací, kterých může být dostatek a mohou být správné, věrohodné a správně interpretované, ale kontinuálně také mohou být méně kvalitní či je jich nedostatek. Je nutné rozhodnout se, jak za takových okolností ve vyšetřování pokračovat, zda bude zahájeno trestní stíhání konkrétního podezřelého.

Podezřelý se může stát jedinec na základě svědectví oběti trestného činu, dále také svědka. Někdy může odpovídat jen obecnému popisu či má identifikační znaky uveřejněné podobizny a pohyboval se poblíž místa činu (problémy a specifika svědecké výpovědi očitého svědka řeší např. M. Molnárová, 2008). Do role podezřelého se může dostat také na základě určitých rysů či skutečností, které jej mohou označovat podle určitých „typologií“ jako pravděpodobného pachatele. Jde často o typologie založené na racionálních důvodech či zkušenostech vyšetřovatele (Davis a Follette; Vanous a Davis podle Davis, O'Donohue, 2003, s. 902). Také o typologie s kvalitním kriminalistickým i forenzně psychologickým základem. Nicméně samotná korespondence charakteristik s danou typologií nevede ke spolehlivému označení podezřelého. Vyšetřovatel by měl věnovat odpovídající pozornost prověřování verze zahrnující daného podezřelého i prověřování verzí ostatních. V opačném případě se hovoří o tzv. „presumpci viny“

(Davis, O'Donohue, 2003), kdy je významně důkladněji prověřována jen verze podezření určitého člověka a jde tedy o zaměření výhradně na hledání skutečností na prokázání jeho provinění, i když to je zákonem zakázáno.

Někteří autoři navrhuji shromáždění „dostatku důkazů“ proti podezřelému před zahájením vyšetřování konkrétní osoby (Ofshe, Leo podle Davis, O'Donohue, 2003, s. 902), ve snaze předcházet následným nepravdivým doznáním při nedostatku důkazů. Proti hovoří zkušenost, že často se daří vyhledat množství důkazů až v průběhu vyšetřování, na základě výpovědi vyšetřované osoby a pod. Nebo také realizací některých vyšetřovacích úkonů v prostoru – kdy to, co se při lživé výpovědi během staticky probíhajícího výsledku neprojevovalo, při rekonstrukci v prostoru vychází najevo. Je zřejmé, že určité hraniční případy vždy budou existovat. Vyšetřovatel se musí rozhodnout, zda určitou osobu jako podezřelou (později možná obviněnou) vyšetřovat za takových důkazních okolností jaké jsou.

7.2 Různá pojetí a klasifikace výslechových technik

7.2.1 Postupy z případu McMartinova předškolního zařízení

Jak uvádí Garven (Garven et al., 1998) případem, v němž bylo možné sledovat tyto postupy a tak porozumět jeho komplikovanému průběhu je případ McMartinova předškolního zařízení. V 80. letech 20. století se v USA i v Evropě objevilo několik případů údajného satanisticky motivovaného rituálního zneužívání dětí v centrech denní péče. Jedním z prvních byl v USA případ McMartinova předškolního zařízení. Ze zneužívání několika stovek dětí během desetiletého období bylo při vyšetřování v tomto zařízení obviněno sedm učitelů včetně starších žen. Od obvinění bylo u většiny upuštěno bez soudního řízení, nikdo z obviněných nebyl usvědčen z trestného činu, neboť jim nebyla jejich trestná činnost prokázána a podezření vznikla pravděpodobně na základě mylných informací z nevhodným způsobem vedených výslechů dětí. Po uzavření jednoho z nejdelších a nejdražších kalifornských případů se pozornost soustředila k použitým vyšetřovatelským postupům. Teprve nedávno byly dány k dispozici přepisy těchto rozhovorů. Wood et al. (podle Garven et al., 1998) v nich identifikoval **šest problematických výslechových technik**:

- **Sugestivní otázky** (např.: “Pamatuješ si ty nahé obrázky?”) kterými bylo dětem přímo nabízeno určité téma, předmět hovoru. Návodné, uzavřené otázky bývají jedním z postupů, jimž je přece jen pozornost věnována již poměrně široce. Bývají zmiňovány v základních i nových odborných pramenech ohledně výslechových postupů (např. Matiašek et al., 1968).
- **„Jiní lidé“** – vyslýchající řekl dítěti, že jiní lidé mu již ohledně tématu rozhovoru sdělili určité informace (např.: „Víš o té hře („Nahá filmová hvězda“), protože jsme tu právě měli... dvacet dětí, které nám o té hře řekly....“) - tím je vytvářen tlak na přirozenou konformitu, zvláště pak v případě dětí.
- **Pozitivní a negativní následky** – dítěti byla slíbena odměna, vyjádřen souhlas, pochvala nebo nějaké ocenění, když předvede žádoucí kvality (ochotu, inteligenci), nebo v opačném případě kritika nebo nesouhlas s prohlášením dítěte či poukazování na to, že prohlášení je nekompletní. (např.: když jedno dítě popřelo jakékoli špatnosti u učitelů z McMartinovy školy, vyslýchající odpověděl: „jsi pitomý nebo budeš chytrý a pomůžeš nám s tím?“). Tímto postupem je mj. vytvářen tlak na spolupráci, která je ztotožňována s pozitivními osobnostními vlastnostmi, tím je vlastně sekundárně dotčena určitým způsobem i identita jedince.
- **„Otázka a odpověď“** – dítě je opakovaně dotázáno na to, co jednoznačně již řeklo, se snahou vyvolat jinou odpověď
 - např.: vyslýchající: „Pamatuješ si ty nahé obrázky?“
 - dítě kroutí hlavou „ne“
 - Vyslýchající: „Nevzpomínáš si na tu část?“
 - dítě kroutí hlavou „ne“
 - Vyslýchající: „Můžeš o tom chvíli přemýšlet, dobře? Možná se ti vzpomínky na to znovu objeví.“

Takto může být sdělována zpráva, že je možné si dát na čas a nad danou oblastí dobře přemýšlet. Pokud ovšem vyslýchaná osoba informaci nemá a otevřeně to prohlašuje, může postupně vzrůstat pocit tlaku na změnu původně sdělených informací.
- **Pobídka ke spekulaci** – dítě je požádáno, aby nabídlo nějaké názory o předešlých událostech, nebo je použita imaginace pro zarámování úkolu během rozhovoru, hra na „jako“, nebo řešení záhady.
 - Např.: vyslýchající: „co .. myslíš .. zeptejme se pana Ragse (loutka). Možná by to mohl ukázat on a vyřešit to.“

–Dítě nerozumí.

–Vyslýchající: „Já si myslím, že to je další z těch mazaných her, co myslíš, Ragsi?“

–Dítě: „ano“.

– Vyslýchající: „Ano. Myslíš Ragsi, že se odehrálo nějaké to ošklivé dotýkání, když byla svázaná a nemohla pryč? Myslíš, že nějaké to dotýkání, které – pan Ray mohl něco takového udělat? Myslíš, že je to možné? Kde myslíš, že by se jí dotýkal? Můžeš ukázat, kde by se jí dotýkal?“ s důrazem.

Užití loutek při výslechu dětí je častou a velmi vhodnou technikou pokud se jedná např. o situace předpokládaného sexuálního zneužití dítěte dospělým. Nicméně i v takové situaci jsou děti stále citlivé na návodné postupy. Podpora výpovědi by měla být realizována spíše vytvářením vhodného prostředí k výpovědi a uklidněním, nikoli dodáváním informací. Dítě by také mělo vědět, že i když je přítomen maňásek, nejde v dané chvíli o hru.

Velký význam ve vývoji tohoto případu je přičítán právě užití vyšetřovatelských postupů, které vedly ke získání zkreslených či nepravdivých informací dětmi, jež jsou (i přes svou schopnost věrohodnou výpověď podat) vůči takovému postupu zvýšeně citlivé (Garven et al., 1998).

7.2.2 Gudjonssonův přístup

Gudjonsson (2003, s. 75) zpracovává Kalbfleischovu typologii, původně 15 dílnou, do zvláštní typologie, obsahující tři oddělené kategorie.

- **1. oblast tvoří tzv. Delivery** – tato kategorie se vztahuje k celkovému klimatu úkonu, typům použitých otázek, k tomu, jak jsou otázky kladeny a také ke kontextu jejich sdělování

Autor dělí v rámci této kategorie typy otázek na :

- otevřené – pozvání podezřelému, aby provedl vyprávění o událostech
- uzavřené otázky – na ně lze odpovědět několika slovy
- návodné otázky – jsou nabitě, implikují odpověď, kterou chce tazatel slyšet

V rámci této kategorie se zabývá kontextem, tónem, kterým jsou otázky pronášeny. Například snižený, ztišený tón je doporučován autory F. Inbauem a spol.

(2004) k použití v kontaktu emočním podezřelým. Úkon může být veden v nepřátelském a zahanbujícím prostředí, s použitím zvýšeného a agresivního tónu, se stálým přerušováním podezřelého, kdy vyšetřovatel odmítá poslouchat jeho odpovědi, či dokonce s nadávkami podezřelému.

V rámci této kategorie jsou také hodnoceny mnohočetné otázky a zařazení většího množství vyšetřovatelů do interakce s obviněným. Jde především o situace, kdy se vyšetřovatelé kontinuálně střídají v kladení otázek nebo jeden policista klade dlouhou sekvenci otázek s vícečetnými dotazy nebo tvrzeními, aniž by dal podezřelému příležitost odpovědět.

Autor sem zahrnuje jako důležitý prvek i opakování odpovědi podezřelého vyšetřovatelem, vždy s užitím několika slov z jeho výpovědi. G. Gudjonsson připouští, že někdy tento postup může podpořit obviněného v pokračování ve výpovědi (tak to také uvádějí četné prameny zabývající se mezilidskou komunikací, např. DeVito, 2008). Nicméně oponuje, že „bezduché opakování odpovědí nebo ozvěna“ nejsou doporučeny ani příručkou: The interviewer's rule book vydanou The central planning and training unit ve Velké Británii. Tato kategorie také zahrnuje použití ticha.

- **2. oblast je tvořena tzv. „Maximalizací“**, což je termín Gudjonssonem přejatý od autorů Kassin a McNall, kteří tento pojem spolu s pojmem „Minimalizace“ aplikovali na hodnocení výslechového přístupu autorů Inbaua et al. (2004, více dále v textu).

Postup maximalizace má vést k vyděšení a zastrašení podezřelého a dovést jej k doznání prohlášením o důkazech, které neexistují nebo přeháněním závažnosti činu a obvinění. Zařazovány jsou sem techniky, které zvyšují vnitřní napětí podezřelého, jakákoli forma jeho zastrašování a nejrůznější výzvy podezřelému. Jsou to konkrétně: zvyšování závažnosti povahy útoku, maximalizace úzkosti, hrozby, obviňující nebo přímý přístup. Dále konfrontace s důkazy, zahájená obviněním dotyčného, prezentace důkazů či jen náznak možnosti existence důkazů, kdy vyšetřovatelé nejsou specifičtí o rozsahu a přesné povahy důkazů. Spadá sem také přímý apel na svědomí a dobrý charakter obviněného.

Dále jsou do této kategorie zařazeny výzvy, zejména ve vztahu k předchozím usvědčením, rozsudkům, jsou zmiňováni možní spolupachatelé a jejich výpověď, dále také rozpory ve výpovědi dotyčného se svědeckou výpovědí. Spadají sem také výzvy, které se týkají toho, že výpověď dotyčného není uvěřitelná, věrohodná, chvíle, kdy je obviněný policistou nazván lhářem. Také je sem zařazena tzv. kontinuální debata – kde

vyšetřovatelé přímo či nepřímo zpochybňují, odporují nebo podkopávají podstatu každého prohlášení podezřelého.

- **3. oblast s názvem „Manipulace“** zahrnuje vytváření možných scénářů a témat, která by podezřelí mohli přejmout a které by jim mohly poskytnout falešné pocity bezpečí, nebo je přimět k přiznání dílčích informací, na nichž lze stavět.

Manipulace detaily obsahuje opomíjení významných detailů ve výpovědi obviněného, manipulaci jeho sebe-úctou. Dále tzv. minimalizační techniky, jejichž společným cílem je snížení závažnosti povahy trestného činu nebo odpovědnosti podezřelého za něj. K tomu může být využito (či zneužito) role oběti, slíbené pomoci od vyšetřovatele, pokud by se podezřelý doznal. Ze strany vyšetřovatele dále může působit nabídka ujištění, strojený obdiv, snaha zapůsobit významnými zkušenostmi. Na řadu může přijít zdůraznění vlastního zájmu obviněného, mohou se objevit reference o neverbálním chování a techniky k redukci studu obviněného. To vše zařazuje Gudjonsson do této kategorie.

V rámci faktorové analýzy pak seskupuje výše zmíněné techniky do 6 následujících faktorů (Gudjonsson, 2003, s. 86):

1. faktor zastrašení

- zdůraznění závažnosti činu
- maximalizace úzkosti podezřelého
- manipulativní užití nebo odkázání ostatních
- zvýraznění zkušeností vyšetřovatelů
- manipulace se sebeúctou
- manipulace s detaily
- vícečetná prohlášení
- použití ticha

2. silná výzva, apel

- apely, že podezřelý lže
- zvýraznění nekonzistencí
- přerušování výpovědi
- taktika kontinuální diskuse

3. manipulace

- minimalizace závažnosti trestného činu
- minimalizace odpovědnosti podezřelého
- nabídka motivu (návodu, stimulu)
- návrhy témat a scénářů

4. styl dotazování, výslechu

- návodné otázky
- uzavřené otázky
- echo
- vícečetné otázky

5. apelační faktor

- apel na dobrý charakter podezřelého
- apel na to mluvit pravdu
- ujištění
- návrhy, že je v zájmu podezřelého se přiznat
- užití ticha

6. měkká výzva (apel)

- výzva prostřednictvím prezentace verze událostí poskytnuté svědkem
- nízký tón
- prezentace důkazů
- taktiky zaměřené na redukci studu

7.2.3 Nejfrekvencovanější výslechové techniky (Leo podle Gudjonsson, 2003, s.32)

Tento přehled postupů uvádíme pouze ve stručném výčtu, neboť se jimi budeme podrobněji zabývat ve výzkumné části. Jde o techniky sledované jednotlivě, nejsou vázány do postupu či typologie.

1. Nabídka nějakého morálního odůvodnění, pochopení, psychologické omluvy pro jednání podezřelého za účelem podpory jeho pravdivé výpovědi, doznání.

2. Předložení důkazů, o nichž víte, že neexistují.
3. Odvolání se na svědomí podezřelého.
4. Zdůraznění role vyšetřovatele jako autority, profesionála.
5. Říkat podezřelému, že je v jeho zájmu vypovídat pravdivě (přiznat se).
6. Předkládat mu během výslechu důkazy, které proti němu existují, aby bylo možno dosáhnout pravdivé výpovědi, doznání.
7. Upozornění podezřelého, že by si neměl být tak jistý v popírání své viny.
8. Hovořit o tom, jak se chová, že jeho chování například prozrazuje lež.
9. Hledání rozporů přímo ve výpovědi podezřelého, toho, co si v jeho výpovědi odporuje.
10. Snaha zmenšit morální závažnost činu, dát najevo, záměrně, že čin nebyl tak závažný, jak se může jevit.
11. Výzva ke spolupráci, zdůraznění, že je důležité, aby spolupracoval.
12. Pochvala obviněného nebo lichotka – záměrné pozitivní hodnocení za něco.

7.2.4 Komplexní výslechový postup podle Reida⁴

- **Úvodní rozhovor s vyšetřovanou osobou**

Úvodní rozhovor – prvotní kontakt s policií je jistě velmi důležitým momentem. Uplatňuje se při něm množství již výše zmíněných mechanismů prvního dojmu, aspekt sociální role i zkušeností s policií jako takovou či vyšetřováním závažné trestné činnosti. Policie může mít před sebou člověka, který je momentálně v případě svědkem, ale sama může (nebo dokonce nemusí) mít podezření, že jde o možného pachatele. Je pochopitelné, že za takových okolností je úvodní hovor s dotyčným veden velice opatrně. Podle některých zdrojů (Inbau et al., 2004) je však doporučován stejný postup záměrně i s podezřelým, který je vyzýván k pomoci s případem. Vyšetřovatel užívá přátelský až neformální tón, aby navodil spolupráci s cílem jejího co nejdelšího setrvání. Jeho cílem může být získání informací, které by pak mohl použít proti dotyčné osobě později, v roli obviněného. Dotazování může být směřováno na pobyt dané osoby v době trestného činu, na vztahy s obětí, informace o oběti a dalších stranách. Část informací má jistě skutečně svědecký charakter, mohou být ale také zneužity informace např. o běžném konfliktu podezřelého s obětí, který může být později interpretován

⁴ Postup obsažený ve vyšetřovacím manuálu autorů Inbau et al., 2004

jinak. Slouží také k mapování reakcí podezřelého a tyto informace autoři F. Inabau et al.(2004) doporučují pak užít při technikách tzv. „rozvíjení tématu“ (viz dále). Nicméně nelze znovu odhlédnout i od toho, že takový rozhovor může vyšetřovateli sloužit i k eliminaci dané osoby jako podezřelého.

Významnou roli ve vytváření počátečního názoru může např. v USA hrát „předvyšetřovací“ vyšetření polygrafem. Polygraf (stejně jako další metody detekce lži – např. obsahová analýza sdělení a pozorování projevů chování) není zcela spolehlivou metodou pro prokazování lži (Vrij, 2008). Informace z něj nebývají vždy využívány výhradně ve smyslu např. typů pro pátrání po dalších konkrétních stopách, ale často jako podklad pro založení silové strategie proti domnělé lži. Metoda polygrafu je tak prezentována tak, že to může škodit jejímu skutečnému přínosu pro vyšetřování.

- **Devět kroků vyšetřování**

Jde o 9 kroků vyšetřovacího postupu, jejichž sekvence a vzájemná propojenost je záměrná. Tento postup je cílen na podezřelé (po údajné eliminaci nevinných osob) a zaměřen je zejména na prolomení jejich odporu a získání doznání. Autoři F. Inabau et al. (2004) možná až bagatelizují nebezpečí doznání nevinného, užití postupu deklarují za právně i morálně odůvodnitelné, uvádějí, že doznání nevinné osoby nenastane, neboť její sebezáchovné instinkty jsou dost silné a způsobí, že podezřelý bude trvat na své nevině. Variantu, že nevinný přijme odpovědnost za čin, který nespáchal, připouštějí jen za užití nevhodných podnětů, jako jsou hrozby, sliby nebo deprivace biologických potřeb. To je však v rozporu s některými zjištěními o doznání nevinných osob – podrobněji G. Gudjonsson (2003), nebo např. organizace Innocence project (<http://www.innocenceproject.org/>). Kroky lze rozdělit do **tří fází** – dvě předcházejí doznání a třetí se již týká přímo doznání. První, stejně jako poslední fáze obsahují jen jeden krok. V té úvodní fázi je to zejména silná přímá konfrontace podezřelého s přesvědčením vyšetřovatele o vině dotyčného. Druhá fáze obsahuje sedm kroků vedoucích k doznání dotyčného. Ty jsou vystavěny tak, aby na sebe navazovaly a stupňovaly tlak v celém postupu obsažený. Cílem podpořit zájem podezřelého doznat se, navodit dojem, že zisky doznání převáží náklady zapírání. Někdy může proběhnout otevřená či skrytá nabídka zisků, úlev od viny a úzkosti, může být kladen důraz na morálku, sociální status a sebeúctu podezřelého. V některých případech bývají prezentovány negativní právní dopady, či sliby úlev, ty ale např. v USA mohou způsobit následnou nepřípustnost doznání před soudem. Skrytě komunikované nabídky či hrozby

takto zapůsobit nemusejí. Může se stát, že i nevinnému podezřelému může varianta doznání připadat mírnějším a lepším řešením zdánlivě beznadějné situace (Davis, O'Donohue, 2003). V závěrečné fázi a v ní obsaženém devátém kroku je již jen ústní doznání převáděno na písemné, tedy dodatečně dokumentováno.

- **První fáze**

První krok je nazván **přímou, pozitivní konfrontací** (Inbau et al., 2004) jinými autory je označen (Davis, O'Donohue, 2003) také jako „**manévr Borgů**“ a má vyjádřit postoj, že odpor je marný, jedinou možnou variantou je spolupráce. Cílem vyšetřovatele během této fáze je pohnout podezřelým od sebevědomého popření k přijetí skutečnosti, že je chycen, důkazů je dostatek, lhát nemá smysl a nelze doufat v únik zodpovědnosti za trestný čin. Vyšetřovatel verbálně i neverbálně absolutně sebevědomě dává najevo jistotu ohledně viny podezřelého.

Mírnější formou je oznámení, že dotyčného, na rozdíl od ostatních, nelze vyloučit ze skupiny podezřelých. Již od začátku je doporučeno vyhnout se právním termínům, které evokují možné následky v podobě trestu. Po úvodním prohlášení je navržena krátká pauza, určená pro pozorování chování podezřelého. Pokud se podezřelý začne např. v tuto chvíli dotazovat ve smyslu: „co má vyšetřovatel na mysli,“ „z čeho jej obviňuje,“ je to považováno za snahu získat čas a tedy za manévr skutečně vinného jedince. Zatímco autoři (Inbau et al., 2004) předpokládají, že nevinný jedinec začne okamžitě nesouhlasně protestovat proti nařčení. Dalším klíčovým prvkem v tuto situaci je pozorování chování – za fyzické známky provinění lze údajně považovat vyhýbání očnímu kontaktu, pohled stranou nebo k zemi, změna polohy, zkřížení nohou, zaklonění na židli a další. Podobné znaky prezentují autoři manuálu opakovaně a odkazují na jejich význam v průběžné analýze chování podezřelého, aniž by jiné výzkumy na takovou provázanost chování poukazovaly (Vrij, 2008; De Paulo et al., 2003) – diskuse viz dříve v textu.

Pro podporu tvrzení vyšetřovatele je doporučeno využití dalších zdrojů – svědeckých výpovědí, testu na polygrafu i jiných testech, údajných prohlášení spolupachatelů a další zjevně průkazné důkazy, jež jsou ale dle autorů kritiky Reidovy metody (Davis, O'Donohue, 2003) někdy zveličené a někdy dokonce ani neexistují. Pokusům o popření je zabráněno. Vzpomínky jsou relativizovány (Gudjonsson, 2003).

Deklarovaný cíl rozhovoru je osvětlení důvodů spáchání trestného činu a získání poznatků o motivaci a „typu“ osoby, jíž podezřelý je. Dále také objasnění rozsahu a

frekvence účasti podezřelého na trestné činnosti (Inbau et al., 2004).

- **Druhá fáze**

Druhým krokem v celém postupu je tzv. **rozvíjení tématu**. Cílem kroku je podpořit vlastní zdůvodnění činu podezřelým, poskytnout mu prostor pro omluvy spáchání činu, ulehčit doznání poskytnutím varianty, která umožňuje uchovat si „tvář“, poukázat na důkazy viny a zvýšit tak pocit zbytečnosti jejího popírání.

Zde se postup dělí na **dvě skupiny** podle rozdělení podezřelých – postup pro tzv. „emoční pachatele“ je odlišný od postupu pro pachatele „neemoční“. **„Emoční pachatel“** se v myšlenkách zabývá trestným činem, prožívá určité pocity nepohody v souvislosti s ním, trápení, výčitky svědomí, lítost. Postup, který je autory (Inbau et al., 2004) doporučován je sympatizující, vyjadřující porozumění s ohledem na spáchání činu stejně jako s ohledem na současnou obtížnou situaci podezřelého. Autoři nabízejí četná „témata“ nebo-li linie, po nichž lze argumentaci vůči tomuto podezřelému rozvíjet.

V různých obměnách např. vyšetřovatel vyjadřuje **sympatie** prostřednictvím sdělení, že kdokoli jiný by za stejných okolností mohl udělat stejnou věc (uvádí příklady); minimalizuje morální závažnost činu; navrhuje morálně akceptovatelnější motivaci, důvod pro spáchání činu, než ten, který je známý (nehoda, oheň pro zábavu, nikoli pro ničení apod.); svádění viny na ostatní osoby (oběť, spolupachatele) či společenské změny. Zvyšuje pozitivní vazbu prostředním lichocením podezřelému – chytrý způsob provedení, důmyslný plán činu.

Dalším tématem může být v protikladu k výše uvedené „minimalizaci“ naopak **„maximalizace“** – zdůraznění, přehánění výpovědi oběti ohledně jejích zranění, výpovědi spolupachatele, či přehánění ohledně události samotné. Cílem tohoto tématu je vytvoření strachu z toho, že takový směr uvažování by mohl vést k závažnějšímu obvinění a má vzbudit snahu podezřelého korigovat tyto informace a tedy doznat svůj podíl na činu.

Dalším tématem je zdůraznění **dopadů činu** a úvahy o zbytečnosti v kriminálním chování obecně dále pokračovat. Jde o začlenění dopadů činu do životní perspektivy obviněného – a o ilustraci doznání jako počátku cesty jak se vyhnout úpadku v životě směrem ke kriminalitě. Vyšetřování trestného činu je interpretováno jako možnost vydat se jiným směrem, neboli počátek pozitivní alternativy, možnost učit se z chyb. Problémem bývá, že u určitého množství pachatelů nejde o selhání jednorázové, nýbrž o

selhání, které je v úzké souvislosti s jejich dosavadním životem, životním stylem, zvyky i osobnostními charakteristikami, dovednostmi atp. Jednorázové rozhodnutí nenahradí „práci“ na vlastní životní situaci: učení se novým dovednostem, získání pracovních návyků a kvalifikace, či práce v rámci osobnostního rozvoje např. na kontrole impulzivity, řešení konfliktů atp.

Témata jsou bohatě rozvíjena – manuál navrhuje doplňovat je statistikami, které zachycují výskyt podobné trestné činnosti, aby bylo poukázáno na to, jak velké množství lidí je ve stejné situaci a páchá takové činy. Používána jsou i odůvodnění udávaná pachateli v předchozích vyšetřovaných případech (např.: pachatel znásilnění tvrdí, že nůž během sexu měl v ruce pouze proto, aby se ujistil, že se o něj nikdo náhodně nezraní, pokud by byl zanechán na posteli...Inbau et al., 2004, s. 251).

Druhou skupinu tvoří tzv. „**neemoční pachatelé**“, kteří neprožívají provinění, výčitky svědomí. Zatčení, obvinění či usvědčení z trestného činu považují za „riziko povolání“. Techniky, které jsou doporučované v postupu vůči těmto podezřelým zahrnují většinou analýzu faktů a apelují na zdravý rozum a logické myšlení, spíše než na emoce. Spoléhají více na ustavení provinění prostřednictvím důkazů a poukazují na rozumnou volbu říci pravdu. I zde je navrženo několik taktik, které jsou podrobněji rozvíjeny.

Lze se zaměřit na **hledání lži** v určité méně podstatné události a dosažením jejího akceptování podezřelým se propracovávat k důležitějším lživým událostem a jejich připuštění podezřelým. Nicméně lhaní v určité věci nemusí být spojené se lží jindy, není ani jeho logickým předchůdcem a neopravňuje k nařknutí z dalšího lhaní.

Jiný postup se snaží připomenout nebo načrtnout **pohyb podezřelého** v blízkosti místa činu či oběti. Někdy využívá informací z předběžného rozhovoru s podezřelým, ohledně jeho aktivit či vztahu s obětí.

I pro tuto skupinu je mezi doporučenými postupy zahrnuta **nabídka nekriminálního záměru** pro čin podezřelému – případ nehody, vnějších donucujících okolností. Při setrvávání v odporu k doznání má vyšetřovatel zdůrazňovat, že pokračováním hovoru on sám nemá co získat. Jediným důvodem pro pokračování je poskytnout obviněnému možnost vysvětlit, co se stalo. Obviněný je upozorněn na další potenciální zdroje informací, jako je spolupachatel. Je mu naznačeno nebo přímo sděleno, že dotyčný vypověděl o účasti podezřelého na případu.

Pro **mladistvé pachatele** pak navrhují témata, která zahrnují přenášení viny na

jinou osobu – zneužívání ze strany rodičů, zanedbávání, touha získat pozornost rodičů. Dalším nabízeným zástupným „viníkem“ mohou být návykové látky, nuda a poměry v sousedství. Vyšetřovatel mladistvému nabízí převzetí odpovědnosti a možnost rozhodnout se „ukončit kariéru kriminálního“.

Je přirozené, že postoje vyšetřovatele mohou zahrnovat např. porozumění motivaci pachatele, či jeho náročným životním podmínkám. Takové vcítění jistě může procesu vyšetřování a jeho kvalitě prospět. Ono tolikrát na různých místech zdůrazňované „vidění světa z pohledu zločince“. Setkání s nejrůznějšími případy a jejich „aktéry“ s sebou může pro vyšetřovatele nést vcítění nejrůznějšího charakteru. Od absolutního odmítnutí pachatele, odporu k němu, až nenávisti a touze po pomstě až po porozumění, téměř ztotožnění a schválení činu. Většina postojů k trestnému činu u vyšetřovatelů se zřejmě pohybuje někde mezi těmito mantinely. Různé postoje ke spáchané trestné činnosti a jejímu pachateli jsou psychologicky srozumitelné, je však důležité, jak se promítají do výkonu profesní role vyšetřovatele a naplňují požadavek objektivity. Daří se pak vyšetřovateli pracovat na co nejkomplexnějším objasnění skutkové podstaty vyšetřovaného činu a nechat rozhodování o věci na soudci (porotě) a např. péči o následky zneužívání v dětství na starosti psychologovi? Hranice mezi porozuměním situaci a ovlivněním vyšetřovatele v jeho činnosti může být někdy velmi tenká. Výše deklarované čistě účelové porozumění situaci může být vnímáno jako diskutabilní a eticky sporné. Obviněný by neměl být postupem vyšetřovatele svévolně emočně poškozován. Kromě jiného např. i z toho důvodu, že to může narušit následnou kooperaci se složkami „nápravného“ systému a resocializaci dotyčného. Nasazení a užití výše zmíněných postupů je tedy vždy na důkladném individuálním zvážení.

V rámci **třetího kroku** vyšetřování je **zvládáno popírání** podezřelého. Vyšetřovatel by měl vyslovení popření předcházet. (Zároveň má být popření zhodnoceno jako možný ukazatel neviný.) Má se předcházet vytvoření silného závazku podezřelého v zastávání vlastní neviný tak, že vyšetřovatel opakovaně sděluje své přesvědčení o vině dotyčného a dává tak najevo, že popírání nebude úspěšné. Popírání je vyšetřovatelem přerušováno, vyšetřovatel např. zvedá ruku, vyhýbá se očnímu kontaktu, mluví silněji, aby zastavil připomínky podezřelého a přitáhl pozornost k svým vlastním sdělením. Vyšetřovatel také v této fázi nepřipouští opuštění výslechové místnosti. V rámci strategie dvou policistů přítomných při výslechu je navrhováno, aby ten vstřícný opustil místnost jako důsledek nespolupráce vyšetřovaného a vrátil se v okamžiku, kdy se podezřelý posunuje od zapírání ke snaze dokázat, že se vyšetřovatel

mýlí. Dle autorů výslechového manuálu (Inbau et al., 2004) se neviný podezřelý pozná v této chvíli podle toho, že intenzita jeho popírání a frekvence v něm v průběhu výslechu roste. Nicméně nejsou výjimkou případy popírání trestného činu i pachatelé, proti nimž svědčí množství jednoznačných stop. To dokazuje, že motivace ke stabilnímu popírání může být velmi složitá, např. to může být přijatelnější varianta pro rodinu, která by doznání dotyčného nepřijala. Naopak i neviný jedinec může v určité situaci resignovat na další verbální „sebeobranu“ (Gudjonsson, 2003).

V návazném **čtvrtém kroku** je cílem **překonat námitky**. Odmítat prohlášení a důkazy nevinu nabízené podezřelým. Jednou z metod je jakési obrácení strategie, při níž vyslovení námitky vyšetřovatel dokonce podporuje, ale námitka je reinterpretována ve smyslu: „vím, jak se cítíte, snažíte se najít omluvy pro svůj čin, zakrývat svou vinu...“ Snaží se začlenit námitky do postupu rozvoje tématu. Obtížné námitce se má vyšetřovatel vyhnout a změnit téma, které se snaží obviněný nastolit. Podle autorů manuálu (Inbau et al., 2004) jsou námitky téměř výhradně znakem provinění, nevinná osoba údajně pouze stále trvá na prohlášení „já to neudělal“.

Pátý krok je zaměřen na **získání a udržení pozornosti podezřelého**. Cílem je rozpoznat symptomy psychologického stažení a zabránit prohlubování tohoto stavu a ignoraci vyšetřovatelova „tématu“. Pozornost je třeba znovu získat a zaměřit na dané téma, udržet psychologický kontakt. Vyšetřovatel využívá i fyzických podmínek situace – posouvá postupně židli poblíž vyšetřované osobě, naklání se k ní a udržuje oční kontakt, někdy se dotyčného i dotkne. To je postup, který pozornost na dialog koncentruje, pro leckoho však překročení hranic osobního fyzického prostoru až do oblasti intimní představuje, zvláště ve vypjaté situaci, významný stresor a může z podobného postupu vnímat až jakési ohrožení.

Pro oživení kognitivního zaměření na téma je navrhováno využití živé představivosti a kladení hypotetických otázek. Ke stažení dle autorů zmíněného výslechového manuálu nemůže dojít u neprávem podezříváných osob. Toto jejich tvrzení však není podpořeno žádnými výzkumy.

V rámci **šestého kroku** je třeba pokračovat ve **zvládnutí pasivní nálady podezřelého**. Ten by se neměl stáhnout z interakce. Cílem je zaměřit pozornost na samé jádro vybraného tématu, které se posouvá z obecné roviny (např. ekonomických těžkostí) ke specifickým konkrétním bodům (zacházení s konkrétními dluhy). Je tak připravována půda pro položení tzv. „alternativní otázky“ v sedmém kroku. Vyšetřovatel by měl vyjadřovat porozumění a sympatie, působit upřímně, podněcovat podezřelého k

tomu, aby řekl pravdu. Vyšetřovatel nastiňuje, že se bude obviněný cítit lépe po vyjasnění celé záležitosti, až za vše přijme odpovědnost. Přesměrovává strach ze sociálních dopadů přiznání viny na sociální dopady, když vinu nedozná, apeluje na slušnost, mravnost, čest, víru. Při zaznamenání známek rezignace se vyšetřovatel posunuje k následujícímu kroku.

V následujícím, **sedmém kroku** postupu předestírá vyšetřovatel **alternativní otázku**. Ta s sebou má nést malé doznání, které má tvořit počátek pro doznání plné. Předestřeny jsou dvě alternativní verze činu, z nichž si má obviněný vybrat. Jedna obsahuje výrazně omluvný a ochranný motivační prvek, zahrnuje přijatelný průběh události a druhá v protikladu obsahuje záměrnost, plánovitost a větší zavrženíhodnost motivace i provedení trestného činu. Obě však v zásadě přinášejí přiznání k činu či jeho části. Kontrast dvou variant má podpořit přijetí té, která je mírnější interpretací zločinu. Vzniká dojem, že při nepřijetí této alternativy hrozí nebezpečí, že bude považována za skutečnou ta druhá, horší. Podle F. Inbaua et al. (2004) osoby s normální inteligencí a mentální kapacitou by v této situaci nepodlehly a trvaly by na nulovém zapojení do trestného činu. Kriminální populace ale často tyto kognitivní charakteristiky nemá (Netík et al., 1997).

V **osmém kroku podezřelý propojuje detaily trestného činu**. Cílem je získání nových informací, dochází k doplnění detailů o nichž by věděl jen viník, odhalení pravdivého motivu. Je posíleno doznání k alternativní otázce. Postupně je obviněný konfrontován s problémy ohledně jeho doznání k alternativní otázce – s tím, že některé detaily zjištěné o činu neodpovídají alternativě, kterou si vybral. Je znovu předestřena další alternativní otázka, která věc posouvá dál, tentokrát mezi závažnějšími alternativami. Obviněný má připouštět stále závažnější alternativy vlastní účasti na provedení trestného činu. Tímto způsobem má vyšetřovatel dospět až k objasnění a doznání celého rozsahu trestného činu. Navrhované otázky mohou mít uzavřený a velmi sugestivní charakter (viz např. Inbau et al., 2004, s. 371). Prvotní doznání má být za přítomnosti v tu chvíli přivedeného svědka verifikováno. Je tím vytvářen větší závazek podezřelého k doznání, pokud by dotyčný odmítl podepsat písemnou formu doznání.

- **Třetí fáze**

Devátý krok je zahrnut ve **třetí fázi**, kterou je doznání. To je v rámci tohoto kroku **převáděno z ústní formy na písemnou**. Psané doznání může sloužit k analýze validity doznání, to by např. mělo kromě souhlasu s policejními údaji a stopami přinášet

nové informace, specifické pro pachatele a vést k objevení dalších důkazů. Následné potvrzení doznání dalšími typy důkazů jej samozřejmě zvěrohodňuje.

Při písemném záznamu výpovědi, která má probíhat formou kladení otázek vyšetřovatelem či samostatnou výpovědí obviněného má být ve stejné místnosti, kde doposud výslech probíhal přítomen jen vyšetřovatel, obviněný a zapisovatelka. Inbau et al. jsou proti nahrávání úkonů na videozáznam z důvodu narušení atmosféry. Videozáznam je přitom důležitým východiskem psychologické podpory vyšetřování závažných trestných činů (Závěrečná zpráva „Videografie ve vyšetřování, 1998).

Teprve zde se nacházejí upozornění na výskyt uzavřených a návodných otázek, které nepůsobí přesvědčivě před soudem. Začleněny mají být záměrně drobné chyby, které poté doznávší se osoba v protokolu ručně opravuje, aby byla zvýšena věrohodnost doznání. Doznání ohledně několika různých trestných činů má být získáno zvlášť. Podpis výsledného záznamu doznání je někdy „reinterpretován“ vyšetřovatelem jako důkaz upřímnosti spolupráce obviněného s vyšetřovatelem.

Jednotlivé kroky všech tří fází výše předestřené postupu jsou sestaveny do určité návaznosti v daném celku. Postup má svůj plán, záměr a jistě i persvazivní sílu, nicméně v něm také může existovat jistá sebezpotvrzující tendence. Jeden krok, tak jak vychází z předchozího jej vlastně potvrzuje. S přibývajícím fází postupu je vlastně nejisté, ve kterém okamžiku o něm lze ještě úspěšně pochybovat. Dále také (stejně, jako je zdůrazňováno na straně podezřelého, aby příliš zřetelně nedeklaroval závazek ve svoji nevinu) je vyšetřovatel do určité míry vázán svým úvodním prohlášením o vlastní jistotě ve vinu podezřelého a potom, pokud by sám o této skutečnosti pochyboval, lze již jen s většími obtížemi z takového přesvědčení ustoupit. I pro něj může být s využitím některých technik nakonec velmi složité připustit, že podezřelý je nevinný - poté, co jasně deklaroval víru ve vinu podezřelého a bránil mu ve vyslovení námitek. Prostor pro kontrolu a zpětnou reflexi celého procesu („Postupuji správně proti správnému člověku?“ apod.) je začleňován spíše náhodně než systematicky. Taková reflexe by neměla vnímána jako slabost vyšetřovatele nebo vlastního vyšetřovacího postupu, ale jeho součást. Pochybnosti nejsou spojovány ani s interpretací některých projevů v souvislosti s popíráním viny (otázky kolem trestného činu, žádost vyšetřovateli o vysvětlení situace – na rozdíl od konstantního popírání viny, které je spojováno s nevinou), přičemž pro toto spojení neexistují empirické podklady. Také předestření silně návodné alternativní otázky, které nenabízí otevřené alternativy, ale dvě inkriminující verze. Lze se tedy ptát, zda nakonec nejsou oba účastníci v určité

pasti, kterou metoda může při striktním použití vytvořit.

V celém postupu je možné vyhledat četné persvazivní postupy, které jsou blíže komentovány v textu předcházejícím této kapitole. Nacházíme zde techniku „nohy ve dveřích“, postupy maximalizace a minimalizace závažnosti důkazů, zdůrazňování moci autority i směřování pozornosti od nežádoucích témat směrem k žádaným, a další. Postup, obsažený v tomto rozšířeném manuálu je četnými odbornými zdroji v mnohých ohledech kritizován (Gudjonsson, 2003; Davis, O'Donohue, 2003; Vrij, 2008; DePaulo et al., 2003), zároveň je stále součástí vyšetřovatelské praxe v mnoha zemích, zejména v USA.

Jednotlivé dílčí postupy – techniky – které jsou zde zasazeny do celkového postupu gradujícího určitým směrem, jsou také sledovány v rámci vyšetřovatelské činnosti zvlášť.

7.3 Doznání

Doznání je možné rozdělit na pravdivá a nepravdivá, dobrovolná či nedobrovolná, získaná přesvědčováním nebo skrz souhlas, snahu vyhovět (Davis, O'Donohue, 2003; Gudjonsson, 2003).

Motivy k doznání mohou být u všech skupin podobné:

- mohou vycházet z **vnitřních pohnutek podezřelého** – z jeho prožitků viny, z touhy po obecné známosti, snahy pomoci vyšetřovateli, chránit další osobu, snahy vyhnout se vězení (neboť dotyčná osoba věří, že doznání bude natolik polehčující okolností);
- dále to mohou být **vnější síly** které nejsou spojené s vyšetřováním – tlak nebo hrozby od přátel, rodiny, nepřátel,
- celkové fyzické, emoční **stresové okolnosti** vyšetřování;
- se samotným vyšetřováním spojené **hrozby a sliby** (explicitní nebo implicitní) vyšetřovatele;
- přesvědčení o velkém množství důkazů viny a další informační, sociální a emoční vlivy vyšetřování (Gudjonsson, 2003, s. 157)

Doznání tak může být hodnoceno právě z hlediska toho, zda bylo poskytnuto dobrovolně spíše z vnitřních důvodů či bylo spíše vynuceno a vnějšími okolnostmi a jakého charakteru tyto rozhodující podmínky jsou.

Typologií **nepravdivých doznání** je více, velmi přehlednou úpravu modelu S. M. Kassin a L. S. Wrightsman uvádí G. Gudjonsson (2003, s. 211). Obsahuje **tři typy** nepravdivých doznání s uvedením **zdroje tlaku**, který je příčinou daného typu nepravdivého doznání:

1. dobrovolné (vnitřní) – tlak vycházející z vnitřních pohnutek dotyčného
2. nátlakově zvnitřněné (vynucené zvnitřněné) – tlak pocházející jak z vyšetřování tak mimo něj – (obviněný vnitřně připouští následkem nátlaku, že čin mohl spáchat, i když si jej např. nepamatuje)
3. nátlakově souhlasné (vynucené souhlasné) - tlak pocházející jak z vyšetřování tak mimo něj (obviněný nepřistupuje vnitřně na skutečnost, že je pachatelem, ale připouští účast či pachatelství navenek, většinou s vidinou nějakého benefitu – např. doufá, že po doznání bude propuštěn z vazby).

Vyšetřovatelé nejsou speciálně vzdělávání v tom, aby přijímali falešná doznání jako reálnou eventualitu, jako postup nevinných osob. Může pro ně být těžké porozumět procesu, jímž k takovému jevu dochází. Autoři výše zmíněného výslechového manuálu (Inbau et al., 2004) argumentují mimo jiné tím, že jimi uváděné techniky nejsou limitované pouze na oblast vyšetřování, ale objevují se i v jiných oblastech života. Nicméně právě oblast vyšetřování je specifická. Osoba, nacházející se v roli obviněného (nebo zatím jen podezřelého) je v relativní informační a sociální izolaci, s reálnou obavou z dopadů trestního řízení, s omezenou možností danou situací ukončit, významně ovlivnit apod. Nejde tudíž o podmínky zcela srovnatelné s běžnými životními situacemi.

Nepravdivá doznání nejsou omezena jen na zvláště disponované podezřelé (Gudjonsson, 2003). Doznání potvrzuje v očích mnohých vinu, ačkoli dle práva nezakládá samostatně na rozhodnutí o vině soudem. Přirozeně ovlivňuje snahu policie shánět důkazy, které mají vinu vyvracet. Doznání poskytuje jiný úhel pohledu, skrz nějž je hleděno na celý případ a osobu podezřelého.

V USA může soudce, který uzná doznání za vynucené zabránit připuštění doznání mezi důkazy nebo jej připustit s instrukcí pro porotu, ať sama dospěje k nezávislému posouzení dobrovolnosti a nepřihlíží k vyjádřením, jež posoudí jako vynucená (Kamisar, LaFave, Izrael; Kassin podle Davis, O'Donohue, 2003, s. 968).

Dobrovolnost výpovědi má být stanovena skrz studium celku okolností obklopujících výslech – s přihlédnutím k charakteristikám obviněného, podmínkám výslechu, chování policie a na základě toho všeho má být zvážen tlak na doznávajícího se. Pokud se podezřelý vzdá některých svých práv a vypovídá, je často automaticky jeho výpověď shledána dobrovolnou. Vyloučeno bývá doznání, je-li získáno aktuálním fyzickým násilím, hrozbami ublížení. Pokud je doznání získáno dříve popsánymi technikami minimalizace a maximalizace, kde jsou hrozby a sliby spíše vysouzeny, implikovány, je často hodnoceno jako dobrovolné a přípustné (Kassin; Sasaki; Ofshe a Leo; White podle Davis, O'Donohue, 2003, s. 969). To svědčí o tom, jak obtížně jsou prvky nátlaku pro psychologicky laickou veřejnost uchopitelné.

Tyto i různé další úkoly soudců a poroty vyžadují porozumění výslechovým praktikám, které jsou nátlakové a jejich schopnosti vyvolat pravdivá i nepravdivá doznání; event. dále schopnost ignorovat doznání, ohodnocené jako nedobrovolné a eliminovat přímý i nepřímý vliv, jež může mít na jejich posouzení věci a rozhodnutí. Lze velmi těžko uvěřit, že některým požadavkům vůbec vyhovět lze. Jak si „odmyslet“ skutečnost, že se dotyčný doznal, do jaké míry odhadnout míru tlaku a jeho vliv na obsah doznání? To jsou skutečně těžko proveditelné úkoly. Ne jen porota, ale např. i veřejnost jistě bude za takových okolností těžko revidovat své názory na věc.

Porozumění různým mechanismům nesení tlaku na změnu postoje, principům a faktorům persvaze, může zlepšit hodnocení těchto situací účastníky trestního řízení. Zejména pak odborníci, jako psychologové experti či konzultanti, právníci, a další mohou využít pro své postoje tyto informace o technikách, jež se na vzniku nepravdivých doznání ve vyšetřování trestné činnosti podílejí.

8 Výzkumná část

8.1 Výzkumné otázky

Výzkumná část se zaměřuje, stejně jako předchozí text, na interakci vyšetřovatele s vyšetřovanou osobou. Zejména na rozšíření a prohloubení možností poznání této interakce. Speciální zaměření výzkumné části je pak zacíleno na užití výsledkových technik v rámci interakce vyšetřovatele s obviněným ve vyšetřování závažné trestné činnosti. Výzkumný projekt se odehrával ve dvou fázích, které jsou odlišné zejména metodologicky – způsobem získávání informací o výsledkových technikách.

8.2 Výzkumné cíle a jejich specifikace

- **Pro první fázi výzkumu**

- ***zjistit aplikovatelnost konceptu výsledkových technik na naše prostředí***

V České republice – ať již v odborné literatuře či v rámci vyšetřovatelské praxe, nejsou výsledkové techniky jako takové cíleně vyučovány a trénovány. Prvním krokem je tedy zjištění, zda tak, jak jsou techniky popsány, jsou vyšetřovatelům srozumitelné.

- ***orientačně zjistit postoje vyšetřovatelů k některým vybraným technikám, jejich reflexi vnímání aplikovatelnosti daných technik***

Cílem je zjistit, zda vyšetřovatelé techniku nejen znají, ale zda ji aplikují, v jakých situacích by vnímali adekvátnost její aplikace, kde vidí její limity, event. negativní dopady, menší užitečnost, omezení jejího použití.

- **Pro druhou fázi výzkumu**

- ***zmapovat možnosti hlubšího poznání komunikace a reálné interakce v rámci vybraného úkonu při vyšetřování závažné trestné činnosti***

Důležité je nastínit možnosti komplexnějšího poznání podstatných prvků v reálné interakci vyšetřovatele s obviněným se zaměřením na výsledkové techniky, zvláště pak na ty, jež jsou využívány v první fázi výzkumu.

- ***v rámci aplikace kvalitativní analýzy přepisu videozáznamu úkonu ve vyšetřování***

trestné činnosti zjistit a zhodnotit šíři použitých technik

Ohodnotit jejich volbu a dopady v rámci konkrétního vyšetřovaného případu, zejména z hlediska možné nátlakovosti technik, vzít v úvahu i další prvky interakce a její kontext.

- zhodnotit možnosti dalšího užití kvalitativního přístupu k analýze interakcí ve vyšetřování

Zejména s ohledem na možnost vytvoření obecnějších, dále prověřovatelných modelů výslechových technik.

Obecnějším cílem je navrhnout teorii pro fenomény v určité situaci – vytváření teorie spíše než testování teorie (Silverstein, Auerbach, Levant, 2006). Teorie je (na základě přístupu tzv. zakotvené teorie – grounded theory) zakotvená v datech získaných během studie (Hendl, 2005). V daném případě jde však pouze o první krok vytváření takové teorie.

8.3 Metody výzkumu a postup jeho realizace

Dále uvádíme metody užití ve výzkumu a nejdůležitější kroky v rámci jeho realizace. Kvalitativní výzkum je upřednostněn z několika důvodů. Používá slova, spíše než čísla k popisu psychologických fenomenů, reflektuje komplexitu psychologických jevů. Rekursivní metoda analýzy dat – střídání induktivní a deduktivní interpretace – osvětluje četné proměnné a vztahy mezi nimi (Silverstein, Auerbach, Levant, 2006). „Člověk, skupina, jejich produkty, či nějaká událost jsou zkoumány podle možností v celé své šíři a všech možných rozměrech. Navíc je aspirací pochopit všechny tyto rozměry integrovaně – v jejich vzájemných návaznostech a souvislostech“ (Ferjenčík, 2000, s. 245).

V první fázi výzkumu jsme využili **rozhovory s vyšetřovateli**. Dotazovaným vyšetřovatelům byly předloženy popisné názvy jednotlivých technik, aby je následně **roziřadili do skupin**, podle toho, které z technik by přijali, které by přijali s výhradami a které odmítají. Během rozhovoru byl pořízen **záznam komentářů vyšetřovatelů** k jednotlivým technikám a jejich rozdělení. Na základě údajů získaných z tohoto klíčového zdroje došlo k **vytvoření pořadí preferencí technik**, jak je jednotliví vyšetřovatelé zařadili. Následovala analýza záznamu komentářů s **extrakcí důležitých**

poznatků k silným a slabým stránkám technik, jak je vnímají vyšetřovatelé. První fázi výzkumu lze vnímat jako předstupeň k druhé fázi výzkumu.

Ve druhé fázi výzkumu jsme pracovali s využitím metod vycházejících z kvalitativního přístupu, **tzv. zakotvené teorie – „grounded theory“** – dále viz. postup druhé části výzkumu. Prvním krokem byla **analýza materiálů** k vybranému **vyšetřování trestného činu**. Dále byl vyhotoven přepis úkonu z vyšetřování daného trestného činu, konkrétně prověrky výpovědi obviněné na místě činu. Následně bylo realizováno **kódování slovního materiálu**, došlo přepisu úkonu. Přepis byl **analyzován v programu Atlas.ti**. Získaná data byla dále **konfrontována a diskutována** v kontextu informací o případu. Samostatně byly navrženy **dimenze**, podle nichž by bylo možné jednotlivé techniky třídit a schémata s návrhem třídění. Vzhledem ke kvalitativní povaze zkoumání je u obou částí výzkumu uvedeno spolu s výsledky i jejich hodnocení, diskuse.

8.4 První fáze výzkumu a její popis

V rámci první části výzkumu proběhly **rozhovory s vyšetřovateli**, se zaměřením na **výslechovou komunikaci**. Zaměření bylo právě na situaci výpovědi, kdy jsou podstatné informace zamlčovány.

8.4.1 Výzkumný postup

Kontakt s vyšetřovatelem byl zahájen rozhovorem o profesi vyšetřovatele, jeho postupu v profesi, hodnocení profese a dalších tématech pro širší poznání postojů a názorů konkrétního vyšetřovatele na jeho práci. Vyšetřovateli byl vždy také předložen seznam 12 nejužívanějších technik tak, jak je v USA zkoumal R. A. Leo (podle Gudjonsson 2003, s.32) – podrobněji dále v textu. Vybrán byl tento seznam technik pro jejich obsáhlost a srozumitelnost. Vyšetřovatel byl seznámen s tím, že tyto techniky byly sledovány v rámci komunikace vyšetřovatelů s podezřelými, kteří zapírají důležité skutečnosti ve vyšetřování. Vyšetřovatel byl požádán o to, aby si nejdříve všechny postupy, z nichž každý byl na zvláštní kartičce, přečetl. Posléze je měl za úkol seřadit či rozdělit do skupinek podle toho, jak on sám (by) je použil, které mu připadají užitečné, které by naopak nepoužil. Vyšetřovatelé byli upozorněni, že neexistují správné a špatné

varianty, že středem zájmu je pouze jejich názor, postoj k uvedeným postupům a jejich uplatnitelnosti v jejich činnosti. Jejich rozdělení pak bylo zaznamenáno, pro zjištění „oblíbené“ techniky.

8.4.2 Přehled vybraných výsledkových technik

Následující přehled postupů interakce a komunikace při vyšetřování vychází ze zjištění R. A. Lea (podle Gudjonsson 2003, s. 32), využito bylo 12 nejfrekvencovanějších postupů.

1. Nabídka nějakého morálního odůvodnění, pochopení, psychologické omluvy pro jednání podezřelého za účelem podpory jeho pravdivé výpovědi, doznání.
2. Předložení důkazů, o nichž víte, že neexistují.
3. Odvolání se na svědomí podezřelého.
4. Zdůraznění role vyšetřovatele jako autority, profesionála.
5. Říkat podezřelému, že je v jeho zájmu vypovídat pravdivě (přiznat se).
6. Předkládat mu během výslechu důkazy, které proti němu existují, aby bylo možno dosáhnout pravdivé výpovědi, doznání.
7. Upozornění podezřelého, že by si neměl být tak jistý v popírání své viny.
8. Hovořit o tom, jak se chová, že jeho chování například prozrazuje lež.
9. Hledání rozporů přímo ve výpovědi podezřelého, toho, co si v jeho výpovědi odporuje.
10. Snaha zmenšit morální závažnost činu, dát najevo, záměrně, že čin nebyl tak závažný, jak se může jevit.
11. Výzva ke spolupráci, zdůraznění, že je důležité, aby spolupracoval.
12. Pochvala obviněného nebo lichotka – záměrné pozitivní hodnocení za něco.

8.4.3 Výzkumný soubor

Soubor tvořilo 9 vyšetřovatelů. Čtyři vyšetřovatelé z útvaru s republikovou působností, ostatní z útvarů s různým územním působením. Výběr neprobíhal žádným z náhodných postupů, šlo o vyšetřovatele, kteří byli kontaktováni prostřednictvím jednoho jejich spolupracovníka a byli ochotni spolupracovat. Spolupráci neodmítl nikdo s oslovených.

Všem vyšetřovatelům byly kladeny stejné dotazy v přibližně stejném pořadí, byla jim poskytnuta možnost volně je doplnit vlastním komentářem a rozvést. Vyšetřovatelé tedy odpovědi v různé míře rozvíjeli a informace získané takto jsou také součástí tohoto shrnutí všech rozhovorů.

Jednotliví respondenti byli **zaměstnáni u policie** průměrně 18 a půl roku, rozpětí se však pohybovalo od 6 do 31 let celkové doby strávené u této složky. Na pozici vyšetřovatele pak dosud strávili jednotliví dotazovaní 12 a půl roku, znovu s rozpětím od 6 do 17 let. Lze s určitou opatrností říci, že šlo o spíše zkušené vyšetřovatele, kteří svou práci praktikují poměrně dlouho, ani v jednom případě nešlo o začátečníka. Vývoj v profesi u každého z nich je různý. Někteří absolvovali **celou profesní policejní dráhu** a seznámili se s různými druhy činností v roli policisty, což mnozí považují za užitečné. Jiní nastoupili na místo vyšetřovatele po **absolutoriu** příslušného vzdělání („nepolicejního“).

8.4.4 Výsledky a jejich hodnocení

Všichni vyšetřovatelé rozuměli popisům technik, reagovali na ně jako na známé – méně či více obvyklé a užívané postupy. Již toto zjištění je významné, vzhledem k odlišnosti policejní praxe u nás a v USA.

Vyšetřovatelé deklarovali používání určité skupiny technik v komunikaci se zapírajícím obviněným, nezaměřovali se pouze na jednu. To je v souladu s výsledky americké studie, kde se počet použitých technik v rámci jednoho úkonu pohyboval mezi 5-6 a každý vyšetřovatel měl spíše svůj oblíbený repertoár technik, než že by užíval jednu z nich nebo naopak všechny (tab. č. 1). Vyšetřovatelé také reflektovali různé podmínky užití technik.

Tabulka č. 1: preference postupů vyšetřovateli (n = 9)

(pozn. – zkrácený název techniky byl vytvořen jen pro potřeby přehlednosti zobrazení v tabulce)

Technika č.	přijata	s výhradou	odmítnuta	pořadí
1 – morální omluva	5	4	0	2
2 – neexistující důkazy	0	0	9	12
3 – odvolání se na svědomí	1	7	2	6
4 – důraz na roli vyšetřovatele	2	3	4	8
5 – pravdivost v zájmu podezřelého	5	3	2	4
6 – existující důkazy	5	3	1	3
7 – znejistění popírání viny	1	2	6	10
8 – chování prozrazuje lež	0	5	4	9
9 – rozpory ve výpovědi	7	2	0	1
10 – zmenšení závažnosti činu	0	2	7	11
11 – výzva ke spolupráci	6	1	2	5
12 – pochvala podezřelého	3	3	3	7

(1) Nabídka nějakého morálního odůvodnění, pochopení, psychologické omluvy pro jednání podezřelého za účelem podpory jeho pravdivé výpovědi, doznání

Tento postup je vyšetřovateli uváděn často jako přijímaný a není zařazen ani jednou mezi odmítané postupy. Může mít z psychologického hlediska mnoho podob – od reálného pochopení např. méně závažného či vysoce situačně podmíněného trestného činu s vysokým podílem vlivu okolí (např. u některých trestných činů mladistvých – vražda otce dcerou ve chvíli, kdy bije matku a vyhrožuje jí likvidací) až po předstírané sympatie, pochopení, projevené čistě účelově. Někteří vyšetřovatelé uvádějí, že tento postup lze použít v kontaktu s pachatelem, který má s obětí citový vztah. Pro vyšetřovatele je důležitým kritériem závažnost (společenská nebezpečnost) činu. Jsou činy, u nichž se dokáží do motivace obviněného reálně lépe vžít, pochopit ji, u jiných to jde těžko.

(2) Předložení důkazů, o nichž víte, že neexistují

Jde o nejvíce odmítanou techniku, jejíž použití vyšetřovatelé nepřipouštějí. Techniku lze označit z jako nebezpečnou. Za neetickou ji označují sami vyšetřovatelé. Dále dodávají, že její použití je neproveditelné v podmínkách po zahájení trestního stíhání proti konkrétní osobě, kdy je při úkonech přítomen obhájce obviněného a úkon je

protokolován.

V rámci Leova (podle Gudjonsson, 2003) výzkumu se tato technika umístila na 8. místě z 12 a byla zaznamenána ve 30% sledovaných případů. Lze tedy předpokládat, že se, přes svou kontroverznost vyskytuje.

(3) Odvolání se na svědomí podezřelého

Tato technika je častěji uváděna do skupiny „postupů s výhradou“, neboli s určitými specifikujícími podmínkami. Vyšetřovatelé reflektují omezené, leč ne bezvýznamné možnosti jejího využití. Zdůrazňují využitelnost této techniky u jedinců, kteří naznačí, že je zatajování něčeho důležitého trápí. Někteří také uvádějí zajímavý poznatek – že tento postup je využitelnější u obviněných, u nichž existoval citový vztah s poškozeným (obětí). To předpokládá u vyslýchané osoby nejen určité osobnostní charakteristiky, jako je schopnost emočního prožitku, vztahu k oběti, ale poukazuje to i na situační charakteristiky – právě ve vztahu k této oběti byl navázán emoční vztah. Uvádějí tak některé charakteristiky „emočních obviněných“, na něž je podobný postup aplikován (Inbau et al., 2004). Z hlediska psychologie osobnosti (event. psychopatologie) bychom mohli specifikovat její využití na situace, kdy jde o osobnost schopnou prožitků osobní, emoční vazby, viny, odpovědnosti, výčitek svědomí. Tyto charakteristiky chybí často u jedinců s disociaální poruchou osobnosti (Netík et al., 1997), jež je u pachatelů násilné trestné činnosti častá. Struktura svědomí pak může být neobvykle převrácená. Např. zavraždění „nepotřebné“, příliš staré a nemocné osoby se tak dostává ve své důležitosti na nižší příčku než „odsouzeníhodná skutečnost“, že dotyčný okradl vlastního otce. Proto není možné aplikovat vlastní hodnotový systém v rámci působení na obviněného. Tam, kde bude vyšetřovatel očekávat prožitky viny, tyto nebudou. Někteří vyšetřovatelé ještě zdůrazňují lepší možnost využití daného postupu u mladistvých obviněných.

(4) Zdůraznění role vyšetřovatele jako autority, profesionála

Daná technika je o něco málo více odmítaná, než přijímaná, není možné ji na základě výpovědí vyšetřovatelů vyhraněně zařadit. Někteří vyšetřovatelé charakterizují možnost využití tohoto postupu v situaci, kdy se u úkonu sejdou obhájci, obviněný a další osoby a v nastálém ruchu může být vhodné upozornit na sebe a ujmout se důrazněji vedení úkonu. Ti, kteří postup spíše odmítají, jsou toho názoru, že je vhodnější demonstrovat autoritu a profesionalitu svým chováním a přístupem, než ji otevřeně deklarovat. Někteří pak považují takové zdůraznění vlastní autority za nemístné. To již zřejmě vychází z osobnostních charakteristik a pracovního stylu daného vyšetřovatele. Otázkou

pak může dále být, která z forem demonstrace autority – explicitní či implicitní - je nejlepším nositelem autority a jakou konkrétní podobu je nejvhodnější využít. Mezi postupy ukazující na profesionalitu lze zřejmě zařadit dobré znalosti – obecné i o případu, strukturovanost, pružnost, emoční kontrolu a další.

(5) Říkat podezřelému, že je v jeho zájmu vypovídat pravdivě (přiznat se)

Tato technika patří mezi spíše preferované přístupy. Vyšetřovatelé vnímají prostor k jejímu využití pak zejména v případech zájmu podezřelého o činu hovořit. Např. v případě pachatele, který na čin neustále myslí, prožitek z něho je stále živý a trápí jej, o činu potřebuje mluvit. Takový obviněný se někdy dokonce pod tímto vnitřním tlakem „sesype“. Někteří vyšetřovatelé také zdůrazňují, že dotyčný si v některých případech opravdu může uškodit, když nebude vypovídat (např. případy polehčujících okolností; zapírat také může někdo, kdo kryje jiného pachatele). Někdy lze předložit za pravdu jisté konkrétní „výhody“. Znamé spíše např. z USA – viz případ Karly Homolky a výměny její výpovědi proti „hlavnímu pachateli“ rozsáhlé násilné sériové trestné činnosti – jejímu příteli za to, že pro ni nebude žádán trest smrti (Douglas, Olshaker, 1997; 1999; McCrary, 2003). Tyto nabídky však nesmějí figurovat přímo v rámci interakce vyšetřovatele s vyšetřovanou osobou.

(6) Předkládat mu během výslechu důkazy, které proti němu existují

Tato přijímaná technika je vyšetřovateli řazena k základním výslechovým postupům. Vždy je však otázkou taktiky načasování a způsob předkládání daných důkazů. Vyšetřovatelé proto doporučují postupovat opatrně, užít tento postup až v konfrontační části výpovědi, po jednotlivých předem naplánovaných krocích, neposkytnout z taktických důvodů obviněnému všechny informace najednou. Údaje navrhuji stupňovat a vybrané vůbec nesdělovat. Užití tohoto postupu předpokládá dostatek důkazního materiálu, což výrazně usnadňuje situaci vyšetřování a významně posiluje pozici vyšetřovatele v rámci úkonu. Hlavními nároky, kladenými na vyšetřovatele jsou trpělivost ve zvoleném postupu a pružnost v reagování na vyšetřovanou osobu. Vyšetřovatel musí utřídit informace podle charakteru a toho, jakým způsobem s nimi lze ve vyšetřování dále nakládat, k jakým cílům se jejich prostřednictvím lze dostat. Přípravu musí být vyšetřovatel připraven okamžitě pozměnit, pokud např. obviněný mění výpověď.

(7) Upozornění podezřelého, že by si neměl být tak jistý v popírání své viny

Tato technika patří v našem vzorku mezi odmítané techniky. Vyšetřovatelé připouštějí její užití snad jen formou naznačení. Z psychologického hlediska by se dalo říci, že jde o postup s větší mírou tlaku ve vztahu vyšetřovatele a vyslýchané osoby. Může možná naznačovat i to, že vyšetřovateli docházejí konkrétní argumenty a sahá k takovýmto upozorněním obecného charakteru. Aby nevznikl takový dojem, bylo by zřejmě potřeba aby po takovém varování následovaly konkrétní informace.

(8) Hovořit o tom, jak se chová, že jeho chování například prozrazuje lež

Využití této techniky je podle vyšetřovatelů podmíněno určitými faktory. Vyšetřovatelé shodně považují složku pozorování chování obviněné osoby v rámci komunikace za velmi důležitou a uvádějí, že je pro ně podstatným zdrojem informací. Nikdo z dotazovaných vyšetřovatelů se nezaměřuje na jeden projev, uvádějí, že sledují neverbální i verbální chování a jeho změny komplexně, jak složku formální, tak obsahovou. Někteří tedy navrhují spíše demonstrovat nedůvěru v chování než ji přímo verbalizovat. Někteří vyšetřovatelé radí hodnotit chování spíše pro sebe, nesdělovat přímo vyslýchané osobě svá podezření, aby nedošlo k prozrazení taktických informací. Dotyčný by tak byl informován, že jeho snaha kontrolovat lživé projevy selhává. To může mít různé dopady – zvýšení nátlaku na lhoutel osobu však vždy od lhaní neodradí, někdy je ale vyšší motivace uspět příčinou nejrozumnějších chyb (Vrij, 2008).

(9) Hledání rozporů přímo ve výpovědi podezřelého, toho, co si v jeho výpovědi odporuje

Technika je nejvíce preferovaným přístupem, není nikým z vyšetřovatelů odmítána. Někteří doporučují realizovat tento postup až ve 2. fázi výslechu - fázi dialogu, kdy se vyšetřovatel dotazuje na detaily cíleně. Vyšetřovatelé udávají, že přímo s tímto záměrem postupují tak, že se v průběhu výslechu opakovaně různými dotazy vracejí ke stejnému tématu, údaji a mohou tak přímo ve výpovědi event. rozpory podchytit. Postup vychází ze samotné podstaty výslechu, umožňuje pracovat přímo s obsahovým materiálem výpovědi, navíc bezprostředně ve výslechové situaci. Vyžaduje od vyšetřovatele detailní znalost spisu, aktivní podržení informací o činu, pečlivé naslouchání, průběžné vyhodnocování výslechu (úkonu) a schopnost improvizovat, vhodně začlenit event. změny do úkonu. To jsou sice běžně požadované kvality, jejich realizace je však v rámci zmíněného postupu klíčová a zároveň velmi náročná.

(10) Snaha zmenšit morální závažnost činu, dát najevo, záměrně, že čin nebyl tak

závažný, jak se může jevit

Tato technika patří v rámci našeho dotazování spíše k odmítaným, není nikým přijata bezvýhradně. Podle některých vyšetřovatelů jde o postup využitelný u mladistvých, kde existují i reálné úlevy v trestních sazbách z důvodu věku pachatele. Někteří zmiňují, že určité techniky, včetně této, se hodí více pro kriminalisty, kteří pracují jinými postupy za jiných okolností. Technika klade nároky na morální postoje vyšetřovatele. Patří mezi postupy minimalizace, neboli snahu zmenšovat závažnost činu záměrně, někdy klamně (Davis, O'Donohue, 2003).

(11) Výzva ke spolupráci, zdůraznění, že je důležité, aby spolupracoval

Tento postup patří ke spíše přijímaným postupům. Může navodit atmosféru povzbuzení a spolupráce. Vyšetřovatelé uvádějí, že spolupracovat jsou ochotnější ti obvinění (pachatelé), u nichž existoval s obětí emoční vztah. Ti vyšetřovatelé, kteří jsou proti užití tohoto postupu zdůrazňují a respektují právo obviněného hájit se jak chce, které mu dává zákon. Dle jejich názoru by při zdůrazňování opaku a tlaku na spolupráci šlo o obelhávání obviněného. Technika by mohla v určitých modifikacích užití být sugestivní, někteří jedinci by mohli vnímat jako nátlak otevřené téma – „co se bude dít, pokud nebudou spolupracovat?, jaký postih je čeká“. Aniž by byly konkrétní následky zmíněny. Někdy se takoví jedinci mohou snažit vyhnout se následkům třeba jen ve formě nesouhlasu a nespokojenosti vyšetřovatele.

(12) Pochvala obviněného nebo lichotka – záměrné pozitivní hodnocení za něco

Je technikou, která je v rámci našeho výzkumu vyrovnaně přijímána, přijímána s výhradami i odmítána. Její využití je viděno jako užitečné jen do určité míry. Podle některých vyšetřovatelů je tato technika použitelná znovu spíše u dětí nebo mladistvých, kde se může opravdu pracovat na nastavení pozitivnějšího vztahu a překonání odporu k výsledku či k policii jako instituci. U dospělých je její využití omezenější, někteří vyšetřovatelé zmiňují možnost jejího využití u osob s nižším IQ. To opět koresponduje s doporučeními autorů F. Inbaua et al. (2004), kteří zdůrazňují citlivost s intelektovým deficitem na pozitivní zpětnou vazbu. Nebezpečí takto cílené techniky je ve zvýšené sugestibilitě těchto jedinců (viz také subkapitola 3.2 o sugestibilitě).

8.4.5 Souhrn

Lze konstatovat, že vyšetřovatelé zmiňují důležitá úskalí a specifika některých technik. Reflektují některé **osobnostní charakteristiky** obviněného, které se mohou podílet na výběru techniky v přístupu k němu. Uvádějí například inteligenci jako důležitý aspekt, věk obviněného jako skutečnosti důležité pro volbu konkrétního postupu. Vyšetřovatelé dále uvádějí, že některé techniky jsou vhodné k použití u obviněných, kteří projeví znaky úvah o činu, prožitků viny, emočního vztahu k oběti. Tím vlastně uvádějí specifické osobnostní charakteristiky, které mohou hrát důležitou roli v taktice vyšetřování a jichž si všímá například i psycholog. Chybění těchto prožitků může naznačovat osobnost po emoční stránce oploštělou s možným předpokladem na výskyt disociální poruchy osobnosti. Vyšetřovatelé vnímají, že projevy emocí obviněného ve vztahu k oběti i jim otevírají šance komunikovat s obviněným určitým způsobem, navázat s ním kontakt a použít specifický přístup.

Vyšetřovatelé nezanedbávají i důležité **proměnné trestného činu**, které vstupují do jejich použití zmíněných technik. Jde např. o závažnost trestného činu, míru jeho podmíněnosti situací, okolím, jako důležitý faktor pro jejich schopnost vžít se do motivace obviněného ke spáchání činu. Ani vyšetřovatel se nevyhne osobním prožitkům v kontaktu se závažným trestným činem, je to přirozená součást jeho náročné profese. Pochopení motivace obviněného (nikoli však schválení činu) může být někdy nápomocné v rámci úplného objasňování trestného činu a navázání kontaktu s obviněným, někdy může být významnou překážkou. Skutečnost, že jsou si této stránky vyšetřovatelé vědomi je velmi důležitá a žádoucí a objevuje se i v užití konkrétních technik – např. technik č.1 a č. 3.

Další situační charakteristikou ovlivňující užití technik je **fáze vyšetřování** a množství dalšího důkazního materiálu. To, jak zdůrazňují, vyplývá ze samotné kriminalistické taktiky vyšetřování – načasování a stupňování předkládaných důkazů, konfrontace rozporů ve výpovědi, reflexe bezprostředně vnímaných projevů v chování obviněného. Množství těchto dalších skutečností může podpořit pozici vyšetřovatele. Leo ve svých studiích (podle Gudjonsson, 2003) sledoval i použití sekvence taktik. Typická sekvence dle tohoto autora začínala konfrontací podezřelého s důkazy, následovalo zdůraznění jeho viny, dále identifikace rozporů v příběhu nebo alibi podezřelého a další. Vzhledem k tomu, že naši vyšetřovatelé v komentářích uváděli, že konfrontaci s důkazy a rozpory ve vlastní výpovědi obviněného by prováděli postupně,

není příliš pravděpodobné, že by se typicky objevila hned na začátku.

Vyšetřovatelé uvádějí určitý repertoár „oblíbených“ technik, jsou však schopni i určité variability – tak, jak uvádějí vhodnost jednotlivých postupů pro některé specifické situace. Jejich variabilita je podmíněna zejména zkušenostmi, ale také jejich trvalejšími charakteristikami, jako je psychomotorické tempo a další. Úvahy vyšetřovatelů, vztahující se k jednotlivým technikám jsou velmi cenné. Postrádají ovšem dimenzi možné nátlakovosti a reflexe hrozby nepatřičného ovlivnění výpovědi obviněného. Jde o faktor, který není v českém prostředí příliš otevřeně diskutován. Pro další poznání interakce je důležité přistoupit k analýze záznamů reálných interakcí v rámci vyšetřování závažné trestné činnosti. V případech vyšetřování méně závažné trestné činnosti je výskyt daných technik s obsahem nátlaku minimální nebo žádný (Gudjonsson, 2003).

8.5 Druhá fáze výzkumu

8.5.1 Výzkumný materiál a postup jeho analýzy

Zdrojem materiálu pro analýzu dat byl **videozáznam trestního úkonu** prověrky výpovědi, pořízený policií v rámci vyšetřování. Videozáznam obsahoval kompletní nasnímání obrazu a zvuku úkonu. Použití takového materiálu je doporučováno zejména proto, že lze zachytit další proměnné, které přepis nezachytí, a které mohou nátlakovost úkonu rovněž odhalovat (Gudjonsson, 2003; Gillernová, Boukalová, Eds., 2006). Jsou to proměnné zahrnující hlasovou intenzitu vyšetřovatele – dopady extrémního ztišení či razantního hlasitého projevu až do intenzity křiku. Rychlost řeči či přerušování výpovědi vypovídající osoby. Zachycuje také ostatní důležité neverbální projevy – změny vzdálenosti vyšetřovatele, výrazná mimická signalizace a další.

Úkon je z tohoto zdroje **přepsán do formy textu, tzv. literárního opisu**, zachovávajícího dialekt. Přepis je zachycen pomocí normální abecedy (nevyužívá žádných specifických znaků), není upravován do spisovného jazyka (Hendl, 2005). Snahou je maximálně zachovat původní podobu komunikace – zachytit reálně použitá slova a jejich kontext. Přepis tohoto charakteru je zvolen z toho důvodu, že **cílem**

zájmu je posléze zejména **obsahově tématická rovina**.

Text je zkopírován do programu **Atlas.ti**, s jehož pomocí je umožněna **systematická analýza** vybraného materiálu. Konkrétním úsekům komunikace jsou přiděleny kódy (kategorie). Probíhá **tzv. proces otevřeného kódování** (Strauss, Corbinová, 1999). Jde o odhalení zásadních témat, jež mají vztah k položeným výzkumným otázkám, literatuře, pojmům, používaným účastníky, ale může jít i o nové myšlenky (Hendl, 2005).

Program umožňuje postupné vytváření **dalších kategorií**, opravy a změny kódů a vytváření poznámek k nim. Ty tak respektují skutečné potřeby analýzy daného výzkumného materiálu. Důležitým krokem je stanovení jednotek, které mají být do kategorií zařazovány, tzv. **záznamových jednotek** (Janoušek et al., 1986). Ty jsou co do své délky stanoveny různě, podle potřeby analýzy. Jde o jednotlivá slova i několik vět, jsou podřízeny obsahové stránce analýzy. Atlas.ti nabízí také, při jisté rovině abstrakce (ve formě kategorií) vracet se zpět k textu tak, aby nebyl ztracen kontext kódovaného materiálu.

Výsledkem je mimo jiné souhrn kategorií, u nichž lze hodnotit četnost a rozsah v rámci úkonu. Kategorie jsou v rámci kvalitativní analýzy následně **seskupovány, tříděny, jsou identifikovány obecnější kategorie** (Hendl, 2005).

Získané informace (zejména kategorie získané v rámci otevřeného kódování) jsou následně **interpretovány především ve vztahu ke konkrétnímu úkonu a případu** – ve vztahu ke konkrétní interakci. Nejsou činěny obecné závěry, ale hypotetické interpretace. Cílem je získat propojením daných kategorií s úkonem a diskusí o nich hlubší vhled do interakce mezi vyšetřovatelem a vyšetřovanou osobou a lepší poznání role výslechových technik v rámci této interakce.

Dalším krokem je tzv. **axiální kódování**, které zahrnuje soubor postupů, pomocí nichž jsou údaje po otevřeném kódování znovu uspořádávány novým způsobem, prostřednictvím vytváření spojení mezi kategoriemi, a to v duchu kódovacího paradigmatu, zahrnujícího podmiňující vlivy, kontext, strategie jednání, interakce a následky (Strauss, Corbinová, 1999). Tento krok je zdrojem dalších informací k dalšímu procesu ověřování v rámci zakotvené teorie, snaží se identifikovat **důležité dimenze a vztahy kategorií** (Hendl, 2005).

K finálnímu kroku v postupu zakotvenou teorií – selektivnímu kódování nebylo v rámci daného výzkumu zatím postoupeno.

8.5.2 Stručná informace o analyzovaném případě

Vybrán byl případ, kde podezřelá – obviněná osoba neuvádí informace v souladu s důkazními poznatky v soudním řízení. Zkoumání se tedy nezaměřuje na případ doznání této obviněné, jak je tomu v zahraničních pramenech o výslechových technikách. Zajímá se o komunikaci ve výše popsané konfliktní situaci, i za těch okolností, že k doznání následkem působení vyšetřovatele, ani později v rámci úkonu nedošlo. Zkoumání výslechových technik v rámci vyšetřování případů závažné násilné trestné činnosti se jeví jako účelné i za těchto okolností. Lze se zabývat souvislostmi a příčinami toho, že tyto postupy k doznání nevedly a vhodně tak doplnit poznatky o případech, kdy k doznání dochází. Některé efekty na interakci (např. zmenšení spolupráce následkem užití daných metod) se mohou objevit i nezávisle na tom, zda je doznání následkem užití daných technik.

Obviněná je obviněna z vraždy manžela. Její verze situace se opírá o tvrzení, že ona byla napadena cizím mužem, v domě, v pozdně večerních až nočních hodinách. Manžel večer odcházel do „hospody“, nevracel se. V rámci sledovaného úkonu prověrky výpovědi na místě činu popisuje obviněná útok. Byla údajně napadena v ložnici domu, kde spala, cizím útočníkem, bita pěstmi, lahví, dvěma křesly. Bránila se pouze pasivně. Pokusila se rozsvítit světlo, lustr byl útočníkem stržen, poté útočník utekl, aniž by dokončil útok na její osobu. Následně ještě trávila nějaký čas na místě, kdy seděla a rozmýšlela se. Poté v reakci na zvuky ze sousední místnosti do ní (do kuchyně) nahlédla, spatřila cizího muže, jak prohledává místnost, zabouchla dveře, utekla oknem, které z ložnice, jež byla v přízemí, vedlo bezpečně ven. Doběhla k sousedům. Tam si údajně uvědomila, že manžel ještě není doma, přes pokročilou noční hodinu (2h.) kdy již běžně doma býval. S přivolanou policií se dostavila na místo činu, vyčkávala uvnitř domu, policie na zahradě našla tělo mrtvého muže, jež byl zakrátko identifikován jako její manžel. Dotyčná byla odvezena do nemocnice k ošetření – s četnými rány na hlavě, ve vlasech, na rukou, zádech, nohou – většinou zhmožděninami. Manžel zemřel na následky čtrnácti bodných ran nožem do přední části těla – levé část hrudníku, břicha. Nůž, jež byl vražednou zbraní (jeho části – střenka, polámané držátko) byl policií nalezen v domě.

Vyšetřovatelé zvažovali několik verzí, včetně možnosti vniknutí cizího útočníka

do domu. Z místa činu nezmizely žádné věci. Zpočátku napadená manželka zavražděného se postupně stává v případě obviněnou. Mrtvý muž má na sobě četné stopy z ložnice domu, kde se vůbec neměl pohybovat (úlomky skla z lustru v ložnici a další), na inkriminované střeňce nože jsou nalezeny krevní stopy obou manželů, stejně tak jako vlákna z oděvu obou manželů. Krevní stopy se nacházejí na několika místech po domě, a to stopy opět obou manželů, i tam, kde se obviněná dle své výpovědi nepohybovala a další.

Soud má, mimo jiné, k dispozici posudky znalců, kteří zvažují možnost kriminálního jednání obviněné následkem otřesu mozku a následné amnézie, zkratkovitého jednání. Možnost tohoto vlivu však ve svém rozhodnutí soud neakceptuje, nicméně jednání obviněné vnímá jako jednání sebeobraně, nevylučuje patický afekt vzniklý následkem strachu, s vymizelými rozpoznávacími i ovládacími schopnostmi, v reakci na brutální útok fyzicky silnějšího opilého protivníka a dotýcnou zprošťuje viny. Výpověď jež není v souladu s důkazy hodnotí soud v některých bodech jako účelovou.

8.5.3 Základní charakteristiky sledované interakce

Z hlediska již dříve zmíněných proměnných, které se týkají **tónu komunikace a celkového komunikačního klimatu** (tzv. „Delivery“) (Gudjonsson, 2003), jež nelze zachytit obsahovou analýzou lze konstatovat, že neverbální a paraverbální charakteristiky jsou v daném případě značně podřízeny charakteru úkonu. Ten se odehrává v prostoru a vyžaduje pohyb, přemísťování se všech aktérů s hlavním účelem demonstrace jednotlivých dějů obviněnou. Jde o úkon prověrky výpovědi na místě činu, který se odehrává 2,5 měsíce po trestném činu. V rámci prověrky výpovědi obviněný, pokud s úkonem souhlasí, vypovídá k události a vlastní roli v jejím sledu, některé části může demonstrovat (podrobněji viz. Gillernová, Boukalová, Eds., 2006).

Dále lze konstatovat, že hlasový projev vyšetřovatelů je konstantní, přiměřený, bez výrazných změn. Jen v jednom místě uvádí vyšetřovatelka ztišeným hlasem: „To nevysvětlíte“, jde ale spíše o jakési konstatování, není zřejmé, že by její hlas zněl např. výhružně.

Ve shodě s typologií navrženou Gudjonssonem a Pearsem (in Gudjonsson 2003, s. 75) lze konstatovat, že v rámci způsobu vedení úkonu, atmosféry, typů otázek, lze

vysledovat jednak jev mnohočetných otázek – více otázek je vázáno za sebou – otázky však netvoří dlouhé sekvence, do nichž by obviněná nemohla vstupovat. Takovým postupem může vyšetřovatel přijít o odpovědi na některé otázky, na druhé straně může postup vést k přehlacení obviněného. Uplatněna je také technika dvou policistů vedoucích úkon, policisté se ale v úkonu střídají po dlouhých intervalech a nevytvářejí tak na obviněnou tlak simultánním kladením otázek. Jde o vyšetřovatelku a vyšetřovatele, rozdíl tedy může přinášet odlišné vztahování se obviněné k ženě a muži v roli vyšetřovatele.

Celý úkon trvá 84 minut s několika přerušeními. Dvě jsou technická z důvodu krátkodobé nefunkčnosti lampy, jedno přerušení navrhuje vyšetřovatelka ve chvíli dlouhodobé latence – rozmýšlení obviněné.

Dalším člověkem, který vstupuje do interakce je znalkyně. Jako žena a lékařka je z hlediska těchto rolí obviněné blíže. Její vstup je nesen klidným věcným tónem, z hlediska celkového klimatu úkonu klidným a neútočným.

Úkon je realizován ten samý den co výslech obviněné. Přináší možnost ověřit aktualizované vzpomínky v prostoru a napomoci v rámci předvádění v prostoru procesu vybavování informací. Vyšetřovateli přináší možnost ověření informací, které se mohou ve statické podobě výslechu jevit věrohodně. Zařazení dvou takto náročných úkonů v rámci jednoho dne může být zátěžové pro vyšetřovatele i obviněného, obviněný však nemusí s provedením úkonu souhlasit.

Jednotlivé sledované charakteristiky komunikace jsou obsaženy v kompletním seznamu kódů - viz příloha č.1.

8.5.4 Komunikace vyšetřovatelů a její analýza

- **Otázky**

Velmi důležitým komunikačním prvkem na straně vyšetřovatele jsou otázky. Oba vyšetřovatelé v průběhu celého úkonu kladou celkem 286 otázek. (Připadá průměrně 3,7 otázky na minutu úkonu, což je jen velmi hrubý údaj, neboť část komunikace zabírá znalkyně.)

Dle českých pramenů a právních úprav má stádium dialogu (kladení otázek) následovat až po monologu. To je jistě důležité, nelze však aplikovat tento požadavek

bez ohledu na kontext – zda jde o jeden z prvních úkonů s obviněným, nebo již o několikátý, kdy měl již možnost volně se k věci vyjádřit. Na druhé straně je však volná, nepřerušovaná výpověď, je-li jí dotyčný schopen, často užitečná i u několikátého úkonu, je-li to úkon něčím nový – např. odehrává-li se na místě činu, jako v analyzovaném případě.

V rámci aplikace otázek jsou rozlišovány četné typy otázek

- Jsou to jednak otázky **otevřené**, které zahrnují určité „pozvání“ podezřelému, aby provedl vyprávění o událostech, např: „Co jste dělal potom?“ (Gudjonsson, 2003). Jsou považovány za nesugestivní, což je vysoce žádoucí a podporují spontánní produkci dotyčné osoby (Gillernová, Boukalová, Eds., 2006). I další autoři je zařazují mezi preferované, motivující vyslýchaného k obsáhlejšímu sdělení (Spurný, 2003). Ve sledovaném úkonu bylo zaznamenáno ze strany vyšetřovatelů 135 otevřených otázek. Je to necelá polovina všech otázek, navíc jsou někdy otevřené otázky ještě doplněny otázkou uzavřenou, čili jejich potenciál otevírat komunikaci a samostatný projev vyslýchané osoby může být snížen. Příkladem otevřené otázky z daného úkonu je: „Z čeho tak usuzujete?“
- Další významnou skupinu tvoří tzv. **uzavřené** otázky, které jsou charakterizovány různě. Např. tak, že „na ně lze odpovědět několika slovy“ – příklad – „Jak jste se tam dostal, šel jste nebo jel na kole?“ (Gudjonsson, 2003, s. 80). Jiné prameny uvádějí, že pro ně jsou příznačné odpovědi typu ano-ne (Spurný, 2003), což je hledisko uplatněné v rámci zde uvedené analýzy. Tento typ otázek je aplikován ve fázi dialogu, také v případech málomluvnosti vyslýchaného či jeho snížených rozumových schopností (Gillernová, Boukalová, Eds., 2006). U těchto otázek lze předpokládat větší vliv sugesce, při pasivním postoji vyšetřovaného k úkonu navíc dotyčný nemusí uvádět žádné nové informace, přitakává či odmítá nabízené varianty. Úskalím může být i zvýšená tendence k souhlasu některých obviněných. V rámci sledovaného úkonu prověrky výpovědi bylo nalezeno celkem 119 uzavřených otázek položených oběma vyšetřovateli, což je nezanedbatelný počet. Již výše však bylo uvedeno, že nešlo o prvotní úkon a obviněná ten samý den o událostech vypovídala již v rámci výslechu. Příkladem uzavřené otázky z daného úkonu je: „Vy jste na něj spíš křičela, vidíte?“
- Další skupinu tvoří tzv. **alternativní otázky**, kdy jsou vyšetřovatelem přímo nabízeny určité alternativy odpovědí, většinou je jich více. Jde o typ otázek, který

je uplatňován především při komunikaci s obviněnými se sníženými rozumovými schopnostmi (Gillernová, Boukalová Eds., 2006). Otázka může být považována za do určité míry ovlivňující tím, že nabídka alternativ již představuje výběr informací, jež může odpověď vyslýchané osoby determinovat. Příkladem je: „Byla rána jedna, dvě, deset, více?“ či „Bylo auto červené, zelené, jiné?“ Tento typ otázky se objevuje v rámci úkonu celkem v 15 případech. Účelem byla zejména podpora výpovědi obviněné, nicméně se zmíněnými riziky. Příkladem z daného úkonu je: „Křeslo... jak letělo, nohama napřed a nebo tím opěradlem?“

- Odmítané skupiny otázek pak představují následující dvě skupiny: **Návodné otázky**, jež jsou nabitě, silně implikují odpověď, kterou chce tazatel slyšet. Podobně jsou charakterizovány **sugestivní otázky**, které „již v samotné otázce předjímají způsob a obsah odpovědi osoby“ a jsou považovány za zakázané (Chmelík et al., 2005, s. 173). Některými autory jsou do určité míry považovány za návodné i otázky uzavřené (Gudjonsson, 2003). Platilo by to však spíše pro otázky, které podsouvají velmi komplexní a nevyřčený fakt, např.: „Už jste nevěděla jak se bránit, tak jste bodla, že?“ (nejde o příklad ze zkoumaného úkonu). **Kapciózní** otázky jsou pak takové, které „dezorientují vyslýchanou osobu, otázky klamavé, úskočné, lstivé, předstírající umělý fakt, který neexistuje“ (Chmelík et al., 2005, s.174). Pokud by byly takové otázky v rámci úkonu zaznamenány, byly by již zařazeny do kategorie výslechových technik.
- V rámci daného úkonu byly ještě sledovány otázky **nedokončenou větou**, jichž bylo celkem 17. Ty mohou podpořit vyjádření vyslýchané osoby, ale také mohou být někdy méně jasné. Z příkladu „...první rána teda byla... „ je patrné, že jen z kontextu je jasné, zda chce vyšetřovatelka znát umístění rány, její sílu, překvapivost.
- Zvlášť byly zachyceny ještě dotazy na emoce, (pouze 2). Již jde o obsahovou charakteristiku dotazu – na rozdíl od předchozích charakteristik formálních. Může podporovat vyjádření o pocitech, motivaci obviněné a vést k lepšímu objasnění všech souvislostí trestného činu, zároveň může vytvářet emoční tlak. Znovu záleží na charakteru konkrétního dotazu. Příklad z úkonu: „...a teďka jste neměla strach, jestli někdo není venku?“

• Instrukce

Dalším aktivizujícím prvkem v rámci interakce ze strany vyšetřovatele jsou instrukce.

Mohou mít různou funkci – mohou zastupovat otázky, být formou žádosti s různou mírou direktivity. V úkonu jsou vyšetřovateli použity ve 47 případech, dá se tedy říci, že jsou využívány poměrně bohatě k doplnění otázek. Jde většinou o jasné a otevřené kroky sloužící k podpoře kontinuity úkonu, mající blízko k otevřeným otázkám. Příklad z úkonu: „Popište to, popište ten útok.“, nebo „Půjdeme se podívat tedy do ložnice, běžte prosím dál.“ Pokud vyšetřovatelka dává instrukce jiné přítomné osobě, jde o technicko-organizační záležitosti. Ty je potřeba respektovat pro zajištění průběhu úkonu, zároveň mohou plynulost komunikace s obviněnou narušovat. V rámci daného úkonu je instrukce jiné osobě vyšetřovatelem zadávána v 13 případech.

- **Potvrzení a „echo“**

V rámci komunikační výměny je facilitujícím prvkem potvrzení příjmu informace, které se děje jak na rovině neverbální (De Vito, 2008), tak jej lze sledovat na rovině verbální. Vyšetřovatelé používají celkem v rámci úkonu 104 takových potvrzujících signálů verbálního charakteru – jde ve velké většině o slova „ano“ a „dobře“. Tato vyjádření skutečně posilují pocit angažovanosti a soustředěnosti vyšetřovatele na úkon, zároveň mohou vyvolávat dojem „schválení“ informace vyšetřovatelem. Jde o prvek, který je sledován i např. v rámci terapeutického vztahu – a interakce terapeuta s klientem. Podobnou funkci může mít i tzv. „echo“ – doslovné opakování celé nebo části odpovědi obviněného. To se vyskytlo v rámci úkonu v 38 případech. Jde však o krok, který není některými zdroji doporučován. I tyto prameny sice uznávají, že může jít o prvek podpurný směrem k pokračování výpovědi, ale zároveň uvádějí, že „bezduché opakování odpovědi či ozvěna nejsou doporučeny“ – například dle závazné The Interviewer’s rule book – vydané The Central Planning and Training Unit (podle G. Gudjonssona, 2003, str. 81). Z tohoto hlediska by se mohl jevit počet opakování („echo“) jako nadbytečný, nicméně jeho funkce se zdá být v rámci úkonu opravdu spíše facilitační.

Např.:

- obviněná: „Tak postel je drátěnka.“
- vyšetřovatelka: „Tam je drátěnka.“ či
- obviněná: „Stejným způsobem.“
- vyšetřovatelka: „Stejným způsobem.“

- **Rekapitulace**

Dalším komunikačním prvkem na straně vyšetřovatele (vyšetřovatelů) je rekapitulace. Ta může sloužit ke zpřehlednění komunikace, ujasnění dosavadního děje v rámci úkonu, může být určitým shrnutím, parafrázováním, které je používáno v komunikaci ke zlepšení vzájemného porozumění, signalizaci zájmu o komunikačního partnera, podpoře mluvčího k rozvedení informací (DeVito, 2008). Může však obsahovat i skryté nebezpečí jisté interpretace či výběru jistých informací pro účely rekapitulace. Rovněž vstoupí-li vyšetřovatel s rekapitulací do naprostého ticha v rámci úkonu, může jeho další směřování také do značné míry určit.

V rámci daného úkonu znovu šlo o poměrně nezanedbatelný počet rekapitulací ze strany vyšetřovatelů – celkem 49. Poměrně zřetelně zpřehledňující funkci má rekapitulace: „Dostáváme se do okamžiku, kdy jste si šla lehnout těsně před tím, než jste usnula.“ Poněkud komplexnější a interpretativnější je pak souhrn: „To znamená, aby ten člověk vás mohl napadnout tím křeslem, tak musel tady z toho prostoru, kde stojím já, protože tady jste dostávala první údery, přejít tam k tomu křeslu, ale které hodil za vás a potom musel přejít tam“.

- **Oslovení obviněné**

Ve 22 případech vyšetřovatelé oslovují obviněnou. Ve všech případech je obviněná oslovena titulem, „paní doktorko“. Oslovení komunikačního partnera posiluje živost kontaktu a podporuje vazbu mezi komunikujícími stranami. Použití tohoto konkrétního oslovení zdůrazňuje respektovanou profesní roli obviněné, může posilovat její bezpečí v této roli, poukazovat na to, že i vyšetřovatelé skutečnost vzdělání respektují.

- **Ujištění**

V rámci úkonu se objevují celkem 3 ujištění. Ta směřují k podpoře obviněné a vztahu s ní. Děje se tak např. takto: „Budeme to dělat pomalinku, samozřejmě“.

- **Upřesnění**

Jde pouze o 2 dílčí specifikace určité informace v rámci úkonu. Znovu jde o kategorii, která má potenciál komunikaci podpořit, poskytnout určité detaily.

- **Technické informace**

Vyšetřovatelé coby moderátoři úkonu jej koordinují, je nutné, aby uváděli úvodní informace k úkonu podmíněné právními úpravami. Tyto informace jsou nezbytné, úkon

mohou ale i narušovat z hlediska kontinuity psychologického kontaktu s vyšetřovanou osobou. Tento typ vstupu je realizován ve 13 případech.

8.5.5 Použité výslechové techniky a jejich výskyt

Vybrané výslechové techniky byly kódovány podle svého výskytu, tzn., že všechny uvedené se v rámci úkonu vyskytly a nevyskytly se žádné další. V souhrnu se v rámci daného úkonu objevily následující výslechové techniky (jejich bližší popis a zařazení viz dále v textu):

Tabulka 2 – Souhrn výslechových technik zastoupených v rámci daného úkonu a jejich četnost

Název techniky uplatněné vyšetřovatelem (vyšetřovateli)	techniky celkem	vyšetřovatelka	vyšetřovatel
"Co by dělali ostatní?"	1	1	0
"Jste si jistá?"	2	2	0
"Nevyjasnila jste situaci!"	3	0	3
"To je zajímavý..."	1	0	1
Ironie	1	0	1
nabídka možnosti odhadu poté, co obviněná neví	3	3	0
odmítnutí informace od obviněné	5	2	3
opakování otázky vzápětí (do 5 dalších otázek)	4	3	1
podiv vyšetřovatele	2	2	0
podpora výpovědi odkazem na profesi obviněné	1	1	0
předestření logiky	15	13	2
předestření obecné informace	3	3	0
předestření reálií (z vyšetřování)	41	23	18
vyšetřovatel přímo vyjadřuje nedůvěru obviněné	4	2	2
vyšetřovatel připomíná předchozí výpověď obviněné	35	28	7
Spekulace	5	0	5
techniky celkem	126	83	43

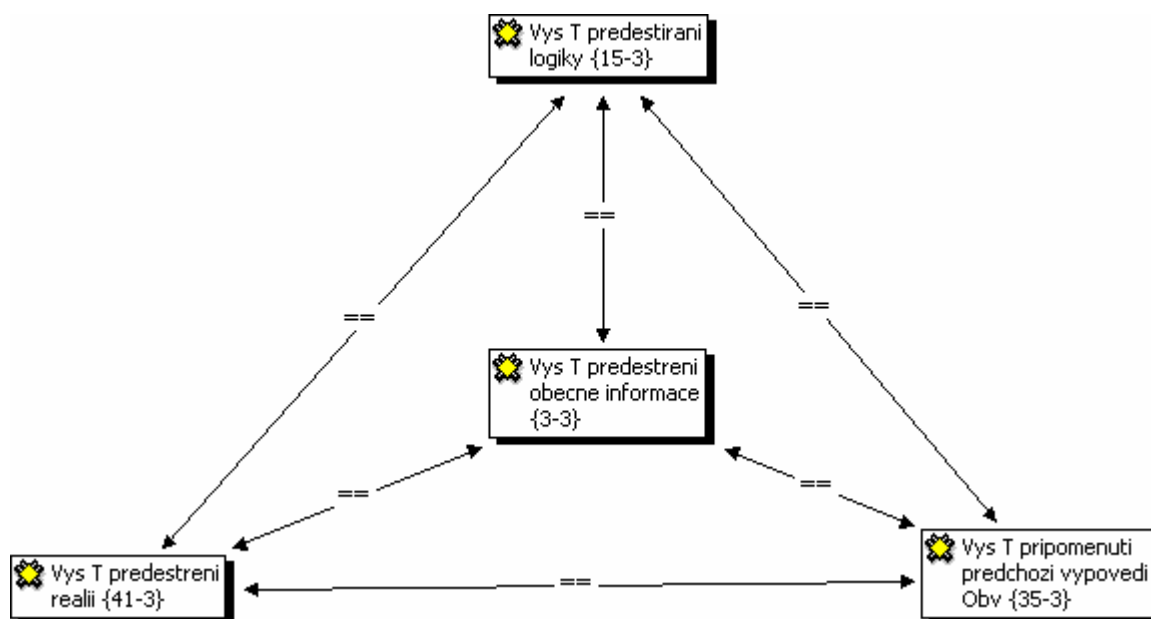
Výslechových technik, které byly nalezeny v rámci úkonu je celkem 16 různých, v úkonu bylo pak použití techniky (jakékoli) realizováno 126krát. Patnáct technik bylo tematicky zařazeno do schémat. Seskupení je jen námětové. Vytvořené sítě by měly být prověřovány dalším zkoumáním, s rozvíjením koncepce doplněním informací z většího počtu úkonů.

První vyšetřovatel – vyšetřovatelka obsáhla ve svém postupu více technik, její časové působení v rámci úkonu je delší – trvá celkem 64 minut, druhý vyšetřovatel vede úkon 12 minut, 9 minut pak interaguje s obviněnou znalkyně lékařka. Jen velmi

obecným posouzením lze konstatovat, že druhý vyšetřovatel užívá techniky častěji, například poměrně často predestirá obviněné reálie z vyšetřování. Může plnit tímto určitým způsobem i svou roli jako toho z vyšetřovatelů, který bude určen k častějšímu užití technik.

- **Výslechové techniky zaměřené na kognici**

Schéma 1: Výslechové techniky využívající zejména kognici obviněné

V úkonu byla nejpočetněji zastoupena skupina technik, které byly seskupeny mezi techniky zaměřené na kognici obviněné. Zejména tedy na její myšlenkové hodnocení různých informací. Celkem to bylo 94 vstupů spadající pod 4 výše uvedené techniky. Jejich sestavení ve schématu je jen námětové. Ve spodní části se nalézají techniky více vázané na konkrétní a ověřitelná data a informace. Směrem nahoru pak roste míra nejistoty zdroje informací. Obecná informace, ani logická úvaha již neobsahují tak snadno verifikovatelná data a obsahují tak větší prvek možné manipulativnosti.

Kognitivní hodnocení, nejčastěji realizované centrální – elaborativní cestou zpracování informací (Davis, O'Donohue, 2003) se zaměřuje právě na hodnocení věrohodnosti a spolehlivosti podávaných informací ve vztahu k jejich obsahu. I „informační čistota“ jednotlivých technik je však různá. Všechny se určitým způsobem zaměřují na myšlenkové hodnocení informací, ovšem informací různého charakteru – od ověřitelných důkazů až po „logické“ závěry. Heuristické vodítko, jež má podpořit

důležitost některých informací, je patrné z hlediska kvantity důkazů a jejich opakování (Davis, O'Donohue 2003). Informace z vyšetřování, další důkazy jsou prezentovány hojně a opakovaně. Někdy jsou drobně postupně doplňovány (našel se nůž – našla se střenka a čepel rozlomené – byly na něm stopy – dvě stopy krve – vaší a vašeho manžela), což může navozovat dojem většího množství důkazů nezvratné průkazné povahy a lze tento postup řadit mezi postupy obsahující jistý prvek tlaku.

Konkrétně jde v této skupině o techniky:

- **předestření reálií (z vyšetřování)** – jde o postup, který obsahuje prezentaci důkazů ve vyšetřování. Jde o důkazy, které podporují tezi pravděpodobného provinění, pachatelství obviněné. Specificky v daném úkonu jde o důkazy věcné, není to tedy odkaz na výpověď jiné osoby. Jde o důkazy, které proti obviněné v rámci vyšetřování skutečně existují. Jsou jí prezentovány postupně. Obviněná se s některými skutečnostmi, které proti ní figurují ve vyšetřování jako důkazy, setkává v rámci daného úkonu poprvé. Lze rovněž konstatovat, že si nemá v dané chvíli možnost informace ověřit. Možnou nepříznivou selektivitu informací a jejich kontrolu za takových okolností, ačkoli jde o informace v daném případě pravdivé, zdůrazňují někteří autoři (Davis, O'Donohue, 2003). Naproti tomu je pochopitelné, že vyšetřovatel nechce ozřejmit obviněnému v jakémkoli okamžiku vyšetřování množství a charakter důkazů. Dotyčný má nárok seznámit se se spisem před soudním řízením.

Gudjonsson (2003) zařazuje prezentaci důkazů mezi nátlakové techniky z oblasti maximalizace. Činí tak však zejména v souvislosti s použitím konfrontace obviněného hned na začátku úkonu, kdy prezentace důkazů většinou hned následuje úvodnímu sdělení o přesvědčení o vině dotyčného. Nebezpečnější je také v podobě nejasného uvedení důkazů co do jejich charakteru a rozsahu. Lze konstatovat, že tímto způsobem není technika v rámci daného úkonu použita

Konfrontace s důkazy je v rámci daného úkonu často užívaný postup. Např.: vyšetřovatelka: „Jenže když si vezmete, kde byste tam měla prostor abyste mohla uhnout, vždyť to křeslo zabírá většinu té postele“ nebo vyšetřovatelka: „Ale ještě zajímavější je, že na tom noži byla krev dvojího druhu na základě DNA a tím druhým byla krev vašeho manžela“.

- **vyšetřovatel připomíná předchozí výpověď obviněné** – připomenutí předchozí výpovědi je další důležitou a častou taktikou v rámci úkonů v trestním řízení. V daném úkonu se děje připomenutí obsahové stránky předchozí výpovědi, ať již v rámci jiného

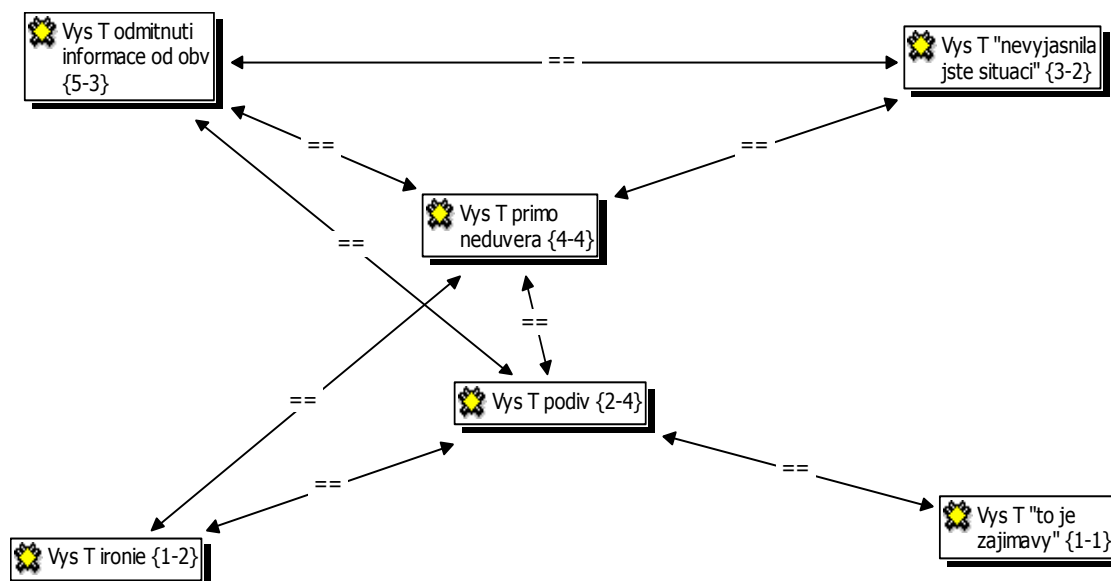
úkonu či v rámci daného úkonu, který probíhá. Jde o postup, který umožňuje snad nejlépe bezprostřední reakci obviněné. Méně manipulativní je však postup, kdy se připomínka předchozí výpovědi týká skutečně věcné stránky, nedovoluje totiž tolik prostoru pro interpretaci výpovědi vyšetřovatelem. Příklad: vyšetřovatelka: „Ale vy jste říkala, že křeslo vás minulo a ukazovala jste, že to křeslo dopadlo tady to znamená někam doprostřed mezi ty postele a ukazovala jste, že jste byla na kraji těch postelí“.

- **předestření logiky** – jde o postup, který již zahrnuje myšlenkové operace – interpretace situace vyšetřovatelem. To klade další nároky na kognici obviněného – který musí myšlenkový sled posoudit a kriticky zhodnotit, zda jde skutečně o vyčerpávající a správný závěr. Prostor pro tlak se zde vytváří větší, protože vyšetřovatel může uplatňovat nesprávná hlediska kauzality, svoji „vlastní logiku“. Takové posouzení situace se navíc nemusí týkat věcných aspektů úkonu, ale i „logiky“ hodnot apod. I v tomto se však zmíněný úkon drží věcné stránky. Příklad: vyšetřovatelka: „V případě, že jste byla tam, kde jste ukazovala, tak jste se s tím mužem musela střetnout, protože tam je nejbližší cesta k tomu vypínači vidíte?“

- **předestření obecné informace** – zahrnuje prezentaci nějakého obecného tvrzení o tom, jak daná věc ve světě, většinou v rámci společnosti je. Tvrzení již není důsledkem logického postupu, který je možné přezkoumat, ale jakési všeobecné znalosti. Platnost tvrzení může být velmi limitovaná, tvrzení může být předneseno za účelem vyvolání jistého dojmu či emoce, např. viny. V případě daného sledovaného úkonu šlo opět o porovnání postupu obviněné s těmito obecnými znalostmi, jako s určitým měřítkem věrohodnosti těchto postupů. Příklad: vyšetřovatelka: „Ale když vám jde o život, tak jsou vám doklady ukradený“.

- **Výslechové techniky obsahující hodnocení informací vyšetřovatelem**

Schéma 2: Výslechové techniky, v nichž je zařazeno hodnocení informací od obviněné a jejích projevů vyšetřovatelem

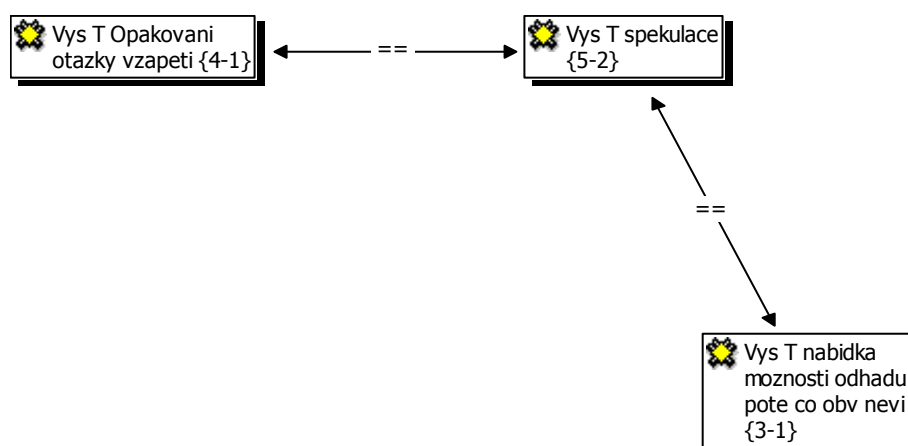
Do této skupiny bylo zařazeno celkem 6 technik, které nejsou tak často zastoupeny jako techniky v předchozí skupině, ale významně je doplňují. Jde o postupy, které více či méně otevřeně obsahují vyjádření vyšetřovatele k výpovědi, postojům obviněné. V horní části schématu jsou umístěny „silnější“ techniky – (např. apely nedůvěry řazený G. Gudjonssonem do kategorie „silné výzvy, apelu“). Ve spodní části jsou „slabší“ techniky, kde je nedůvěra vyjádřena pouze náznakem. Za poměrně jednoznačné a nekompromisní a tedy i poměrně silné lze považovat **přímé odmítnutí informace**, podávané obviněnou, např.: vyšetřovatelka: „Tady už nemůžete říct nevim“. Také přímé vyjádření vyšetřovatele k tomu, že **obviněná nevyjasnila situaci**, např.: vyšetřovatel: „abych vám řekl pravdu, v podstatě jste nám nevyjasnila tu situaci, která se tady stala“. Nepřichází zde ovlivnění určitým směrem, protože vyšetřovatelem není přímo dodána informace, jen odmítnuta informace pocházející od obviněné. Dalším, možná o něco slabším vyjádřením nesouhlasu vyšetřovatelem je vyjádření **nedůvěry**, např.: vyšetřovatel: „Jako já vám řeknu na rovinu, mě jste nepřesvědčila.“ Jde však o vyjádření osobní – více osobně vztažené k jeho nositeli, vyšetřovateli, což může být vzhledem k bezprostřední interakci pro obviněnou složitější situace. Ještě slabší je **podiv** vyšetřovatele nad informací, či nepřímé vyjádřený podiv formou **ironie** či ironického vyjádření ve smyslu „**to je zajímavý**“, např. vyšetřovatel: „.. připadá vám to všechno jako záhada že..?“

Podle G. Gudjonssona lze zařadit projev nedůvěry vyšetřovatele do oblasti technik označených souhrnně jako maximalizace, stejně jako zpochybnění, odporování výpovědi obviněného (Gudjonsson, 2003).

Značné uplatnění by v této kategorii mohla najít i heuristická vodítka změny názoru, postoje, jako je např. zdánlivá důvěryhodnost vyšetřovatele, jeho sebedůvěra v rámci kritiky a odmítání výpovědi obviněné, síla sociálních důkazů v podpoře ostatními, např. druhým vyšetřovatelem, který rovněž zdůrazňuje nepřesvědčivost paměťových výpadků obviněné v kritických oblastech výpovědi.

- **Výslechové techniky založené na zdánlivé „podpoře výpovědi“**

Schéma 3: Výslechové techniky zahrnující zdánlivou „podporu výpovědi“

Vyšetřovatel často pomáhá různým vypovídajícím osobám, nejčastěji svědkům, v rámci situace, v níž reprodukují svou výpověď, aby si lépe, například přesněji vzpomněli. Sem může spadat například technika **nabídky možnosti odhadu** poté, co dotyčný uvede, že informaci přesně neví. Tzv. svědecké odhady jsou běžnou součástí svědeckých výpovědí, neboť v podstatě informace udávané svědkem jsou velmi často odhadované, nikoli přesně měřené. Proto je technika (opět pouze námětově) řazena ve spodní části schématu, jako méně ohrožující. Je třeba mít na zřeteli, že přesnost takto získaných svědeckých informací může být velmi variabilní. V případě obviněného, který nepodává danou informaci, odpověď na otázku, může být výzva k odhadu, realizovaná např. alternativní otázkou, spíše projevem tlaku – vyšetřovatel vyžaduje

odpověď, trvá na ní. Předchozí průběh studovaného úkonu poukazuje na to, že obviněná vnímá odpověď „nevím“ jako častou a vhodnou alternativu, do upřesňování dějů se příliš nepouští.

Např.

- vyšetřovatelka: „Kolik těch ran tím křeslem jste dostala?“
- obviněná: „Nevím.“
- vyšetřovatelka: „Byla jedna, dvě víc... uhádnete, jestli byla jedna.“
- obviněná: „No to byla víc než jedna.“
- vyšetřovatelka: „Víc, tak kolik?“
- obviněná: „Aspoň čtyři.“

Trvající zájem vyšetřovatele o odpověď je také obsažen v technice **opakování otázky**, ta je však opakována v tomto případě nikoliv na žádost obviněné, ale z důvodu nespokojenosti vyšetřovatele s předchozí odpovědí.

Např.: - vyšetřovatel: „Je to tak pani doktorko, prachovka kterou jste si utírala krev tady v této místnosti se našla v kuchyni, kde se tam vzala pani doktorko, vysvětlete mi tuhle skutečnost.“

- obviněná: „To nevím.“
- vyšetřovatel: „Taky nevíte, jak se tam mohla dostat?“
- obviněná: „To nevím, opravdu ne.“

Jde o jednu z technik, jež u sugestibilnějších jedinců a dětí může vést ke změně výpovědi (Garven et al., 1997). G. Gudjonsson se zabývá opakovanými otázkami v souvislosti s prvkem „delivery“, jakousi obecnou atmosférou úkonu, způsobem vedení úkonu (Gudjonsson, 2003). Jeho upozornění na možnou škodlivost tohoto postupu se však vztahuje spíše k dlouhým, nenarušitelným sekvencím otázek kladeným vyšetřovatelem, často bez možnosti pro obviněného do spádu komunikace jakkoli vstoupit či střídání dvou vyšetřovatelů. Jak již bylo uvedeno dříve, v rámci sledovaného úkonu nebyly sekvence opakovaných dotazů dlouhé, ani střídání vyšetřovatelů nebylo realizováno formou simultánního působení obou vyšetřovatelů, ale vystřídáním po určitých úsecích úkonu. Z tohoto hlediska tedy tato technika pravděpodobně nepůsobila velmi silně. Je třeba opět vzít v úvahu i to, že se vyšetřovatel chce ujistit o správném pochopení dotazu obviněnou a také správném zachycení její odpovědi.

Technika **„spekulace“** je technikou podpory imaginace, kdy je obviněná požádána, aby si vybavila nuž, který „by měla u postele, kdyby tam nějaký měla“. Technika logicky vychází ze snahy vyšetřovatele specifikovat nuž, který by obviněná

při nějaké běžné činnosti v ložnici použila – obviněná popisuje nůž na zeleninu. Tato technika však může vést k představám, které jsou pak považovány za výpovědi o rysech, aspektech činu, něčím, čím však nemají dle zadání být (Davis, O'Donohue, 2003). Psychologické rysy takovéto představy o činu jsou velmi zajímavé, nejsou však určujícími důkazy. Proto jsou dvě posledně zmíněné techniky umístěny v horní části schématu jako takové, jež jsou častěji považovány za určitým způsobem nebezpečné z hlediska jejich použití v rámci výslechové interakce.

• Další použité výslechové techniky

Již jen výjimečně zastoupenými technikami je např. technika – „**Co by dělali ostatní**“, kdy se vyšetřovatel odkazuje na možný postoj, názor ostatních, který ale může vytvářet sám, účelově. Jde o nabízení určitého typu sociální normy (Cialdini, 2007), která má sloužit k porovnání s chováním obviněné. Může jít o nabídku morálního postoje, chování, názoru. Příklad: vyšetřovatelka: „Vy jste doma sama a určitě budete předpokládat, že v tom domě ještě by někdo měl být, vidíte, každý by asi třeba volal o pomoc..“

Rovněž zřídka se objevuje **odkaz** vyšetřovatele **na profesi**, přímo vyjádřený, tedy nikoliv pouze prostřednictvím oslovení. Může být spojen s očekáváním uplatnění profesionálních zkušeností pro porovnání, odhad, lepší vybavení informací. Profese má vliv na kvalitu svědecké výpovědi ve smyslu lepšího zapamatování profesně blízkých informací (Gillernová, Boukalová, Eds., 2006), pouhý odkaz na ni ze strany vyšetřovatele však výkon pravděpodobně nezlepší, naznačí však, že se to očekává. Takový odkaz může mít i funkci lichotky – snaha zdůraznit respekt a očekávané pozitivní vlastnosti náležící danému profesionálovi vyšetřovatelem. Příklad: vyšetřovatelka: „Jak byste popsala to funění ...bylo to funění jako alkoholika nebo jako rozčileného člověka, vy jako lékařka to jistě dokážete odhadnout....“

Ojedinelou je také technika zahrnující jistou výzvu obviněné, zda si je **jistá** tím, co tvrdí. V daném případě použití této techniky v rámci úkonu se může jednat o vyjádření nedůvěry, zároveň jde o opakování dotazu na dané téma – což jsou obecnější přístupy uvedené i výše. Příklad: vyšetřovatelka: „A teď mi řekněte, víte jistě, že manžel nebyl tady v té místnosti?“

8.5.6 Analýza použití technik

Úkon lze dokreslit, již jen stručně přehledem některých technik, které se neobjevují a event. domněnkami o tom, proč je vyšetřovatel nezařazuje. Z dvanácti technik, které byly **předloženy vyšetřovatelům ke zhodnocení v rámci první fáze výzkumu**, se v rámci daného úkonu vyskytují dvě – techniky č. 6 a 9 – předkládání existujících důkazů a rozpory přímo ve výpovědi. Tyto techniky obsadily 3. a 1. místo v preferovanosti vyšetřovateli. V rámci sledovaného úkonu se vyskytly i další, které bude pravděpodobně možné v budoucnu ještě rozšířit či naopak sloučit pod určité obecnější kategorie technik.

Ostatní techniky z těch, které byly vyšetřovateli hodnoceny se v rámci sledovaného úkonu nevyskytly. Zařazena nejsou morální odůvodnění činu, vyjádření jeho pochopení, zmenšení morální závažnosti činu, apely na svědomí podezřelého (1 a 3, 10). Důležité je, že úkon vlastně není postaven na předpokladu provinění obviněné. To je významné, neboť bylo prokázáno, že předpoklad provinění uvádí do pohybu proces určitého sebezpotvrzení, které nakonec v očích neutrálních pozorovatelů ovlivní hodnocení nevinné osoby jako provinilce (Kassin, Goldstein, Savitsky, 2003). Chybí tak vlastně první krok tzv. Reidova postupu (Inbau et al., 2003). Vyšetřovatelé přistupují v tomto směru adekvátně z pozice presumpce neviny i v tomto případě, kdy podezření je velmi silné. Tím se vlastně možnost využití těchto postupů zmenšuje. Výše zmíněné chybějící techniky by bylo možné zařadit mezi tzv. minimalizační techniky (Kassin, McNall podle Gudjonsson 2003, s. 91).

Rovněž chybí výzvy ke spolupráci a zdůraznění, že je v zájmu obviněné vypovídat, přiznat se (5 a 11). „Zájem“ obviněného bývá vyšetřovatelem naznačen různě – vyšetřovatelé obecně nabízejí různé „zisky“ jako důsledek doznání. Pokud by daným benefitem v tomto případě měla být úleva svědomí, což je poměrně častý motiv pro nasazení tohoto postupu, je třeba konfrontovat jej se skutečností, že dotyčná se po činu poměrně rychle fyzicky i psychicky zotavuje a neprojevuje lítost, ani během úkonu, konstatují to např. i znalci z oboru psychologie a psychiatrie. Pokud by byla pachatelkou trestného činu, lze pochybovat, zda by tyto emoční pohnutky svědomí byly dostatečnými pro větší otevřenost v její výpovědi.

Obviněná není přímo upozorněna, že by neměla popírat svou vinu (technika č. 7), jak již je výše zmíněno, její vina není v daném okamžiku nastíněna přímo, jen nepřímou přes důkazy. Přímo je vyjadřována jen nedůvěra, ale formulace provinění

neprobíhá. Obviněná také nedostává přímou zpětnou vazbu ohledně toho, že její chování, projevy, by prozrazovaly lež (technika č. 8), spíše jsou zdůrazňovány nesrovnalosti v obsahové části výpovědi v konfrontaci s jejím prováděním – předváděním v rámci úkonu. Vyšetřovatelé se nesnaží přiblížit obviněné lichotkami (technika č. 12), určité zdůraznění respektu k její osobě a profesní roli vyjadřuje oslovení „paní doktorko“.

Vyšetřovatelé přímo nezdůrazňují svou profesní roli ani zkušenosti (technika č. 4), rovněž se neobjevuje značně kontroverzní a odmítaná technika předkládání neexistujících důkazů (technika č. 2).

Techniky aplikované na obviněnou v tomto případě obsahují ve větší míře postupy doporučované pro interakci s tzv. „**neemočními pachateli**“. Ti údajně neprožívají provinění, výčitky svědomí (další charakteristiky viz dříve v textu, či Inbau et al., 2003). Postupy aplikované na tyto obviněné obsahují většinou analýzu faktů, apelují na rozumové schopnosti, logické myšlení, více než na emoce a vyšší city (Inbau et al. 2003). Zatímco snaha o zdůraznění možného provinění prostřednictvím důkazů se objevuje, poukaz na „rozumnou volbu říci pravdu a doznat se“ nikoli. Obviněná nicméně na tyto postupy připuštěním vlastního provinění, doznáním, nereaguje. Techniky zacílené na tzv. „**emoční pachatele**“ v podstatě téměř chybí, obviněná se skutečně téměř jako tento typ pachatele neprojevuje. Přesto není jasné, jak by na konkrétní postupy z této skupiny obviněná reagovala.

Souhrnně lze také klasifikovat některé použité techniky jako spadající do skupiny charakteristik soustředěných pod **faktorem 6 – „měkká výzva“**, kam spadá prezentace důkazů, a v rámci **faktoru 2 „silná výzva“**, kam spadá zvýraznění nekonzistencí výpovědi (Gudjonsson, 2003). Dle **faktoru 4** lze pak klasifikovat **styl dotazování**, obsahující uzavřené otázky, echo a vícečetné otázky, jako možné spolupůsobící skutečnosti působící směrem k doznání. V rámci úkonu se neobjevují komponenty **faktoru č. 3**, který je nazván „**manipulace**“, ani **faktoru 1 – „zastření“**. Jedinou aktuální položkou posledně zmíněného faktoru by mohla být manipulace úzkostí podezřelého – například gradace důkazů může úzkost vyšetřované osoby zvyšovat, nicméně v rámci sledovaného úkonu se nezdá, že by toto zvýšení úzkosti bylo plánováno a vyšetřovatelem tedy manipulováno. Rovněž nejsou zastoupeny komponenty **faktoru 5 – „apelačního“** faktoru.

8.5.7 Komunikace obviněné a její analýza

- **Odpovědi „věcné“**

V rámci skupiny tzv. věcných odpovědí či popisů jde o odpovědi, které se vztahují k popisu něčeho konkrétního, verbální sdělení obsahující informace. Zvlášť byly kódovány odpovědi na dotazy, kterých bylo 156 a popisy, které nenásledovaly po přímém dotazu, ale i po instrukci, nedokončené větě či byly spontánním pokračováním ve výpovědi, kterých bylo 54, celkem tedy 210 reakcí tohoto charakteru. To naznačuje jistou aktivitu obviněné v rámci úkonu, její ochotu sdělovat určité údaje ve vztahu k události. Nicméně není tím sdělena kvalita údajů a rozsah odpovědí. Vypovídající by také byla podrobnost takových odpovědí spojená s konkrétní oblastí, o níž se obviněná vyjadřuje – zda jde o skutečnosti klíčové v rámci vlastního trestného činu, či okrajové. Např.: „Ano, to je ta kuchyň.“ či „No, většinou bývala přikrytá tím zeleným přehozem, ale teď když jsme tu byli nebo když jsme tu pobývali déle tak většinou jsem nechávala jen tu deku přikrytou přehozem a polštáře už né jako takhle většinou jsem to nechávala“.

- **Echo**

Také obviněná používá tento komunikační prostředek, a to ve 21 případě, někdy dochází k prolnutí těchto typů odpovědí na obou komunikačních stranách. Může naznačovat snahu minimalizovat uvedené informace, také tendenci podpory komunikace a vztahu s vyšetřovatelem ze strany obviněné.

Např.:

- vyšetřovatelka: „Dobře, takže kam šly ty údery říkáte ...do nosu do brady?“
- obviněná: „Do nosu, do brady, do hrudníku.“
- vyšetřovatelka: „Do hrudníku.“
- obviněná: „Do hrudníku.“

- **Odpověď s nejistotou**

Obviněná se snaží odpovědět, ale není si v něčem jistá. Tato kategorie byla odlišena od odpovědi nevím, která neobsahovala již žádné další informace. Je možné konstatovat, že u částečné nejistoty je patrná snaha alespoň uvést nějaké informace, určitá míra nejistoty nemusí být znakem nevěrohodné výpovědi, právě naopak (Vrij, 2008).

Drobnou nejistotu projevila obviněná v 19 případech, silnější ve 12 případech, celkem se prvek nejistoty objevil ve 31 odpovědi.

- **Odpověď „nevím“**

Obviněný má jistě plný nárok neznat odpovědi na některé otázky vyšetřovatele. Použití této odpovědi obviněnou je v daném úkonu poměrně časté – vyskytuje se v 52 případech. Kontrastují s jistotou v jiných otázkách, které se týkají stejné věci – útoku neznámým pachatelem.

- **Odmítnutí**

To, že obviněná odmítá informace nebo verze nabízené vyšetřovatelem (v 16 případech) naznačuje, že se vymezuje, není určitě beze zbytku ovlivnitelná a připravená souhlasit se všemi složkami působení vyšetřovatele. Naznačuje to, že její odpor vůči vlivu vyšetřovatele je aktivní i během daného úkonu. Právě sebejistota jejího odporu ohledně některých informací poměrně kontrastuje s rozsáhlou nejistotou ohledně samotného klíčového děje útoku cizí osoby na ni. Příklad odmítnutí: „Ne, to nebyl můj muž“.

- **Přítakání**

Mezi reakcemi a odpověďmi obviněné se vyskytuje i přítakání. Souvisí také s množstvím uzavřených otázek, nikoli však přímo, dále také s rekapitulacemi uváděnými vyšetřovateli. Takový souhlas se vyskytl v poměrně vysokém počtu – 51 případu.

- **Věcná odpověď na něco jiného**

Odpověď, v níž obviněná sice uvádí věcné údaje, ale odpovídá de facto na něco jiného, než na co byla tázána se vyskytla v 7 případech. Pravděpodobné hypotézy mohou být, že dotyčná otázce nepochopila či se chce odpovědi na ni vyhnout.

Např.: - vyšetřovatelka: „Ale pořád je tady tma, vidíte?“

- obviněná: „No, ale neodpovídal mi“

- **Neodpovídá**

Jde o situaci, kdy odpověď nepřichází vůbec. Vyskytla se v 8 případech. Důležité je zjistit, co se děje, reakce je na vyšetřovatele. Může jít o sekvenci otázek, kdy obviněný nedostává možnost odpovědět, může se zamýšlet, stydět, být zaražen, nebo odpověď signalizovat neverbálně.

Např.: - vyšetřovatelka: „Paní doktorko, měla jste tady v ložnici nůž?“

- obviněná: (krčí rameny).

- **„Myslím, že to tak muselo být.“**

Jde o odpověď, která si zaslouží drobně zvýšenou pozornost. Podle některých postupů obsahových analýz prováděných za účelem hodnocení věrohodnosti výpovědi, například postupu zvaného Reality monitoring, mohou být reference ve výpovědích, vztahující se k myšlenkovým pochodům, více „podezřelé“ z nevěrohodnosti (Vrij, 2008). Autor výpovědi se nevyjadřuje přímo k popisu události, ale vkládá do něj své myšlenkové pochody, jako by se od zážitku poněkud distancoval. V rámci úkonu se takováto reference objevuje ve výpovědi obviněné dvakrát. Nelze ji přímo propojit se lží, nicméně si zaslouží pozornost. Příklad: obviněná: „No, ...já myslím, že jsem to slyšela, protože byla tma“.

- **Odkaz na emoce**

Obviněná referuje během úkonu šestkrát o emocích. Výpovědi obviněných o jejich emocích, ať už vztahující se k průběhu trestné činu či k úkonu mohou být důležitou součástí posouzení motivace a osobnostních charakteristik dotyčného. K jejich určení samozřejmě nevedou přímo, nicméně psychologické poznání osobnosti dotyčného, realizované např. diagnostickými metodami v rámci znaleckého posouzení mohou značně prohloubit. Důležité jsou i zmínky ohledně aktuálního prožívání v rámci úkonu, jež mohou odkazovat na důležité ovlivňující podmínky. Mohou naznačovat limity vyslýchané osoby v účasti v rámci úkonu. V rámci některých zdrojů, jak je uvedeno i dříve v textu, je podpora některých emocí v rámci vyšetřování záměrná, s cílem posílit argumentaci vyšetřovatelů směrem k doznání (Inbau et al., 2004). V rámci sledovaného úkonu se vyskytují zmínky o emocích šestkrát, nelze říci, že by je vyšetřovatelé vyvolávali a nějak akcentovali, rozvíjeli a využívali je tak k tlaku na obviněnou. Např. - obviněná: „Byla tma, já jsem se bála, já jsem nevěděla, co se děje...“
nebo - vyšetřovatel: „Chcete k tomu něco říct, paní doktorko?“
- obviněná: „Ne, já jsem úplně šokovaná“.

- **Latence**

Jde o opožděné odpovědi nebo reakce obviněného na dotaz či podnět ze strany vyšetřovatele. Zpoždění je různými zdroji definováno v různé časové délce, např. 5 vteřin. Je zkoumáno i ve vztahu ke zvýšené kognitivní zátěži při vytváření lživé výpovědi, nebylo však naprosto spolehlivě se lhaním propojeno (Vrij, 2008). Účelné může být přímé propojení latence s obsahovou oblastí, která byla předmětem

předcházejícího dotazu. V rámci sledovaného úkonu se tento jev vyskytl jen dvakrát, vedl však k nabídce přerušení úkonu ze strany vyšetřovatelky, kdy jedna z latencí vysoce převyšovala dobu běžného zamýšlení se nad odpovědí.

Příklad: - vyšetřovatelka: „Protože, když si vzpomenete co jste dneska vypovídala, tak to dřevěné křeslo je pro vás hrozně důležitý, to nemohlo být až po .. to nemohlo být před tím čalouněným křeslem, paní doktorko, jak jste to vypověděla, tak tam by se vám zhroutila druhá část výpovědi, to znamená okamžik rozsvícení a poprvé se podívání na toho člověka, který je tady..“

- obviněná: „No..moment, tak já si to musím rychle srovnat“----- (oddech)--(oddech)- (oddech)

- vyšetřovatelka: „Chcete pauzu?“ (Pozn. – zde přichází latence po použití výslechové techniky – připomenutí předchozí výpovědi obviněné – techniky viz dále v textu.)

- **Oslovení**

Obviněná dvakrát oslovuje vyšetřovatelku „paní doktorko“, oslovení je obviněnou používáno ve smyslu podpory vztahu s vyšetřovatelkou spíše za účelem podpory vlastní věrohodnosti, důrazu ve výpovědi obviněné. Např.: obviněná: „Paní doktorko, já jsem byla v takovém šoku, že vopravdu nevím.“

- **Obviněná se na něco doptává**

V šesti případech se obviněná na něco doptává. Tento krok lze pojmout jako aktivní přístup obviněné k účasti v úkonu se snahou si získat potřebné množství informací.

Např.: - vyšetřovatelka: „Jak vy jste ležela, ležela jste dlouho, když jste zjistila, tady ten nezvyklý zvuk za vámi?“

- obviněná: „Jako myslíte jak jsem ležela dlouho?“

- **Upřesnění**

Jen dílčí roli má upřesnění, které se vyskytlo pouze jednou, jde o obsahové navazující doplnění výpovědi obviněnou.

8.5.8 Reakce obviněné na použití technik

Kromě vlastní aplikace technik a jejich spektra je jistě dalším velmi zásadním krokem poznání reakcí obviněného na tyto techniky. Často jsou sledovány pouze případy, kdy

dojde následně po použití nejrozumnějších technik k doznání dotyčné osoby k činu (ať již pravdivému, či nepravdivému). Důležité jsou ovšem i reakce přímo způsobené danými technikami a jejich možné příčiny. Reakce byly opět seskupeny podle skupin technik.

Souhrnně je poměrně značný počet odpovědí „nevím“, v kombinaci se značnou jistotou výpovědi v jiných detailech. V rámci rozsudku se vyjadřují k možným vlivům duševního rozpoložení a event. zranění na zapamatování událostí četní znalci z oboru neurologie, psychiatrie, psychologie. Diskutovány jsou stavy amnézie a automatického jednání ve spojitosti s úrazy hlavy, otřesem mozku. Tato varianta je opuštěna zejména z důvodu méně závažných zranění na hlavě, která tezi útoku na hlavu plnou lahví, pěstmi a dvěma křesly nepodpořila. Další variantou je patický afekt, nápadné je však zachování některých vzpomínek, ve stejných časových intervalech, jako jsou vzpomínky, jež se nezachovaly. Emoční reakce v podobě pláče či smíchu se neobjevuje, v okamžiku přerušení výpovědi – uvedeno výše v textu – jde o intenzivní soustředění, pravděpodobně kognitivní zátěž a možná i zmatení obviněné, vše v nabídnutém čase zpracovává.

Tabulka č. 3: reakce obviněné na výsledkové techniky zaměřené na kognici

(pozn. – pokud je údaj uveden ve formě např. 2+1, poukazuje na to, že na danou techniku reagovala daným způsobem obviněná dvakrát prvním vyšetřovateli a jednou druhému vyšetřovateli; je-li uveden jen jeden údaj, vztahuje se k prvním vyšetřovateli)

reakce	Celkem reakcí na techniky této kategorie	Logika	Připomenutí předchozí výpovědi	Předestření reálií	Obecné info
Celkem počty užití technik této kategorie	-	15	35	41	3
Výp. S nejistotou	10	1	5+3	0+1	-
Neví	25	3	2+2	7+11	-
neodpovídá	3	-	-	2+1	-
Odmítnutí nabízené verze	10	3	2	5	-
Odp. /popis věcná	31	7	14+1	5+3	1
přítakání	15	2+2	5+1	1+2	2
echo	2	-	-	1	1
Oslovení vyšetřovatelky	3	1	1	1	-
Latence	5	1	4	-	-
rozmýšlení	4	2	2	-	-
Odkaz na emoce	2	1	-	1	-
Odp. věcná na něco jiného	2	-	1	1	-
„myslím“, že to tak bylo	1	-	-	1	-

Z výsledků uvedených v tabulce je patrné, že **podporu věcné výpovědi** obviněné nejlépe splňuje technika připomenutí její předchozí výpovědi, kdy obviněná přistupuje na to, že bude reagovat na rozpory dvou výpovědí, objasňovat a doplňovat předchozí údaje či, pokud jsou souladné, na ně naváže. Na velmi věcnou techniku předestírání důkazů, reálií, reaguje častěji nevím, a vyšetřovatelům (ani znalkyni - lékařce) se nedaří obviněnou v reakcích na předestřené důkazy více pohnout k jejich osvětlení, možné roli na místě činu a podobně.

Tabulka č. 4: reakce obviněné na výslechové techniky zaměřené zejména na hodnocení informací a reakcí obviněné vyšetřovatelem

Reakce /technika	Celkem reakcí na techniky této kategorie	Odmítnutí info od obviněné	Přímo nedůvěra	„Nevyjasnila jste situaci“	Podiv	Ironie	„To je zajímavý“
Celkem užití technik této kategorie	-	5	4	3	2	1	1
Výp. S nejistotou	1	0+1	-	-	-	-	-
Neví	5	1+1	0+1	0+1	1	-	-
Odmítnutí nabízené verze	2	1	1	-	-	-	-
Odp. /popis věcná	3	0+1	-	0+1	1	-	-
přítakání	4	-	1+1	0+1	-	0+1	-
Echo	1	-	-	-	-	-	0+1

Reakce obviněné na různá hodnocení výpovědi vyšetřovatelem nejsou příliš četné, proto jejich souhrn je jen slabě námětový. Zdá se, že se těmito postupy nedaří podpořit spolupráci a ochotu na klíčové oblasti vypovídat podrobněji. Věcné odpovědi jsou zastoupeny velmi málo. Spíše se zdá, že obviněná na projevy nedůvěry přítakávala a opakovala svůj postoj, že neví podrobnější informace.

Tabulka č. 5: reakce obviněné na výslechové techniky zahrnující zdánlivou „podporu výpovědi“

Reakce	Celkem reakcí na techniky této kategorie	Opakování otázky vzápětí	„spekulace“	Nabídka možnosti odhadu
Celkem počty užití technik této kategorie	-	4	5	3
Výp. S nejistotou	1	-	-	1
Neví	4	2+1 (trvá na svém)	-	1
Odp. /popis věcná	8	1 (trvá na svém)	0+5	2
přítakání	1	-	0+1	-

V této kategorii se výrazněji projevuje ochota obviněné spolupracovat na tzv. „spekulaci“, přistupuje na dotazy ohledně nože, který by měla v ložnici, kdyby jej tam měla a popisuje jej, jaký by byl. Naopak při opakování otázky na svém, což znamená, že tento postup ji příliš k rozšíření její výpovědi neposouvá.

Na taktiku zahrnující možnou volbu chování v dané situaci ostatními lidmi reaguje věcnou odpovědí. Technika je ale zastoupena jen jednou. Málo čtené je i zastoupení techniky dotazu na to, jestli si je obviněná jistá svou odpovědí – ta v jednom případě přitakává, ve druhém volí echo po vyšetřovateli rovněž jako způsob přitakání. Odezva na zdůraznění profesní role lékařky pro lepší odhad situace obviněnou také nemá zásadní dopad a dotyčná znovu reaguje odpovědí neví. Všechny tři posledně zmíněné techniky aplikuje 1. vyšetřovatel (vyšetřovatelka).

Při další kategorizaci odpovědí – reakcí obviněné (podle Gudjonssona, 2003), lze najít podivuhodně vyvážený poměr mezi tzv. **pozitivními a negativními reakcemi**. Obsaženy jsou pozitivní reakce, jako: přijetí podnětu od vyšetřovatele obviněnou, reakce popisem, věcnou odpovědí. Ty se vyskytují celkem v 65 případech – 48 pozitivních reakcí na skupinu technik zaměřených na kognici, 8 v reakci na techniky „hodnotící“, vyjádření nedůvěry, 9 na techniky zdánlivé podpory výpovědi. **Negativní reakce** zahrnují: odmítnutí tvrzení vyšetřovatele, výhrady k jeho tvrzení, odpověď „nevím“, či situace, kdy obviněná neodpoví. Tento typ reakcí se vyskytuje celkem v 61 případě, se 48 negativními reakcemi na skupinu technik zaměřených na kognici, 8 v reakci na „hodnotící“ techniky a 5 negativních reakcí na techniky zdánlivé podpory výpovědi. Tato „vyrovnaná míra“ spolupráce a negativních reakcí může být ovlivněna mnohými faktory. Pokud by byl styl vyšetřovatele ofenzivní, či uváděl nepravdivé údaje, je zvýšená míra odmítání těchto přístupů znakem značné komponovanosti a sebejistoty obviněného. Nutná by byla analýza distribuce těchto typů odpovědí ve vztahu ke klíčivosti a závažnosti popisovaného děje, nebo-li, zda existuje spojitost negativních odpovědí s určitou oblastí děje či určitým konkrétním typem techniky.

Reakce náležící do skupiny **žádosti o informace** ze strany obviněného se v rámci úkonu vyskytují, a to v tom smyslu, že dotyčná např. nerozumí otázce. Děje se tak výjimečně. Procesní informace si během tohoto úkonu nežadá.

Neobjevují se reakce typu **racionalizace**, či **projekce**, jež opět předpokládají přijetí viny a snahu se ji určitým způsobem zbavit, což není případ tohoto úkonu. Svádění viny na někoho jiného bychom mohli přijmout jen v nepřímé podobě, pokud

bychom připustili provinění obviněné a vnímali tak, že se snaží přenést vinu (či přesvědčení ostatních o vině) na neznámého (možná neexistujícího) útočníka.

Další skupina **emocionálních reakcí** je zastoupena projevy nejistoty a kognitivní zátěže ve chvílích přemýšlení nad nesrovnalostmi výpovědi a reálných podmínek úkonu. Další emoční reakce, jako projevy smutku, radosti, pocitů provinění, zhnusení alespoň dle přístupných informací z videozáznamu, rozsudku a znaleckého posouzení chybí. Můžeme si klást otázku nad mírou překvapení v okamžicích konfrontace s důkazy. Obviněná dále referuje o prožitcích strachu v době činu. Na únavu si obviněná během úkonu nestěžuje, komunikace se intonačně nevyostřuje.

Výše uvedené dělení dle G. Gudjonssona (2003) však nepojímá všechny reakce obviněné. Objevují se, sice v nevelkém množství ještě další, viz výše v textu.

Dále pokud bychom se zaměřili na **podmínky a motivaci obviněné k elaborativnímu zpracování informací** v rámci úkonu, lze využít znaleckého posouzení odborníků z odvětví psychiatrie a psychologie. Z něho vyplývá, že obviněná spadá kognitivně do pásma lehkého nadprůměru, analogicky jsou znalci hodnoceny i paměťové a pozornostní kvality. To jsou charakteristiky, které predisponují obviněnou vyššími možnostmi tohoto přístupu k předkládaným informacím (Davis, O'Donohue, 2003). Obviněná dosáhla vysokého stupně vzdělání a ve své profesi je aktivně činná, což uvedené ještě podporuje. Dané charakteristiky navíc naznačují i vyšší osobnostně podmíněnou motivaci k elaborativnímu zpracování, např. tzv. vyšší potřebu kognice (Davis, O'Donohue, 2003). Co se týče motivace k elaborativnímu zpracování informací, je podpořena i značným osobním zapojením obviněné do případu – oběť je její manžel, ona sama byla někým (cizím nebo manželem) fyzicky napadena nebo se dostala do přímého střetu s útočníkem. Tento střet ústil do četných poranění na jejím těle a přinesl obvinění z vraždy. Osobní zapojení naopak může zmenšovat spoléhání na výpověď, kterou obviněná prezentuje, její jistá nezdolnost v prezentaci verze cizího útočníka a pokrývání sporných oblastí odpovědí „nevím“.

Další osobnostní charakteristiky, případné poruchy jsou také podstatné pro zhodnocení možností obviněného efektivně zpracovávat informace získávané v rámci úkonu. Dle znalců nebyla zjištěna přítomnost duševního onemocnění, porucha osobnosti ani organické postižení CNS, nebyla zjištěna vyšší agresivita. Aktuálně byly objeveny mírné známky emoční lability reaktivní povahy, impulzivita v situacích vyšší zátěže, ohrožení. I ty se však snižovaly v rámci vyšetření s delším odstupem od události. Lze tedy konstatovat, že ani další osobnostní charakteristiky by neměly být překážkou

v dobré participaci v rámci úkonu.

Lze konstatovat, že **alfa strategie**, zaměřené na přesvědčení obviněné jsou zastoupeny hojně, viz výše. **Omega strategie**, zaměřené např. na zhoršení podmínek elaborativního zpracování (Davis, O'Donohue, 2003) jsou zastoupeny podstatně méně. Kromě dobrých kapacit k tomuto způsobu zpracování informací má obviněná odpovídající čas, není pod palbou kontinuálních dotazů, má možnost odpovědi rozmyslet. Tempo úkonu je kontinuální, ale poměrně volné. Nečelí sledu přímých obvinění. Vyšetřovatelka poměrně často používá určitou rekapitulaci, ke které se může obviněná vyjádřit. Lze předpokládat, že určité stresové faktory na ni působí. Časová vzdálenost úkonu od trestného činu (2,5 měsíce) je na určitém pomezí, největší emoční dopady odeznívají, ještě nepřichází úplné vytracení prožitků. Samotný úkon i jeho snímání na videozáznam představuje stresor, prostor zároveň všechny děje pomáhá konkretizovat a lépe si je představit tváří v tvář konkrétním podmínkám, prostoru i vybavení bytu. Zároveň v tomto obviněnou v její výpovědi zrazuje, neboť jí se nedaří do těchto podmínek děj v její verzi přesvědčivě umístit. Prostor může vyvolávat emoce související s činem. Obviněná je seznamována postupně s důkazy a nároky klade i nutnost vyhodnocení nakolik skutečně inkriminující jednotlivé důkazní položky (nůž s její i manželovou krví a vlákny z oděvů obou z nich, sklo z lustru ložnice na těle manžela, její krev na druhé straně dveří, než se pohybovala a podobně) jsou.

Ačkoli celý postup nezapůsobil na obviněnou ve smyslu **doznání**, lze se diferencovaně zabývat jejími jednotlivými reakcemi a zdroji odolnosti vůči užití těchto taktik. Je nutné zároveň ve vztahu k období úkonu, kdy na základě presumpce nevinny byla obviněná z tohoto činu nevinná, akceptovat i to, že důvodem pro popírání provinění byla i její nevina. Její angažovanost v činu však, jak již bylo uvedeno dříve, soud nakonec uznal, nikoli však v rámci trestného činu vraždy.

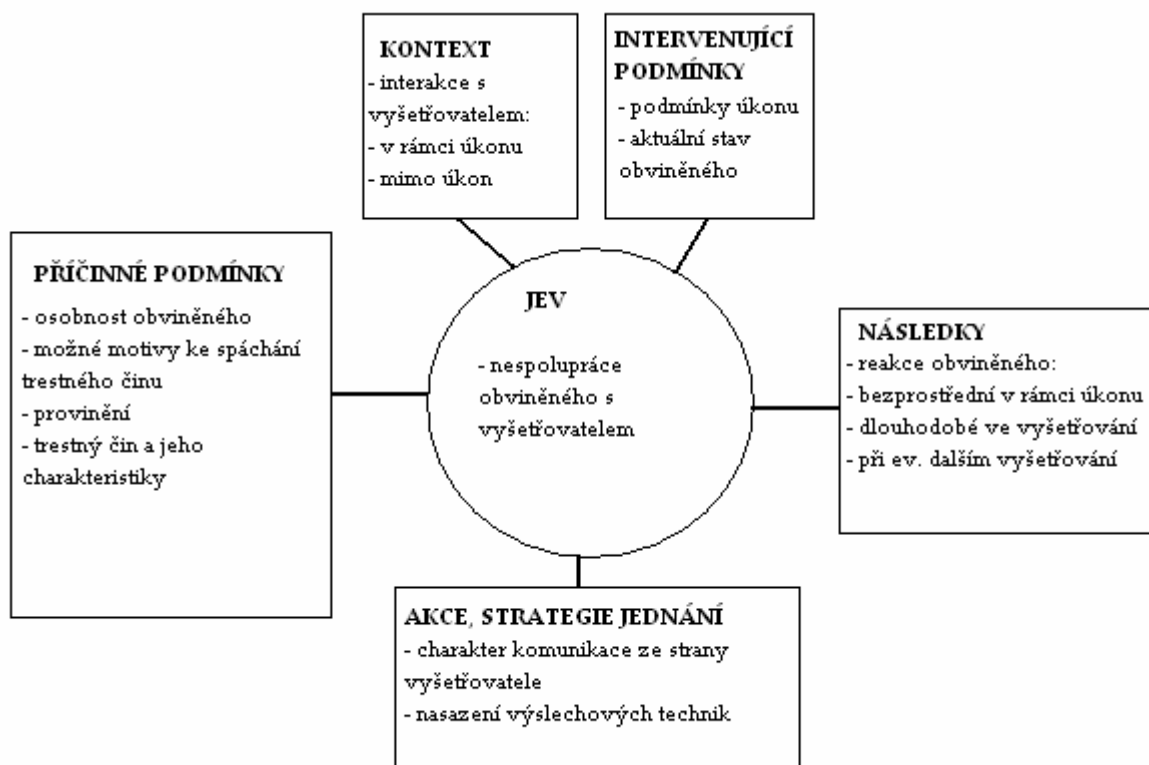
8.5.9 Komunikace znalce a její analýza

Znalec nestojí v roli vyšetřovatele, nicméně vstupuje do úkonu, může přinášet informace, které predestinují obviněné a detaily, na něž se doptává. I jeho postup na obviněného v rámci úkonu působí. Na základě jeho interakce může dále postupovat vyšetřovatel – jako se stalo např. v tomto případě. Obviněná na dotaz znalkyně lékařky ohledně podlitiny na krku připouští, že mohlo ze strany útočníka dojít ke škrcení. To je

pro vyšetřovatelku nová informace na kterou v další interakci s obviněnou dále navazuje. Znalkyně nejčastěji předkládá informace (10x) a klade v návaznosti na ně obviněné převážně uzavřené otázky (také 10x), ptá se nedokončenou větou (5x), méně klade otázku alternativní (2x). 5x rekapituluje, 4x dává obviněné instrukce, většinou směřující k popisu situace, za níž vznikala zranění, jejichž původ je třeba objasnit. Obviněná znalkyni 8x odpovídá k probírané věci, 4x přitakává, 3x odpovídá věcně, ale s nejistotou, 3x neví. 2x odmítá nabízenou variantu, 1x opakuje po znalkyni doslovně, 1x neodpovídá. Rovněž znalkyně oslovuje obviněnou (2x) „paní doktorko“, zde ještě navíc působí stejné profesní zařazení obou žen.

Naprosto okrajově se pak v komunikaci objevuje komunikace vyšetřovatelky s **jinými osobami**, většinou s techniky a pracovníky zajišťujícími průběh úkonu a videodokumentace. Jde převážně o instrukce a informace, vztahující se výhradně k formálním záležitostem.

8.5.10 Návrh dimenzí a vztahů vybraných kategorií na základě axiálního kódování

Spíše návrhem je výše uvedený model, který bude nutně vyžadovat další doplňování údajů z dalších úkonů. Propojení jednotlivých oblastí je jistě hustší, než pouze s centrální kategorií – nespolupráce obviněného s vyšetřovatelem. Nicméně přes tuto kategorii jednotlivé oblasti nepřetržitě „komunikují“. Náplň jednotlivých kategorií se pravděpodobně se získáním dalších informací bude dále členit. Jemnější diferenciaci a specifikaci pravděpodobně zaznamenají právě velmi důležité strategie – výslechové techniky – stratifikaci na základě jejich typů, i následky – reakce obviněného by posléze měly v návaznosti na techniky doznat různých změn. Model je takto navržen v dosti obecné rovině a bude tedy cílem další diskuse a rozvoje.

Kategorie strategií jednání (výslechových technik) by mohla být dělena a specifikována např. na základě **následujících dimenzí**:

➤ **Dimenze cílení techniky**

Je pravděpodobně nejvíce zohledněna v seskupení technik navrženém výše. Tato dimenze zahrnuje složku, kterou má nejvíce oslovit, na kterou působí. Na jedné straně může jít o techniku náročnou na kognitivní hodnocení informací, na druhé straně spíše zaměřenou na ovlivnění emocí obviněného – např. zdůraznění jeho morálních nedostatků.

➤ **Dimenze vázanosti techniky**

Technika je vázána na jedné straně neosobně – na důkazy, a na druhé straně osobně – a to:

- a) na osobu vyšetřovatele (jeho hodnocení, názor, odsouzení, vyjádření obdivu),
- b) na jinou osobu – např. odkaz na výpověď oběti, svědka,
- c) jiné osoby obecně – rodinu, společnost – např. „Jaký názor asi budou mít příbuzní?“

➤ **Dimenze věcnosti techniky**

Technika může na jedné straně obsahovat odkaz na konkrétního nositele informace (věcný důkaz, svědek – např. na noži byla nalezena vaše krev), nebo na druhé straně neobsahuje zdroj informace – je pouze určitým obecným tvrzením (např. „Neosvětlila jste situaci.“).

➤ **Dimenze přímosti techniky**

Technika se snaží na jedné straně dosáhnout doznání jednou z „přímých“ cest (např. technika, která nebyla v úkonu obsažena: „Neměl byste si být tak jistý v popírání vaší viny!“) nebo naopak zprostředkovaně (např. prostřednictvím prezentací důkazů, které na provinění poukazují).

Dalším studiem úkonů a v nich obsažených technik bude jistě možné specifikovat a

rozvíjet i tyto dimenze a jejich relevanci pro oblast výslechových technik.

Závěr

Cílem předložené práce bylo hlubší studium specifického fenoménu – výslechových (nebo také vyšetřovacích) technik. Jedním z hlavních úkolů bylo zaměřit se na toto téma v rámci jeho kontextu, který je pro jeho výskyt tak podstatný. Je velmi důležité nevytrhávat daný jev z podmínek, jež jej významně determinují.

Kontext je zprvu reprezentován stručnými poznatky z oblasti kriminalistiky a dále rozvíjen hlavními sociálněpsychologickými podmínkami vyšetřování. Dalšími důležitými skutečnostmi jsou různé charakteristiky na straně vyšetřovaného, jako jednoho z hlavních aktérů ve vyšetřování. Začleněna je dále charakteristika výpovědi, jako výsledku interakce vyšetřovatele s vyšetřovaným, se snahou se méně věnovat jejím obecným charakteristikám a zaměřit se více na klíčové oblasti, např. na oblast lži v rámci výpovědi. Stále specifičtěji se pak téma práce zaměřuje na psychologické charakteristiky sociálního tlaku, jako podstatné komponenty, jejíž poznání má vysokou relevanci pro plné pochopení a zhodnocení konkrétních výslechových technik. Následující kapitola se zabývá podmínkami na straně vyšetřovatele, jež je osobou, na niž jsou bezpochyby kladeny vysoké nároky, což je jistě skutečnost, jež by neměla v rámci hodnocení jím užívaných technik zaniknout. Posléze je pozornost věnována již specificky výslechovým technikám jako nástroji, který má vyšetřovatel k dispozici.

Výzkum realizovaný v rámci této práce se zprvu zaměřuje na znalosti výslechových technik v našem prostředí. Ve své druhé fázi se věnuje konkrétnímu výskytu daných technik v rámci případu. Role jednotlivých výslechových postupů je hodnocena ve vztahu k vyšetřovanému případu. Na závěr jsou navrženy dimenze a schémata možného třídění a spojitostí jednotlivých technik. Užití kvalitativního přístupu vycházející ze zakotvené teorie Strausse a Corbinové v druhé fázi výzkumu se jeví jako slibné pro nové hlubší poznání této problematiky.

V rámci celého textu se snažíme v přístupu k problému o dodržení sociálněpsychologického východiska se začleněním nezbytné dimenze aplikovanosti do oblasti forenzní psychologie, konkrétně do problematiky vyšetřování. Vyváženost těchto oblastí se jeví jako velmi důležitá a přínosná.

Literatura

- Baumgartner, F. (2008). Sociální poznávání. In: Slaměník, I., Výrost, J. (Eds.), *Sociální psychologie*. 2. přepracované a rozšířené vydání. 181-198 Praha: Grada.
- Beaufortová, K. (2002). *Videotréning interakcí (základy metody a její využití)*. Praha: Spin.
- Bezděk, R. (2008) *Psychologická problematika sekundární viktimizace obětí trestných činů*. Diplomová práce. Praha: Katedra psychologie FF UK.
- Blair, J., P., Kooi, B. (2004). The gap between training and research in the detection of deception. *International Journal of Police Science and Management*, 6 (2), 77-83.
- Boukalová, H. (2004). *Možnosti rozvoje psychologické konzultační činnosti při vyšetřování násilných trestných činů*. Rigorózní práce. Praha: Katedra psychologie FF UK.
- Boukalová, H. (2007). Vyšetřovatel a jeho důležité profesní dovednosti. *Pražské sociálně vědní studie*. Psychologická řada PSY-018.
- Centofanti, A., T., Reece, J. (2006). The cognitive interview and its effect on misleading postevent information. *Psychology, Crime and Law*, 12(6), 669-683.
- Cialdini, R. B. (2007). *Influence. The psychology of persuasion*. New York: Harper Collins Publishers.
- Cleckley, H. (1988). *The mask of sanity. An attempt to clarify some issues about the so-called psychopathic personality*. Fifth edition – scanner faksimile for non-profit educational use. Augusta.
- Čech, J. (1998). *Úvod do policajnej psychologie*. Bratislava: Akadémia Políciejného Zboru.
- Čech, J. (2005). Psychologické aspekty vyšetřovania. 441-468. In Čech, J. et al. *Psychológia pre políciu a justíciu*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Filozofická fakulta.
- Čech, J. et al. (2005). *Psychológia pre políciu a justíciu*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Filozofická fakulta.
- Čírtková, L. (2004). *Policejní psychologie*. 4. rozšířené vydání. Praha: Portál.
- Čírtková, L., Červinka, F. (1994). *Forenzní psychologie*. Praha: Support.
- Davis, D., & O'Donohue, W., T. (2003). The road to perdition: Extreme influence tactics in the interrogation room. In O'Donohue, W., & Levensky, E. (Eds.), *Handbook of forensic psychology*. New York: Academic Press 2003.
- De Paulo, B. M., Lindsay, J., J.; Malone, B., E., Mühlenbruck, L., Charlton, K., & Cooper, H. (2003). Cues to Deception. *Psychological Bulletin*, 129 (1), 74 – 118.

- DeVito, J., A. (2008). *Základy mezilidské komunikace*. 6. vydání. Praha: Grada.
- Dianiška, G. (2005). Psychológia osobnosti. 225-243. In Čech, J. et al. *Psychológia pre políciu a justíciu*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Filozofická fakulta.
- Douglas, J., E. et al. (1997). *Crime classification manual. A standard system for investigating and classsifying violent crimes*. San Francisco: Jossey-Bass, Inc. Publishers.
- Douglas, J., Olshaker, M. (1997). *Lovec duší*. Frýdek-Místek: Alpress.
- Douglas, J., Olshaker, M. (1999). *Cesta do temnot*. Frýdek-Místek: Alpress.
- Douglas, J., Olshaker, M. (2000). *The anatomy of motive*. New York: Pocket books.
- Ferjenčík, J. (2000). *Úvod do metodologie psychologického výzkumu*. Praha: Portál.
- Fisher, R., P. (1995). Interviewing victims and Witnesses of crime. *Psychology, Public Policy and Law*, 1, 4, 732-764.
- Garven, S., Wood, J., M., Malpass, R., S., & Shaw, J., S. (1998). More than suggestion: the effect of interviewing techniques from the McMartin preschool case. *Journal of Applied Psychology*, 3, 347-359.
- Gillernová, I., Boukalová, H. (Eds.). (2006). *Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie*. Praha: Karolinum.
- Ginet, M., Verkampt, F. (2007). The cognitive interview: Is its benefit affected by the level of witness emotion? *Memory*, 15(4), 450-464.
- Gottman, J., M. (2001). Crime, hostility, wife battering, and the heart: on the Meehan et al. (2001) failure to replicate the Gottman et al. (1995) typology. *Journal of Family Psychology*, 15 (3), 409-414.
- Gudjonsson, G., H. (2003). *The psychology of Interrogations and Confessions*. West Sussex: Wiley.
- Gudjonsson, G., H., Sigurdsson, J., F. (2003). The relationship of compliance with coping strategies and self-esteem. *European Journal of Psychological Assessment*. 19, 2, 117-123.
- Hayesová, N. (1998). *Základy sociální psychologie*. Praha: Portál.
- Hazelwood, R., Michaud, S., G. (1998). *The evil that men do*. New York: St. Martin's Paperbacks.
- Hazelwood, R., Michaud, S., G. (2001). *Dark dreams*. New York: St. Martin's Paperbacks.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Heretík, A. (1993). *Základy forenznej psychológie*. Bratislava: SPN.
- Heretík, A. (1999). *Forezná psychológia vraždy*. Nové Zámky: Psychoprof.

- Holmes, R. M., Holmes S., T. (2002). *Profiling violent crimes: an investigative tool*. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications.
- Höschl, C., Libiger, J., & Švestka, J. (Eds.). (2002) *Psychiatrie*. Praha: Tigris.
- Inbau, F., E., Reid, J., E., Buckley, J., P., & Jayne, B., C. (2004). *Criminal interrogation and confessions*. Fourth edition. Sudbury, Massachusetts: Jones and Bartlett Publishers.
- Chmelík, J. et al. (2005). *Rukověť kriminalistiky*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Janoušek, J. et al. (1986). *Metody sociální psychologie*. Praha: SPN.
- Konrád, Z. (2001). Výslech a konfrontace. 303-313 In Musil, J., Konrád, Z., & Suchánek, J., *Kriminalistika*. Praha: C. H. Beck.
- Kassin, S., M., Goldstein, Ch., C., Savitsky, K. (2003) Behavioral confirmation in the interrogation room: On the dangers of presuming guilt. *Law and Human Behavior*. 27, 2, 187-203.
- Krtičková, M (2005). *Psychologické profilování pachatele*. Diplomová práce. Praha: Katedra psychologie FF UK.
- Mann, S., Vrij, A., & Bull, R. (2002). Suspects, lies, and videotape: an analysis of authentic high-stake liars. *Law and Human Behavior*, 26 (3), 365-376.
- Matiášek, J., Soukup, J., & Bárta, B. (1968) *Psychologie a výslechová praxe*. Praha: Orbis.
- McCrary, G., O. (2003). *The unknown darkness*. New York: HarperCollins.
- Mezinárodní klasifikace nemocí. 10. revize. Duševní poruchy a poruchy chování.* (1996) Praha: Psychiatrické centrum.
- Molnárová, M. (2008). *Psychologické aspekty identifikácie a jej uplatnenie v kriminalistickém praxi*. Disertační práce. Praha: Katedra psychologie, FF UK.
- Nakonečný, M. (1997). *Encyklopedie obecné psychologie*. Praha: Academia.
- Němec, M. (2004). *Kriminalistická taktika pro policisty*. Praha: Eurounion.
- Netík, K., Netíková, D., & Hájek, S. (1997). *Psychologie v právu. Úvod do forenzní psychologie*. Praha: C. H. Beck.
- Netík, K.: (1998). O posuzování věrohodnosti výpovědi. *Psychologie dnes*, 9, 4-7.
- Očenášková, N. (2007). *Syndrom vyhoření u příslušníků Police ČR*. Rigorózní práce. Praha: Katedra psychologie FF UK.
- O'Donohue, W., & Levensky, E. (Eds.). (2003). *Handbook of forensic psychology*. New York: Academic Press.
- Pavlovský, P. et al. (2001). *Soudní psychiatrie a psychologie*. Praha: Grada.
- Porada, V., et al. (2007). *Kriminalistika (úvod, technika, taktika)*. Plzeň: Aleš Čeněk.

- Protivínský, M. (2006). Souvislost kriminalistických verzí s analýzou případu. *Kriminalistika*, 2, (http://web.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminalistika/2006/02/protivin.html).
- Rak, R., Matyáš, V., Říha, Z., et al. (2008). *Biometrie a identita člověka ve forenzních a komerčních aplikacích*. Praha: Grada.
- Schlesinger, L. B. (2004). Classification of antisocial behavior for prognostic purposes: study the motivation, not the crime. *The journal of Psychiatry and Law*, 32, 191-219.
- Silverstein, L. B., Auerbach, C., F., & Levant, R., F., L. Using qualitative research to strengthen clinical practice. *Professional psychology: Research and practice*, 37, 4, 351-358.
- Slaměník, I.: (2008). Konformita. 339-355. In Slaměník, I., & Výrost, J. (Eds.), *Sociální psychologie*. 2. přepracované a rozšířené vydání. Praha: Grada.
- Slaměník, I., & Výrost, J. (Eds.). (2008). *Sociální psychologie*. 2. přepracované a rozšířené vydání. Praha: Grada.
- Služební poměr příslušníků bezpečnostních sborů. Police ČR. Vězeňská služba, BIS, Zpravodajské služby*. (2007) Zákony, nařízení vlády, vyhlášky. Úplné znění č. 626. Podle stavu k 20. 8. 2007. Ostrava-Hrabůvka: Sagit 2007.
- Soukup, J. (1973). *Sebeobvinění a nepravdivá doznání*. Praha: Ústav kriminalistiky právnické fakulty UK. Tisková, ediční a propagační služba místního hospodářství.
- Spurný, J. (2003). *Psychologie výslechu*. Praha: Portál.
- Štefan, J., & Mach, J. (2005). *Soudně lékařská a medicínsko-právní problematika v praxi*. Praha: Grada.
- Straus, J. et al. (2004) *Kriminalistika, kriminalistická technika*. Praha: Policejní akademie České republiky.
- Strauss, A., & Corbinová, J. (1999) *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert.
- Trestní předpisy, přestupky*. (2007). Úplné znění č. 622. Podle stavu k 1. 8. 2007. Ostrava-Hrabůvka: Sagit.
- Vrij, A. (2008). *Detecting lies and deceit: pitfalls and opportunities*. Chichester: Wiley.
- Wagnerová, I. (2001). *Hodnocení pracovníků jako významný nástroj řízení výkonnosti*. Disertační práce. Praha: Katedra psychologie FF UK..
- Wrightsmann, L., S., & Fulero, S., M. (2005). *Forensic psychology*. Belmont: Thompson Wadsworth.
- Vymětal, Š. (2000). *Možnosti a meze fyziodetekčního vyšetření v kriminalistické praxi*. Diplomová práce. Praha: Katedra psychologie FF UK.

Výrost, J. (2008). Postoje, jejich utváření a změna. 127-145. In Slaměník, I., & Výrost, J. (Eds.), *Sociální psychologie*. 2. přepracované a rozšířené vydání. Praha: Grada.

Závěrečná zpráva „Videografie ve vyšetřování“ – K možnostem psychologické analýzy videozáznamů při vyšetřování násilných trestných činů (1998). Grant MV ČR 1996-1998 (I., II., III. Svazek)

Příloha č. 1

Seznam kódů užitých v rámci kódování materiálu

Dalsi osoba dotaz
Dalsi osoba instrukce
Dalsi osoba Odpoved
O Echo po Znalci
O odp Znalci Nevim
O odp Znalci odmitnuti
O Odp Znalci Pritakani
O odp Znalci s nejistotou
Obv Echo po Vys
Obv latence
Obv neodpovida
Obv Nevi
Obv odkaz na emoce
Obv odmitnuti nabizne verze
Obv Odp Znalci Vecna
Obv odpov "myslim" ze to tak muselo byt
Obv odpov drobna nejistota
Obv Odpov Pritakani
Obv odpov Upresneni
Obv odpov Vecna na neco jineho
Obv odpoved souhlas
Obv odpoved Vecna
Obv osloveni vys
Obv otazka
Obv popis Vecny
Obv rozmysleni
Obv Vypoved s Nejistotou
Obv Znalci neodpovida
Vys Echo po Obv
Vys Instrukce
Vys instrukce nekomu dalsimu
Vys odpoved Vecne
Vys osloveni obv
Vys ot na nekoho dalsiho
Vys otaz nedokoncenou vetou
Vys Otazka alternativni
Vys otazka na emoce
Vys otazka otevřená
Vys otazka uzavrena
Vys potvrzeni
Vys rekapitulace
Vys T "Co by delali ostatni"
Vys T "jste si jista?"
Vys T "nevyjasnila jste situaci"
Vys T "to je zajimavy"
Vys T ironie
Vys T nabidka moznosti odhadu pote co obv nevi
Vys T odmitnuti informace od obv
Vys T Opakovani otazky vzapeti
Vys T podiv
Vys T podpora vypovedi odkaz na profesi obv
Vys T predestirani logiky
Vys T predestreni obecne informace
Vys T predestreni realii
Vys T primo neduvera
Vys T pripomenuti predchozi vypovedi Obv
Vys T spekulace
Vys technicke informace
Vys ujisteni
Vys upresneni
Z instrukce obv

Z osloveni obv
Z prijeti
Z rekapitulace
Z T predestirani realii
Zn ot alternativni
Zn ot nedokoncenou vetou
Zn ot Uzavrena
Zn T pripomenuti predchozi vypovedi